

Avropa və Amerika ölkələri tarixi fənnindən imtahan suallarının cavabları (az)

1. Yunanıstanda ictimai-siyasi həyat

Qədim Yunanıstanda cəmiyyətdə insanlar kölələr və azad insanlara ayrılırdı. İnanılan dinə, cinsiyyətə, əhəmiyyətli bir mövqedə olan qohuma sahib olmağa ya da soylu olmağa görə ictimai vəzifə və məsuliyyətlərdə fərqliliklər var idi. Afinadakı ictimai həyat Spartadakı ilə müqayisədə Yunan dünyasına daha çox nümunə olmuşdur.

Yunan şəhər dövlətlərində yalnız azad insanlar qanunların qəti qorumasına malik idi. Roma xaric digər heç bir şəhərdə ictimai sinif fərqlilikləri xüsusi haqlara sahib olunmasına icazə vermirdi. Məsələn birinin hər hansı bir ailəyə mənsub olaraq doğulması həmin şəxsə birbaşa bir haqq gətirməzdi. Afinada əhali gəlir vəziyyətinə görə dörd təbəqəyə ayrılmışdı. Pul qazanaraq zəngin olan insanlar üst sinfə keçə bilirdilər. Sparta bütün kişi vətəndaşlar təhsil təhsillərinə davam etdikləri müddətcə bərabər idi. Kölələr hər hansı bir haqqa ya da ictimai statusa sahib deyillərdi. Evlənilib yuva qurma haqları olmasına baxmayaraq siyasətlə məşğul olma və ya səs vermə haqları yox idi. E.ə 600-cü illərdə kənardan kölə gətirmə adəti başladı. E.ə V əsrdə kölələr artıq əhalinin üçdə birini təşkil edirdi. Afinada əhalinin beşdə ikisi (bəzi yazarlara görə beşdə dördü) kölə idi. Sparta xaricində demək olar ki, heç bir yerdə kölələr qiyam qaldırmamışdır, çünki digər yerlərdəki kölələr mütəşəkkil ola bilmək üçün çox seyrək və dağınıq idilər. Bir çox ailə ev işlərində və insan gücünə ehtiyac duyulan işlər üçün kölədən istifadə edirdi. Ən kasıb ailələrin belə kölələri var idi. Sahiblərin kölələri döymə ya da öldürmə kimi bir haqları yox idi. Sahibləri kölələri daha çox işlətmək üçün zaman zaman onları gələcəkdə azad edəcəklərini söyləyirdi. Roma xaric, azad edilən kölələr yenə də bir vətəndaş olaraq qəbul edilməzdi, onun yerinə digər şəhərlərdən gəlib rəsmi olaraq şəhərdə yaşamalarına icazə verilmiş metik adı verilən qrupa qarışırlardı. Bu qrupdakılar nə azad bir vətəndaş kimi haqlara sahib idilər, nə də bir kölə kimi çalışdırılırdı.

Bundan başqa şəhər dövlətləri də kölələrə sahib idi. Öz özlərinə yaşayan və yalnız müəyyən vəzifələr icra edən dövlət kölələri, xüsusi kölələrdən (ayrı-ayrı şəxslərə məxsus kölələr) daha çox haqqa sahib idi. Dövlətə işləyən bu kölələrdən Afinada olanlar yalnız bazarda olan saxta pullara nəzarət etməklə vəzifəli idi. Bəziləri isə məbədlərdə təmizlik işlərinə baxırdılar.

Sparta bütün şəhər dövlətlərindən daha fərqli bir köləlik sisteminə sahib idi. Helot adı verilən hər bir kölə Spartalıların döyüş əsirləri idi. Bunlar dövlət tərəfindən tutular və ailələrə təsis edilərdi. Sparta vətəndaşları, öz şəhərlərindən olanları kölə etməzdi. Sahibləri Spartadakı kölələrə çox sərt və incidici davrandığından bir çox qiyamlar baş vermişdi.

2. Antik Yunan mədəniyyəti

Qədim Yunanıstanda yaranan mədəniyyət müasir dövrün sivilizasiyasının təməli olmuşdu. Bu dövrdə yaranmış və inkişaf etmiş bir sıra elmlər: riyaziyyat, nücum,

təbiətşünaslıq, astronomiya və s.müasir elmdə çox hallarda ehkama çevrilmişdi. Qədim Yunan mədəniyyəti dünya sivilizasiyasının inkişafında güclü təsir göstərmişdir.

Qədim Şərq mədəniyyətləri – Mesopotamiya, Fələstin, Finikiya, Suriya, Hettlər, Elam, İran ilk sivilizasiyalarının təməlini qoymuş, sonralar sönməyə başlayaraq b.e.ə.I minillikdə zəngin Şərq mədəniyyətinin davamı Aralıq dənizinin ərazilərində yerləşən regionlarında davam etmişdi. Qeyd olunan regionda b.e.ə.VII əsrdən başlayaraq Yunanıstan mədəniyyət mərkəzinə çevrilmişdi. Yunanıstan qədim dövrlərdə yaranmış sivilizasiyalarının bir növ varisi olmuş, sonralar onu daha da zənginləşdirmişdi. Qədim yunan mədəniyyətinin yaranmasına Krit-Miken, Finikiyalılar, Misir, İran sivilizasiyalarının böyük tövhəsi olmuşdu.

Qədim Yunanıstan (Qədim Ellada) tarixi şərti olaraq doqquz inkişaf mərhələlərinə bölünür:

- 1)Paleolit dövrü
- 2)Neolit dövrü
- 3)İlk və orta tunc dövrü
- 4)Tunc dövrünün son mərhələsi
- 5)Dəmir dövrü
- 6)Polis quruluşunun yaranması və inkişafı
- 7)Quldarlıq quruluşunun klassik dövrü
- 8)Ellinizm inkişafı və möhkəmlənməsi
- 9)Ellenizm dövlətlərinin tənəzzülü, Roma tərəfindən Yunanıstanın işğal edilməsi.

Qədim Yunanıstan mədəniyyətinin keçdiyi tarixi yol adətən Krit-Miken dövründən başlanır. Krit-Miken mədəniyyətinə aid Minoy mədəniyyəti (e.ə.təqribən 3-2-ci minilliklər) mərkəzi Knos olan Krit dövlətində yaranmışdı. Kritdə piktoqrafik yazı sistemi yayılmışdır. Balkan yarımadasında Minoy mədəniyyəti ilə eyni dövrdə yaranan Ellada mədəniyyəti də Krit-Miken mədəniyyətinə aiddir. Ellada mədəniyyətinin son mərhələsi Mikena mədəniyyəti ilə səciyyələnir. Mikenada müdafiə tikililəri, saraylar, hökmdar sərđabası, ticarət-sənətkarlıq məhəllələrinin qalıqları aşkar edilmişdir. Kiklad mədəniyyəti (Mərkəzi Melos) e.ə.təqribən 1400 ildən sonra Minoya və Ellada mədəniyyətinin təsirinə məruz qaldı. Avropa ərazisində Krit-Miken mədəniyyət dövründə ilk dəfə sinifli cəmiyyət və dövlət, yazı yaranmış, memarlıq, heykəltəraşlıq və s.yüksək inkişaf etmişdi.

B.e.ə.XI-IX əsrlərin Qədim Yunan mədəniyyəti Homer dövrü adlanır. Homerin məşhur “İliada” və “Odisseya” əsərləri ilə dünya ədəbiyyatı siyahısına töhfə bəxş etmişdir.

B.e.ə.VIII əsrin ortaları VI əsrin axırları arxaik dövr kimi qiymətləndirilərək Yunanıstanda müstəqil polislərin təşəkkül tapdığı çağdır.Arxaik dövrün məbədləri əsasən dorik üslubla tikilirdi.

Arxaik dövr incəsənətinin mühüm sahələrindən birini də heykəltəraşlıq təşkil edirdi. Arxaik çağın xüsusiyyətlərindən birini də elmin inkişafı təşkil edirdi. Xüsusilə, fəlsəfi sistemin – natur fəlsəfənin əsasının qoyulması ilk antik fəlsəfi məktəbin yaranmasının sübutu idi. Pifaqor və onun ardıcılları, mövcud cisimlərin

mahiyyətini kəmiyyət münasibətlərində görürdü. Dövrün ən nəhəng filosoflarından biri Heraklit (b.e.ə.554-483) idi. B.e.ə. VI əsrə doğru yunan ədəbiyyatında təmsil xüsusi bir janr kimi təşəkkül tapır. Onun görkəmli nümayəndəsi Ezop hesab edilir. Qədim yunan mədəniyyətinin çiçəklənmə dövrlərindən birini də b.e.ə. VI əsrləri əhatə edən klassik dövr təşkil edir. Bu dövr erkən klassika (b.e.ə. VI-V əsrin I yarısı), orta klassika (b.e.ə. V əsrin ortaları) və son klassika (b.e.ə. V-VI əsrin sonları) çağlarına bölünür.

Dövrün ən məşhur müdriki Sokrat (b.e.ə. 470-399), Demokrit idi. Orta klassik dövrdə ədəbiyyatda irəliləyiş Esxil, Sofokl, Evripid, Aristofan kimi yazarların adı ilə bağlıdır. Esxil klassik yunan faciəsinin banisi hesab edilir. Teatra dekorasiya, maskaların daxil edilməsi Esxilin adı ilə bağlıdır.

Dövrün digər faciə ustası Sofokl hesab edilir. Klassik dövrünün məşhur komediya ustası Aristofan hesab edilir.

Son klassika dövrünün məşhur filosofları Platon və Aristotel idi. Beləliklə, qədim yunan mədəniyyətində klassika dövrünün, onun ayrı-ayrı çağların çox böyük rolu vardır.

Qədim Yunanıstanda şərab tanrısı Dionisin şərəfinə təşkil edilmiş bayram, onun barəsində əfsanələrin səhnələşdirilib nümayiş etdirilməsi ilə qədim yunan teatrının əsası qoyuldu. Qədim Yunanıstanda teatra "böyüklər üçün məktəb" deyirdilər. E.ə. VI əsrin sonu V əsrdə Afinada açıq havada tamaşa göstərmək üçün ilk teatrlar tikildi. Yunan sözü olan "teatr" "tamaşa yeri" deməkdir. Xorun çıxışı etdiyi yer "orquestra", aktyorların oynadığı yer "skena" adlanırdı.

Yunanlar e.ə. II minillikdə unudduqları öz yazılarına bir daha qayıtmadılar. Onlar e.ə. IX əsrdə finikiyalıların əlifbasına sait səsi bildirən 2 işarə əlavə edib 24 hərfdən ibarət yunan əlifbasını tərtib etdilər. Onlar mətni papirus, gil lövhə, üzərinə mum çəkilmiş taxta parçası üzərində stil adlanan metaldan düzəldilmiş ucu şiş çubuqla yazırdılar. Azad yunanların uşaqları 7 yaşından məktəbə gedirdi. Sənətkar və kəndli uşaqları ibtidai məktəbdə, dövlətli uşaqları 18 yaşınadək gimnaziyada oxuyurdu. Onlar Homerin, Hesiodun və başqa yazıçıların əsərlərini əzbər bilirdilər. Şagirdlərə şəkil çəkməyi, rəqs etməyi, mahnı oxumağı və lirada çalmağı, valideynlərinə və yaşlılara ehtiramla yanaşmaq qaydalarını öyrədirdilər. Qızlar və qullar oxumurdular.

3. Pelopennes müharibəsi

I. Peloponez müharibəsi, e.ə 460 - 446-cı illər arasında, Sparta'nın əsas güc olduğu Peloponnes Birliyi ilə Afina İmperatorluğu və bəzi müttəfiqləri arasında reallaşan bir silsilə bir müharibədir. Müharibə bir neçə səbəblə izah olunur. Bunlar, Afinanın şəhər ilə liman arasında "uzun divarlar"ı tikməsi, Attikadakı Megara şəhərinin Peloponnes Birliyindən ayrılması və Afina İmperatorluğunun inkişafından Sparta'nın narahat olmasıdır. Müharibə e.ə 460-cı ildə başlamışdır. Afina döyüşün ilk mərhələlərində üstün donanması sayəsində dənizdə bəzi müvəffəqiyyətlər əldə etmişdir. Quru müharibələrində də müvəffəqiyyətli nəticələr əldə etdilər. Bununla birlikdə e.ə 457-ci ildə Sparta və müttəfiqləri qarşısında məğlubiyyətə uğradılar. Ancaq Afinanın Misirə göndərdiyi donanma və ordunun

e.ə 454-cü ildə məğlubiyyətə uğraması vəziyyəti Afina baxımından pisləşdirmişdir. Bunun üzərinə Sparta ilə beş illik bir atəşkəs andlaşması edilmişdir. Bu atəşkəs müddətinin sona çatmasının ardından e.ə 448-ci ildə müharibə yenidən başlamışdır. I. Peloponnes müharibəsi, Afina ilə Sparta arasında, Otuz il sülhü olaraq bilinən bir barış andlaşmasıyla sona çatdırılmışdır. Andlaşma MÖ 446 - 445 qışında edilmişdir. Bu andlaşmanın hökmlərinə görə hər iki tərəf də öz torpaqlarına çəkiləcək. Afina dənizdə hakim vəziyyətini davam etdirərkən Sparta da quruda hakim vəziyyətdə qalmışdır. Döyüş sonunda Megara Peloponez Birliyinə qayıtdı. Aegina isə Delos Birliyinin vergisini ödəyən bir üzv oldu.

II Peloponnes müharibəsi (e.ə 431-404), Antik Yunanıstanda böyük şəhər dövlətlərindən Afina və onun imperatorluğunun, Sparta və Peloponnes Birliyi qarşısında iştirak etdiyi döyüşdür.

E.ə 431-ci ildə Afina və Sparta arasındakı müharibənin səbəbi qaynaqdan qaynağa dəyişir, amma bütün bunların arasında ən tutarlıları köhnə Yunan tarixçiləri Fukidid və Plutarxının söylədikləridir. Yazılanlara görə Korinf və koloniyalarından biri olan Korfu, Afinanın təsiri ilə bir-birinə düşmən olur. Daha sonra Afina ilə Korinf arasında Potidaeanın idarəsi üzərinə, Afinanın Potidaeanı mühasirəsi ilə nəticələnən bir rəqabət başladı. Sonunda Afina, Megoria Fərmanı adı ilə iqtisadi fərmanlar silsilə qəbul etdi və bununla 30 illik Peloponnes Sülh Andlaşmasını pozmaqla günahlandırıldı. Beləcə, hər iki tərəfin də əvvəldən qərarlaşdırdıqları hökmlərə əsasən Sparta, Afinaya müharibə elan etdi.

Afina ilə Sparta arasında uzun zamandan bəri münaqişə mövcud idi. Bunun əsas səbəblərindən biri onların fərqli dövlət quruluşlarına malik olmasında idi. Afinada demokratiya, Spartada isə oliqarxiya üsul-idarəsi bərqərar idi. Hər iki tərəf onlara müttəfiq olan polislərdə eyni idarə üsulunu hakim etməyə çalışırdı. Bunlardan əlavə münaqişənin səbəblərindən biri də bu şəhərlərin əhalisinin fərqli xalqlara mənsub olmasında idi, belə ki, afinalılar (və onların müttəfiqlərinin böyük hissəsi) ioniyalı, öz növbəsində spartalılar və onun müttəfiqləri dorilər idi.

Tarixçilər ənənvi olaraq Peloponnes müharibəsini iki hissəyə bölür. Birinci mərhələdə (Arxidam müharibəsi) spartalılar müntəzəm olaraq Attikaya soxulur, afinalılar isə Peloponnes ətrafında dəniz reydləri edir və öz müttəfiqləri arasındakı narazılıqları yatırırıldı. Bu mərhələ e.ə. 421-ci ildəki Niki sülhü ilə başa çatdı. Lakin bu sülh Peloponnesdəki toqquşmalara görə uzun sürmədi. E.ə. 415-ci ildə afinalılar Sirakuzaya hücum etmək məqsədilə, Siciliyaya ekspedisiya yolladılar. Hücum afinalıların sarsıdıcı məğlubiyyəti ilə bitdi; ekspedisiya qüvvələri tamamilə məhv edildi. Bu müharibənin son mərhələsi olan Dekeliya və ya İoniya müharibəsi adlanır. Bu dövrdə İrandan böyük yardım alan Sparta qüdrətli donanma yaratdı. Bu da onlara Egey dənizi və İoniyada yerləşmiş, Afinadan asılı olan dövlətlərə yardım göstərməyə, Afinanın qüdrətini tamamilə yox etməyə və afinalıların dənizdəki ağalığına son verməyə imkan verdi. E.ə. 405-cü ildə Eqospotam döyüşündə Afina donanmasının tamamilə məhv edilməsi nəticəsində onların müharibəni davam etdirmək imkanları tamamilə tükəndi və Afina sonrakı il təslim oldu.

Müharibəni Sparta qazanmasına baxmayaraq, bu iqtidar mübarizəsindən zamanla Afina qalib çıxmışdır. E.ə 480-479 Kserkesin məğlubiyyətindən sonra Peloponnes müharibəsinin başlanğıcına qədər olan müddət başda Afina olmaqla,

bütün Yunan dünyası üçün bir qızıl çağ olaraq görülə bilər. Sülh və birlik gətirməyən bu döyüşlər Antik Yunanistanın qızıl çağının da sonu olmuşdur. Afina müharibə nəticəsində Sparta tərəfdarı olan aristokratik və otuz tiranlar olaraq adlandırılan bir despot rəhbərliyin əlinə keçdi. E.ə. 404-cü il Afinaya oligarxiyanın gəldiyi tarix hesab olunur. Qısa bir müddət sonra Afinada demokratiya təkrar qurulmuşdur. Ancaq bütün Aralıq dənizi coğrafiyasında son qalib Fars İmperatorluğu olaraq göstərilə bilər.

4.Pun müharibələri

«Karfagen» Finikiya dilində «yeni şəhər» deməkdir. Şimali Afrikada quldar şəhər dövləti olan Karfagen şəhəri dənizə uzanmış daşlı burun üzərində yerləşmişdi, coğrafi mövqeyi əlverişli idi. Dəniz ticarəti aparırdı. Şəhər ətrafındakı münbit torpaqlar quldarlara məxsus idi. Şimali Afrikanın bir hissəsi, İspaniyanın cənubu, Aralıq dənizinin bir sıra adaları Karfagenə tabe idi. E.ə. III əsrdə Karfagen və Roma Siciliya adasını ələ keçirməyə çalışırdı. Bu hər iki dövlət arasında müharibəyə səbəb oldu. Romalılar karfagenliləri «pun» adlandırdıqlarına görə bu müharibəyə Pun müharibəsi deyilir. E.ə. 264-146-cı illərdə fasilələrlə üç pun müharibəsi olmuşdu.

Birinci pun müharibəsinə səbəb (e.ə. 264-241) Roma və Karfagenin Siciliyanı işğal etmək cəhdi idi. Müharibə 20 il davam etdi. Romalılar quruda, karfagenlilər dənizdə üstün idilər. Romalılar müharibənin gedişində güclü donanma yaradaraq Siciliyanı işğal etdilər. E.ə. 241-ci ildə birinci Pun müharibəsi qurtardı. Karfagen Siciliyanı Romaya güzəştə getdi, təminat verməyi öhdəsinə götürdü. Çox keçmədi Roma Sardiniya və Korsika adalarını da tutdu.

İkinci pun müharibəsi e.ə. 218-201-ci illərdə olmuşdu. Roma Sardiniya və Korsika adalarını tutduğu bir vaxtda e.ə. 219-cu ildə karfagenlilər İspaniyada Romanın müttəfiqi olan Saqunt şəhərini ələ keçirdilər. Bu isə ikinci Pun müharibəsinin başlanması üçün bəhanə oldu. Hər iki dövlət Aralıq dənizinin qərb sahillərinə sahib olmaq istəyirdi. Karfagen qoşununa gənc sərkərdə Hannibal başçılıq edirdi. O, Romaya ömürlük nifrət edəcəyinə uşaqlıqda and içmişdi. Romalılar müharibəni İspaniya və Afrikada aparmağı nəzərdə tutdular. Lakin gözlənilmədən Hannibalın qoşunu Şimali İtaliyada göründü. Hannibal İspaniyadan hərəkət edərək, Alp dağlarına gəlib çıxmış, döyüş filləri və qoşunları ilə Alp buzlaqlarından keçib Şimali İtaliyada Po çayı vadisinə çıxdı. Onun bütün filləri, qoşunun yarısı Alp dağlarında məhv olmuşdu. Hannibal İtaliyanın şimalında qallarla birləşmiş, digər narazı xalqları öz tərəfinə çəkmiş, Roma üçün təhlükə törətmişdi. Bir neçə vuruşmada Roma legionlarını məhv etmiş, Roma dövlətində vahimə yaratmışdı. E.ə. 216-cı ildə Roma ordusu ilə Karfagen ordusu arasında Kanna kəndi yaxınlığında vuruşma başlandı. Hannibal Romanın 80 min piyada, 6 min süvarisinə qarşı özünün 40 min piyada, 14 min atlı döyüşçüsünü ayıra şəklinə düzdü. Ortada zəif, cinahlarda ən güclü hissələri yerləşdirdi. Dördbucaq şəklinə düzülmüş Roma legionu Hannibalın ordusunun içərisinə yeridi, cinahdan güclü zərbə alıb mühasirəyə düşdülər. Karfagenlilər 70 min Roma döyüşçünü qırdı və əsir aldılar.

Kanna vuruşmasından sonra karfagenlilər sülh bağlamaq istədilər. Lakin Roma senatı onların elçisini heç dinləmədi. Karfagenlilər Romanı təhlükə altına aldılar. Hannibal İtaliyanın cənubuna gəldi, orada yaşayan xalqları Romaya qarşı qaldırdı, Siciliyadakı Sirakuz şəhərindən və Makedoniyadan kömək istədi. Roma onların hər ikisinə müharibə elan etdi. Sirakuz şəhərini tutdu. Məşhur alim-riyaziyyatçı Arximed burada öldürüldü. Romalılar Hannibalın qoşunu ilə üzbaşlı vuruşmayaraq karfagenlilər tərəfinə keçmiş şəhərləri mühasirəyə alır, karfagenlilərin kiçik dəstələrinə hücum edir, böyük döyüşlərdən çəkinir, beləliklə, «qüvvə tükədən» müharibə aparırdılar. Onların qoşununda vuruşan gənclər inadla döyüşür, Hannibalın qoşunu azalır, romalıların qoşunu artırdı. Bu müharibə Hannibalın qüvvəsini tükəndirdi.

Kanna vuruşmasından 12 il sonra e.ə. 204-cü ildə Roma sərkərdəsi Ssipationun başçılığı ilə Afrikaya qoşun çıxarıldı. Bunu eşidən Hannibal Karfagenə qayıtmağa məcbur oldu. E.ə. 202-ci ildə Zama şəhəri yaxınlığında vuruşmada romalılar Hannibala qalib gəldilər. Bir il sonra İkinci Pun müharibəsi qurtardı. Karfagen hərbi donanmasını Romaya təslim etdi, çoxlu miqdarda pul verməyə, bütün torpaqlarından əl çəkməyə məcbur oldu. Afrikadakı ərazisi ilə kifayətləndi. Senat Hannibali tələb etdi. O, Kiçik Asiyaya qaçdı. Buradakı evi tapılıb mühasirəyə alındı. Hannibal ələ keçməmək üçün özü həyatına qəsd etdi. İkinci Pun müharibəsində qələbədən sonra Roma həm Aralıq dənizinin Qərb sahillərinə sahib oldu, həm də başqa əraziləri işğal etmək üçün yeni imkan əldə etdi.

Üçüncü Pun müharibəsi e.ə. 149-146-cı illərdə oldu. Karfagen dəniz ticarəti aparır və varlanırdı. Roma aristokratları və tacirləri Karfageni yer üzərindən silməyi tələb edirdilər. Roma Karfagenin Numidiya dövləti ilə müharibə aparmasını bəhanə edərək, Afrikaya qoşun çıxartdı. Şəhər üç il qəhrəmancasına müdafiə olundu. Xəstəlik və aclıq əhalinin taqətdən saldı. Gənc Roma döyüşçüsü Tiberi Qrax qala divarları üzərinə birinci çıxdı və qızıl çələnglə mükafatlandı. E.ə. 146-cı ildə şəhər tamamilə dağıdıldı, sakinləri qul kimi satıldı, şəhərin yeri şumlandı. Karfagen Romanın Afrika əyaləti elan edildi. Roma Aralıq dənizində ən güclü dövlətə çevrildi.

5. Romanın Şərqdə işğalları

II Pun müharibəsi Romaya çox böyük itkilər hesabına başa gəldi. Roma Aralıq dənizi hövzəsində ən güclü dövlətə çevrildi. II Pun müharibəsi bitən kimi Romanın əsas işğalçılıq obyektı Balkan yarımadası oldu. Romalılar yunanlara istiqlaliyyət vəd edib Makedoniya ilə mübarizədə öz tərəflərinə çəkildilər. Makedoniya ilə birinci müharibə e.ə. 216-205-ci illərdə olmuşdur. Romalılar bu müharibədə qələbə çalsalar da Karfagenlə müharibə hələ başa çatmadığından Makedoniya üçün çox da ağır olmayan şərtlərlə sülh müqaviləsi bağlamışdılar. Romalılar Balkanlardakı mürəkkəb siyasi vəziyyətdən istifadə edib yenə Makedoniyaya qarşı koalisiya yaratdılar (Perqam, Rodos, Axey və Etoliya daxil olmaqla). E.ə. 201-ci ildə Rodos və Perqam Makedoniya ekspansiyasının qarşısını almaq üçün onunla müharibəyə başlamışlar. Lakin üstünlük V Filipin tərəfində idi. Rodos və Perqam yardım üçün Romaya müraciət etdi. E.ə. 200-cü ildə V Filipə qarşı yeni müharibə elan olundu (II Makedoniya müharibəsi). E.ə. 197-ci ildə Fessaliyada V Filio məğlub edildi. O,

Makedoniya dan kənardakı bütün mülklərini itirdi və hərbi donanmasını Romaya verdi.

Roma Yunanıstanda keçmiş müttəfiqlərinin mənafeləri ilə hesablaşmadan hərəkət edirdi ; dövlətlərin sərhədlərini özbaşına müəyyənləşdirirdi. Korinf, Demetriada, Xalkidada öz qarnizonlarını yerləşdirirdi. Romalılar müttəfiqlərindən Romaya boyun əyməyən Spartaya qarşı müharibəyə girməyi tələb etdi. E.ə. 192-ci ildə Sparta öz müstəqilliyini itirdi və Axey İttifaqına daxil edildi.

Aralıq dənizinin şərq sahilində Romanın hakimiyyətinin yayılması onu Selevki çarlığı ilə üz-üzə qoydu. Suriya çarı III Antiox şərqdə bir sıra yeni əraziləri özünə tabe etmişdi. Antiox Roma ilə müharibənin labüdlüynü anlayır və hazırlaşdı. Hannibal onun ən yaxın məsləhətçisi olmuşdu.

Hannibal Antioxa Karfagen-Makedoniya-Suriya üçlüyünü yaratmağı təklif etdi. Ancaq Antiox bu planı qəbul etmədi və Yunanıstanda uzun sürən müharibə yolunu seçdi. E.ə 190-cı ildə Maqneziyada Antiox qəti məğlub oldu. Roma ilə imzalanan müqaviləyə görə Antiox Avropadakı bütün mülklərindən, Asiyada isə Tavr çayından şimaldakı torpaqlardan əl çəkdi. Romanın Selevkilər üzərində qələbəsindən sonra ellin dövlətlərindən heç biri daha Aralıq dənizinin Şərq hövzəsində hegemonluğa iddia edə bilməzdi.

Makedoniya çarı V Filip yenidən öz gücünü bərpa etməyə, yeni ərazilər ələ keçirməyə çalışırdı. V Filipin varisi Persey də Balkanlarda Roma hegemonluğuna son qoymaq istəyirdi.

E.ə. 171-ci ildə III Makedoniya müharibəsi başlandı. E.ə. 168-ci ildə Perseyi və onun müttəfiqlərini darmadağın edən romalılar Makedoniya şahlığını ləğv etdilər.

Makedoniya və Yunanıstanı itaətə məcbur edən Roma Kiçik Asiya dövlətlərinə hücumu başladı.

E.ə 168-ci ildə Roma diplomatiyası Suriya çarı IV Antiox üzərində parlaq qələbə çaldı. E.ə. 64-cü ildə Pompey onu Suriya əyaləti kimi Romaya birləşdirdi.

Beləliklə, e.ə. II əsrdə Roma işğalçı müharibələr nəticəsində nəhəng dövlətə çevrildi və bütün Aralıq dənizi sahillərində hegemonluğu ələ keçirdi.

6. Roma imperiyasının tənəzzülü və süqutu

Romada sərkərdələr arasında gedən mübarizədə Konstantin (306-337) qalib gəldi. O, Romanı sevmirdi və şərqdə yaşayırdı. Konstantin Bosfor boğazının Avropa hissəsində yerləşən qədim Vizanti (Bizans) yunan şəhərini paytaxt seçdi. 330-cu ildə paytaxt Vizantiyə köçürüldü. Şəhər Konstantinopol (indiki İstanbul) adlandı.

IV əsrin sonlarından başlayaraq barbarların Roma imperiyasına hücumu gücləndi. Roma imperatorları barbarlara xərac verməyə məcbur olurdular, bəzən barbar tayfalarından muzdla istifadə edirdilər. IV əsrin sonunda Xəzərətrafi çöllərdən hunlar qərbə doğru hərəkət etdilər. Onlar Qara dənizin şimalında yaşayan ostqot tayfalarını qərbə sıxışdırdılar. Ostqotlar Dunay sahillərinə çəkildilər. Roma imperatoru imperiyanın sərhədlərini müdafiə etmək üçün ostqotlara imperiya sərhədlərində məskən salmağa icazə verdi və onları ərzaqla təmin etməyi öhdəsinə götürdü. Lakin imperator vədini yerinə yetirmədi, bir parça çörək üçün oğlunu və

özünü satmağa məcbur olan ostqotlar üsyan etdilər. 378-ci ildə üsyançılar imperator qoşununu məğlub etdi və imperator Valenti öldürdülər. Yeni imperator Böyük Fedosi üsyançıların başçısını ələ alıb üsyanı yatırdı. Qotları Balkan yarımadasının şimal-qərbində yerləşdirdi. İmperator Böyük Fedosi ölümündən əvvəl imperiyanı iki oğlu arasında bölüşdürmüşdü. 395-ci ildə Roma imperiyası Qərb və Şərq imperiyalarına ayrıldı. Balkan yarımadası, Misir və Asiyadakı Roma torpaqları Şərq imperiyasına, yəni Bizansa daxil idi. Paytaxt Konstantinopol oldu. Bizansın başında kiçik qardaş Arkadi dururdu. Qərb imperiyasına İtaliya, Qərbi Avropa və şimali Afrikadakı qərb əyalətləri daxil idi. Ona böyük qardaş Honori başçılıq edirdi.

Roma imperiyasının zəifləməsindən istifadə edən Alarixin başçılığı ilə qotlar Yunanıstan və Makedoniyanı tutdular. Onlar təcrübəli döyüşçü Alarixin başçılığı altında hücumu davam etdirib İtaliyaya soxuldular. 410-cu ildə onlar Romanı tutdular. Avropa, Asiya, Afrika xalqlarını itətdə saxlayan Roma barbarların hücumuna dözə bilmədi. Qullar, kəndlilər və kolonlar barbarlara kömək edirdilər. Şəhər üç gün qarət edildikdən sonra qotlar çıxıb getdilər. Qotlarla yanaşı, Roma imperiyasına başqa xalqlar da hücum edirdi. Vandallar Qalliyanı, daha sonra İspaniyanı tutdular, daha sonra Afrikaya köç edib burada Vandal Alan krallığı yaratdılar. V əsrin əvvəllərində hunlar Romaya hücum etdilər. 451-ci ildə hun imperatoru Atilla ilə Roma sərkərdəsi Aetüs arasında Fransa ərazisində gedən Katalaun vuruşmasında hər iki tərəf böyük itki verdi. Bir ildən sonra 452-ci ildə Atilla Roma şəhərini mühasirəyə aldı. Roma papası I Leon başda olmaqla nümayəndə heyəti şəhərə aman verilməsini xahiş etdilər. Atilla onların xahişini yerinə yetirdi. Bandal-Alan kralı Kayzerix 455-ci ildə Afrikadan İtaliyaya keçib Romanı ələ keçirdi və talan etdi. Vandallar heykəlləri sındırır, kitabları yandırır, incəsənət əsərlərini məhv edirdilər. Vandalların hücumundan sonra Romada cəmi 7 min əhali qalmışdı. Romanın qarət edilməsindən sonra «vandalizm» sözü meydana gəldi. Bu söz, incəsənət və digər maddi-mədəniyyət abidələrinin amansızlıqla məhv edilməsi mənasında işlənir.

Roma imperiyasında ağılıq edən barbar başçıları imperatorlarla oyuncaq kimi rəftar edirdilər. Onlar imperiyada istədikləri kimi davranır, imperatorlara məhəl qoymurdular. 476-cı ildə german qoşununun başçısı Odoakr sonuncu Roma imperatoru Romul Avqustu taxtdan saldı, imperatorluq nişanını Şərqi Roma imperiyasına göndərdi və Roma imperiyasının məhv olduğunu elan etdi. Bizans imperiyası isə çətinliklə olsa da, barbarlara qarşı müqavimət göstərir və öz varlığını qoruyurdu.

476-cı ildə Qədim Roma imperiyası süqut etdi, beləliklə, Qərbi Romada quldarlıq quruluşu dağıldı, qədim dünya tarixi sona çatdı. Orta əsrlər tarixi başlandı.

7.Qədim Roma mədəniyyəti

Roma Qədim Yunanıstandan sonra antik dünyanın ən böyük quldar dövləti olmuşdur. E.ə. I əsrdə Balkan yarımadası və Kiçik Asiya ölkələri Roma imperiyasının tabeliyində olduğuna görə Roma mədəniyyətində yunan

mədəniyyətinin güclü təsiri müşahidə olunur. E.ə. 88-ci ildə diktator Sulla Apellikonun kitabxanasının Afinadan Romaya köçürülməsi nəticəsində Aristotelin əsərləri aşkar olundu və getdikcə onun fəlsəfi baxışları sönməz bir maraq obyektinə çevrildi. Bir çox elm sahələri tədqiqata cəlb olundu.

Göy cismlərini planlı şəkildə müşahidə edən isgəndəriyyəli Menelay həm də sferik həndəsə və triqonometriyaya aid əsərlər yazdı. Onun həmyerlisi Heron isə (e.ə. 1-ci əsr) tətbiqi mexanikaya, həndəsi optikaya aid əsərlər yaratdı. Heronun elmi-nəzəri fikirləri Ptolemeyin yaradıcılığında daha da inkişaf etdirildi. Ptolemey özünün məşhur “Almagest” əsərində dünyanın geosentrik sisteminə dair geniş izahat verdi.

III-II əsrlərdə yunan ədəbiyyatının təsiri altında Roma ədəbiyyatı meydana çıxmağa başlayır. IV-III əsrlərdə Roma yazılı ədəbiyyatının əsasını Anni Klavdi qoymuşdur.

Romanın ilk yazarları azad edilmiş qullar olmuşdur. Qul Livi Andronik “Odisseyə” ilə bərabər digər yunan faciə və komediyalarını da latın dilinə çevirmişdir.

Milli eposun banilərindən sayılan Kvint Enni yunan ədiblərinin əsərlərini latın dilinə çevirir və bu əsərlər əsasında latınca əsərlər yaradırdı. O, “İlliada” və “Odisseyə”ni təqlid edərək “Salnamə” adlı böyük həcmli bir mənzumə yazmışdı. Bu mənzumədə əfsanəvi dövrlərdən eradan əvvəl II əsrə qədər olan Roma tarixindən bəhs olunur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Romada böyük şöhrət qazanan komediya janrında da mövzu və ideya cəhətdən yunan komediyaları təqlid edilirdi.

Romada ilk faciə müəllifləri Pakuvi və Aktsi, ilk komedislər isə Plavt və Terensi idilər. Plavt yunan komediyalarını Roma şəraitinə uyğun dəyişdirir, öz zamanəsinin adət və əxlaqında müşayiət olunan gerilik və eybəcərlikləri gülüş obyektinə çevirirdi. O, öz əsərlərini canlı xalq dilində yazmışdı. Klassik dövr Roma ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələri M.P.Vergili, Horatsi və Ovidi olmuşdur. Bu dövrdə Roma ədəbiyyatının şöhrəti yalnız Roma imperiyasında deyil, bütün İtaliyada geniş yayılmışdı.

Maron Publi Vergili (e.ə. 70. Mantuya - e.ə. 19) yaradıcılığa şerlə başlamışdır. Bukolik şerlər məcmuəsinə (yunanca bykolos – çoban mənasındadır. Bukolik poeziya antik janrdır. Bu janr yeni Avropa ədəbiyyatında da inkişaf etmişdi. Burada kənd həyatı, təbiət cizgiləri, çoban həyatı idealizə edilərək, şəhər mədəniyyətinə qarşı qoyulur. Həmin janrın banisi Feokritdir

E.ə. IV əsrin sonu III əsrin I yarısında yaşamış bu yunan şairinin 90-a yaxın şeri bizə gəlib çatmışdır.) daxil edilmiş “Çoban nəğmələri”, “Georgiklər” (“Əkinçilər haqqında poema” e.ə. 36-29) əsərlərində çoban həyatı, təbiət gözəllikləri və sadə kəndli əməyi tərənnüm olunur. Vergiliyə dünya şöhrəti qazandıran Homerin “İlliada”sının təsiri ilə yazdığı “Eneida” poeması olmuşdur.

İmperator Avqustun əfsanəvi əcdadı hesab olunan troyalı Eneyin səyahət və müharibələrindən danışılan bu əsərdə Romanın aktual siyasi problemləri öz əksini tapmışdır. dövrdə Roma ədəbiyyatı ən yüksək inkişaf mərhələsinə çatdı. Bu dövr Roma ədəbiyyatının “qızıl dövrü” adlandırılır.

Lakin imperiya dövrü Roma ədəbiyyatının gələcək inkişafı üçün həm əsas olmadı, həm də onun tənəzzülünə səbəb oldu. Belə ki, imperator Avqustun Ovidini

sürgün etdirməsi bu prosesi daha da sürətləndirdi. Klassik dövrdən sonrakı Roma ədəbiyyatı

üç mərhələyə ayrılır:

1. Eramızdan əvvəl I əsrin I yarısı və ortaları;
2. Eramızın I əsrinin sonu, II əsrinin əvvəli;
3. Eramızın II əsri və III əsrinin əvvəli.

Eramızın IV-V əsrlərində xristian ədəbiyyatı geniş yayılır. VI əsrin sonlarında isə Roma ədəbiyyatı zəifləyir və tarixin keçmiş səhifəsinə çevrilir. Roma musiqisi ellinizm mədəniyyətinin təsiri altında inkişaf edərək, məişətə əsaslanan musiqili poetik janrlar (toy, yas, ziyafət və s.) yaranırdı.

İmperiya dövründə musiqi mədəniyyəti xüsusilə rəngarəng olmuşdur. Roma musiqi aləmində yunan kifaraçıları, İsgəndəriyyə müğənniləri, Əndəlis rəqqasələri fəaliyyət göstərmişlər. Eramızın I əsrinin sonunda imperator Domisian “Kapitoli yarışları”nın əsasını qoymuşdur. Burada həm şairlər, həm də musiqi xadimləri təmsil olunmuşlar. Bu dövrdə müğənni Tigelli, aktyormüğənni Apelli, kifaraçı Kritli Mesomed və s. şöhrət qazanmışdır.

Roma incəsənəti Antik bədii mədəniyyətin inkişafında sonuncu mərhələdir. (E.ə. VIII-IV əsrlərdə, yəni qədim Roma bədii mədəniyyətinin formalaşdığı dövrdə Roma memarlığında etruskların güclü təsiri olmuşdur. Etrusklar e.ə. I minillikdə Apennin yarımadasının şimal-qərbində, indiki Toskanada yaşamış tayfadır. Onlar romalılardan əvvəl zəngin bir mədəniyyət yaratmışlar. E.ə. VII əsrdə Etrusklara 50 rın yazısının, mədəniyyətlərinin çiçəkləndiyi dövrdə onların dini və dünyəvi ədəbiyyatları olmuşdur. Təxminən 10 min etrusk yazılı abidəsi elmə məlumdur.) E.ə. II əsr, I əsrin I yarısında qədim Roma tikililərinin əsas tipləri, yəni bazilika, term, tağlı körpülər, su kəmərləri və s. yaradılmış və getdikcə təkmilləşdirilmişdir. E.ə. III-I əsrlərdə təsviri sənətdə portret-heykəllər və büstlər əsas yer tutmuşdur.

Memarlığın əsas müvəffəqiyyəti imperiyanın yüksəlişi dövrünə, yəni e.ə. I əsrin 20-ci illəri və eramızın II əsrinə təsadüf edir. Memarlıqdan imperatoru şöhrətləndirmək və imperiyanın qüdrətini təbliğ məqsədilə daha geniş istifadə etmişlər. I əsrin ortalarında möhtəşəm memarlıq kompozisiyaları yaradılmışdır. Roma şəhərində “Qızıl ev” adlandırılan Neron sarayı, Flavilər sarayı, Flavilər dövründə Kolizey, Adrianın zamanında Panteon abidələri gözəl memarlıq nümunələridir.

Son dövr Roma incəsənətində yaradılmış bədii formalar orta əsr Avropa bədii mədəniyyətinin təməli sayılır.

8. Səlib yürüşləri və onların nəticələri

Səlib yürüşləri (xaç yürüşləri də adlanır) ideyasını 1095-ci ildə Roma papası II Urban Fransanın Klermon şəhərində elan etmişdir. Müəyyən fasilələrlə 200 ilə yaxın müddətdə davam etmişdir. Sonradan Şimali Avropa və Fransadakı bütpərəstlərə və katolik kilsəsinə tabe olmayan qüvvələrə (katarlar, quşçular və s.) qarşı həyata keçirilən hərbi yürüşlər də Xaç yürüşləri adlandırılır. Yürüşlərin əsas məqsədi xristianlığı yaymaq və yeni ərazilər işğal etmək və Avropa feodallarının və katolik kilsəsinin Yaxın Şərq ölkələrini işğal etməklə yeni torpaqlar ələ

keçirmək və öz gəlirlərini artırmaq idi. Səlib yürüşlərinin işğalçılıq məqsədləri "müqəddəsin qəbri"nin və "Müqəddəs torpağ"ın (Fələstinin) "kafirlər"dən (müsəlmanlardan) azad edilməsi kimi dini şüarlarla bəzədilmişdi. Bəhanələr bir olsa da, səbəblər hərə üçün müxtəlif idi: feodalların varlanmaq hərisliyi, cəngavərlərin nüfuzlarını bərpa etmək istəyi, xristian ruhanilərinin yeni torpaqlar ələ keçirmək arzusu, yoxsulların isə azad olmaq cəhdi.

Səlib yürüşlərinin əsas qüvvəsini var-yoxdan çıxmış cəngavərlər təşkil edirdi. Birinci səlib yürüşü (1096 - 99) üçün bəhanə 1071-ci ildə səlcuq türklərinin Yerusəlimi tutmaları oldu. İlk səlib yürüşü xaçlılar tərəfindən Yerusəlimin səlcuq türklərindən alınması və Yerusəlim krallığının yaradılması ilə başa çatdı.

XII əsrdə müsəlman dövlətlər birləşməyə başladılar. Bunun nəticəsində səlibçilər öz mülklərini itirməyə başladılar. İkinci səlib yürüşü (1147 - 49) üçün bəhanə 1144-cü ildə Şərqdə yaradılmış və Yerusəlim krallığından vassal asılılığında olan Edessa qraflığının səlcuq türkləri tərəfindən tutulması oldu. İkinci xaçlı səfərinin nəticələri qeyri-qənaətbəxş olduğuna görə, Fələstin torpaqlarında vəziyyət dəyişməyə başlamışdı. Səlibçilər mövqelərini əldən verirdilər və qüvvələr nisbəti onların əleyhinə çevrilirdi. Kiçik xaçlı dövlətləri artıq qüvvətlənməkdə olan müsəlman-türk hökmdarları ilə bacara bilmirdilər və məğlubiyyətlər sıralanırdı. Edessa qraflığının 1144-cü ildə itirilməsindən sonra, Qüdsün də vəziyyəti ağırlaşmışdı. Bütün bu məğlubiyyətlər son olaraq Qüdsün 2 oktyabr 1187-ci ildə, Səlahəddin Əyyubi tərəfindən fəth edilməsi ilə nəticələnmişdi. Üçüncü səlib yürüşü üçün bəhanə 1187-ci ildə Səlahəddin Əyyubinin Yerusəlimi xaçlılardan geri alması oldu. İkinci və üçüncü səlib yürüşləri nəticəsiz başa çatdı.

Roma papası III İnnokentinin təşəbbüsü və Venesiya tacirlərinin qüvvəsi ilə təşkil olunan dördüncü səlib yürüşü (1202 - 1204) Bizansa qarşı yönəlmişdi və Konstantinopol xaçlılar tərəfindən tutulandan sonra 1204-cü ildə imperiyanın bir hissəsində səlibçilərin dövləti - Latın imperiyası yaradıldı.

1217-ci ildə beşinci səlib yürüşü başladı. Bu dəfə Misir hədəf olaraq seçilmişdi. Səlibçilər 1219-cu ildə Dimyat şəhərini ələ keçirsələr də, uğurun davanı gəlmədi və nəhayət 1221-ci ildə heç nə əldə etmədən geri çəkilmək məcburiyyətində qaldılar.

1228-ci ildə yeni səfər başladı. Orduya, Almaniya imperatoru II Fridrix başçılıq edirdi. Bu dəfə müharibə deyil, danışıqlara üstünlük verən imperator Misir sultanı ilə razılığa gəldi və 17 mart 1229-cu ildə Qüdsə sahib oldu. Ancaq bu dəfə Qüds cəmi on beş il səlibçilərin əlində qaldı. 1244-cü ildə misirlilər şəhərə yenidən sahib çıxdılar. Beləliklə daha bir səfər uğursuz sona yetdi.

Yeddinci Səlib Yürüşü 1249-cu ildə Misir üzərinə hücumla başladı. Xaçlılara Fransa kralı IX (Müqəddəs) Lüdoviq başçılıq edirdi. Əsgərlərin demək olar ki, hamısı fransız idi. Dimyatı ələ keçirən səlibçilər, Misir sultanı Turan Şahın onları blokadaya alması nəticəsində, acınacaqlı vəziyyətə düşmüş, sonunda isə kral da əsir alınmışdı. IX Lüdoviq ağır girov verərək qurtulsa da, yürüş məğlubiyyətlə başa çatmışdı.

1270-ci ildə, dindarlığı ilə seçilən kral IX Lüdoviq yeni bir səlib yürüşünə başladı. Amma bu dəfə marşrut Yaxın Şərq deyil, Tunis seçilmişdi. Gəmilərlə sahilə yan alan kral, şəhəri mühasirəyə aldı. Lakin qəfil baş verən epidemiyaya

nəticəsində kral, onun oğlu və bir çox əsilzadə vəfat etdi. Sağ qalanlar da mühasirəni ataraq Fransaya qayıtdılar. Beləliklə də səlib yürüşləri epopeyası başa çatdı.

Ard-arda baş verən uğursuzluqlar Fələstindəki səlibçi dövlətlərinin son qalıqları üzərindəki qara buludları daha da sıxlaşdırırdı. Misir sultanı Baybars 1265-ci ildə Qeysəriyyə və Arsufu almışdı. Daha sonra Antakyanın üzərinə gedən sultan, 18 may 1268-ci ildə bu şəhəri fəth etdi və səlibçi knyazlığına son vermişdi. Ondan sonra hakimiyyətə gələn sultan Kalavun 1287-ci ildə Lazikiyyəni, 1289-cu ildə isə Tripolini tutmuşdu. Səlibçilərin əsas mərkəzi olan Qüds krallığından geriyə qalan son böyük şəhər olan Aqranın 1291-ci ildə müsəlmanlara keçməsi ilə xaçlılar Yaxın Şərqdə əldə etdikləri torpaqlarını tamamilə itirdilər.

Nəticə olaraq onu demək olar ki, Səlib yürüşləri ideyasının uğursuzluqla başa çatmasının bir neçə mühüm səbəbi vardır. Birincisi, hətta Fələstin ərazisində də xaçlılar öz köhnə ədavətlərindən əl çəkməmiş, yenə də tez-tez taxt-tac davalarına çıxmış və daxili müharibələrin də ardı-arası kəsilməmişdir. Həm də, bir çox Avropa hökmdarları Səlib Yürüşü fikrindən yalnız öz şəxsi məqsədləri üçün istifadə edərək daha çox öz maraqlarının yerinə yetirilməsinə diqqət ayırmış, Xaçlı səfərlərinə barmaqarası yanaşmışlar. Buna misal olaraq, birinci yürüşdə heç bir kralın iştirak etməməsi, üçüncü səfərdə Fransa kralı II Filippin Qüdsə çatmadan tezliklə qayıtmasını göstərmək olar. Almaniya imperatoru II Fridrix isə yalnız anafema(dindən çıxarıma) qorxusu altında müharibəyə yollanmağa razılıq vermişdi, lakin bu da onu qurtarmadı və Papa IX Qriqori imperatoru katolisizm xaricində elan etdi.

Bundan başqa səlibçilər yerli xalqın dəstəyinə sahib deyildilər. Avropadan kömək üçün tez-tez müxtəlif şəxslər Fələstinə gəlsə də, iqlimin əlverişsiz olması səbəbindən onların bir çoxu tez ölürdü.

Səlib yürüşü Avropaya bir çox yeniliklər gətirdi. İnsanlar gigiyenaya riayət etməyə, müntəzəm surətdə çimməyə, şəkərdən istifadə etməyə, ipək paltarlar geyməyə, ipək xalılardan istifadəyə, çini qablar, şüşə məmulatları, müxtəlif ədviyyatlar işlətməyə başladılar. Xaçlı səfərləri memarlığı da əhəmiyyətli surətdə dəyişirdi. Qəsrlərdə gizli yollar, müdafiə qüllələri və başqa yeniliklər Avropada yayılmağa başladı.

9. Yüzillik müharibə

Yüzillik müharibə - 1337 - 1453-cü illərdə Giyen, Normandiya, Anju və Flandriya üstündə İngiltərə ilə Fransa arasında baş vermişdir. İngiltərə kralı III Eduardın (Fransa kralı IV Gözəl Filippin nəvəsi) Fransa taxt-tacına iddia etməsi Yüzillik müharibə üçün bəhanə oldu. "Sipər pulu" sayəsində əla təşkil edilmiş və peşəkar şəkildə almış ingilis qoşunları fransız rıtsarlarından daha üstün idilər. İngilislərin çoxsaylı piyadaları azad kəndlilərdən təşkil olunmuşdu. İngilis ordusunun yaxşı donanması vardı. Onlar bu donanmanın köməyi ilə La-Manş boğazını keçib Fransa ərazisində hərbi əməliyyatlara başladılar. Müharibənin əvvəlində fransızlar məğlub olmağa başladılar. İngilislər Normandiyanı tutdular. Onlar 1346-cı ildə Kresi döyüşündə fransız qoşunlarını məğlub etdilər. Kresi

vuruşmasından sonra ingilislər Akvitaniya tərəfdən hücumla keçdilər 1356-cı ildə Laura çayından cənubda yerləşən Puatye şəhəri yaxınlığında döyüş baş verdi. Fransız ordusu darmadağın edildi. Fransa kralı başda olmaqla ən tanınmış fransız feodalları ingilislərə əsir düşdülər. Puatye döyüşündən sonra Fransanın cənub və şimal hissələri ingilislərin əlinə keçdi.

1348-49-cu illərdə baş vermiş taun epidemiyasında Fransa əhalisinin təqribən 1/3 hissəsinin həlak olması ölkəni xüsusilə çətin vəziyyətə saldı. Fransa qoşunlarının məğlubiyyəti, iqtisadi vəziyyətin ağırlaşması, vergilərin ağırlığı, xalqın narazılığının artmasına səbəb oldu, Paris üsyanı (1357-58) və Jaklar üsyanı (1358) ilə nəticələndi. Fransa hökuməti ağır şərtlə müqavilə bağlamağa (1360) məcbur oldu. 1360-cı ildə Bretinydə bağlanmış müqaviləyə əsasən, Fransa ərazisinin xeyli hissəsi İngiltərənin əlinə keçdi. XIV əsrin 70-ci illərində ingilislər Fransadan, demək olar ki, tamamilə qovuldular.

VI Karl dövründə (1380-1422) feodal çəkişmələri Fransanı zəiflətdi. Bundan istifadə edən ingilislər 1415-ci ildə yenidən müharibəyə başladılar və Azenkur yaxınlığında Fransa ordusunu məğlubiyyətə uğratdılar. Fransa ərazisinin xeyli hissəsi ingilislər və burqundlar arasında bölüşdürüldü, Luaradan çaydakı ərazi VII Karlın hakimiyyəti altında qaldı. Cənuba doğru irəliləməyə cəhd edən ingilislər və burqundlar Orleanı mühasirəyə aldıqda (1428) bütün fransız xalqı Janna d'Arkın başçılığı altında işğalçılara qarşı mübarizəyə qalxdı. Orleanın azad olunması ilə (1429) Yüzillik müharibədə dönüş baş verdi. Fransa ordusu bir sıra qələbələr qazandı. 1435-ci ildə Arrasda, Burqundiya hersoqu ilə VII Karl arasında sülh bağlandı. 1436 ildə ingilislər Parisdən qovuldular, sonra bir sıra vilayətlər azad edildi. Yüzillik müharibə ingilislərin Bordoda təslim olması ilə (1453, 19 oktyabr) qurtardı. Fransa ərazisindən yalnız Kale (1558-ci ilədək) İngiltərənin əlində qaldı. Müharibə Fransa iqtisadiyyatına böyük ziyan vurdu, ölkənin mərkəzləşdirməsi prosesini qismən langitdi, İngiltərədə isə feodal aristokratiyasının siyasi nüfuzunu müvəqqəti yüksəltdi.

10. İngiltərədə mərkəzləşmiş dövlətin yaranması

Xalqların Böyük Köçü dövründə alman tayfalarından anqlar və sakslar Britaniya adalarına keçərək burda yeddi krallıq qurmuşdular. Bu krallıqların birləşməsi nəticəsində IX əsrdə İngiltərə krallığı meydana gəldi və ölkədə feodalizm quruluşu bərqərar oldu.

VIII-IX əsrlərdə normandların İngiltərə ərazisinə yürüşləri başlayır. Bu yürüşlərdə Norveç və Danimarka tayfaları böyük rol oynayır. IX əsrdə danimarkalılar Britaniya adalarına hücumlar etməyə başladılar. XI əsrin əvvəllərində Danimarka kralı İngiltərəni zəbt edərək bir müddət öz tabeliyində saxladı. Qısa bir müddətə yerli hakimiyyət bərpa olsa da, tezliklə ölkə yadelli normandların işğalına məruz qaldı.

1066-cı ildə Normandiya hersoqu Vilhelm İngiltərəni işğal etdi. Beləliklə, İngiltərədə mərkəzləşmiş dövlət yaradılmasının başlanğıcı qoyuldu. O, Lamanşı keçdi. Qastinqs vuruşması başlandı. Vilhelm hiyləyə əl atdı. O, qoşununu geri çəkdi. Vilhelmin atlı qoşunu hücumla keçib anqlo-saks qoşunlarına qalib gəldi,

döyüşdə anqlo-saks kralı öldürüldü. London tutuldu, Vilhelm Fateh adı ilə İngiltərənin kralı oldu. Yerli feodalların torpağını öz vassallarına payladı. İngiltərə torpağının yeddidə birini özünə götürdü. Nəticədə İngiltərədə kral hakimiyyəti gücləndi və mərkəzləşmiş dövlətin əsası qoyuldu.

Şəxsən azad olan kəndlilər təhkimli kimi qeydə alındılar. Vergilərin ağırlığına baxmayaraq, şəhərlilər kralı müdafiə edirdilər. Onlar «yüz zülmkardansa, bir zülmkarın olmasını» üstün tuturdular.

Kəndlilər feodallara qarşı mübarizəni dayandırmadılar. Onlar meşələrə qaçırdılar. Onları «azad oxatanlar» adlandırır, xalq XIV əsrdə onlara nəğmələr - balladalar qoşmuşdu. Balladaların qəhrəmanı Robin Qud idi.

XII əsrdə İngiltərə kralı II Henrixin islahatları kral hakimiyyətini daha da gücləndirdi. İslahata əsasən hər bir azad adam yerli feodalı xəbər dar etmədən birbaşa kral məhkəməsinə müraciət edə bilərdi. İstintaqı 12 yerli sakin aparırdı. Onlar düzgün istintaq aparmaq üçün Bibliyaya and içirdilər. İstintaqın nəticəsi kral məhkəməsinə təqdim edilirdi. Beləliklə, demokratik dövlətlərdə olan andlı məhkəmələr yarandı. XII əsrdə kralın hərbi yürüşlərində iştirak etməyə məcbur olan cəngavərlər sonralar krala «qalxan pulu» adlanan xüsusi haqq ödəyirdilər. Kral bu pulla daimi nizami muzdlu ordu saxlayırdı.

XIII əsrdə İngiltərə kralı qüdrətli hakimiyyətə malik idi. Bundan istifadə edən kral öz vassallarından çoxlu ödənişlər, şəhərlilərdən ağır vergilər aldı. İri feodallar, cəngavər və şəhərlilər krala qarşı çıxdılar. Kəndlilər bundan istifadə edib malikanələri dağıtmağa başladı. Bundan qorxuya düşən feodallar barışmağa məcbur oldular.

Belə bir şəraitdə 1265-ci ildə İngiltərədə ilk dəfə parlament (fransızca «danışmaq» deməkdir) çağırıldı. XIV əsrdə parlament lordlar (ağalar) və nümayəndələr palatasına bölündü. Lordlar palatasına yepiskoplar, abbatlar, feodallar daxil idi. Nümayəndələr palatasına hər qraflıqdan iki cəngavər, hər iri şəhərdən iki şəhərli seçilirdi.

İngiltərə cəngavərləri ilə şəhərliləri arasında Fransada olan silklər arasındakı kimi kəskin ziddiyyətlər yox idi. Buna görə də nümayəndələr palatası razılıq verməsə, hər hansı bir vergi toplanması barədə heç bir qanun qəbul edilə bilməzdi. İngiltərə parlamenti dövlət işlərinə Fransa Baş Məclisinə nisbətən böyük təsir göstərirdi. Bunun səbəbi silklər arasında barışmaz ziddiyyətlərin olmaması idi. Fransada olduğu kimi, XIII-XIV əsrlərdə İngiltərədə də mərkəzləşdirilmiş dövlət möhkəmləndi. Bu dövlət formaca silki mütləqiyyət idi.

11.Fransada XI-XV əsrlərdə ölkənin birləşdirilməsi uğrunda mübarizə

XI əsrdə Fransa iri və xırda feodal mülklərinə parçalanmışdı. Ölkənin şimal-şərq torpaqları Paris və Orleanla birlikdə krala məxsus idi. Kral bütün ölkə üçün qanun verə bilməzdi, vergi toplamaq hüququna malik deyildi. Hətta vassallar da kral torpaqlarında qəsrlər tikirdilər. Kral öz mülkündən əldə etdiyi gəlirin hesabına yaşayırdı. Onun qoşunu və muzdlu işləyən məmurları yox idi.

X-XI əsrlərdə Avropanın hər yerində olduğu kimi, Fransada da kənd təsərrüfatı və sənətkarlıqda irəliləyiş yarandı. Şəhərlər meydana gəldi, vilayətlər və şəhərlər

arasında əmək bölgüsü yarandı, ticarət inkişaf etdi. Əmək bölgüsü və ticarət vilayətlər arasında əlaqə, ölkənin birləşməsi üçün şərait yaratdı.

Feodalların pula ehtiyacı artdı, feodallar məhsul töycüsünü pul töycüsü ilə əvəz etdilər. Kəndlilər yüksək ödənc müqabilində şəxsi asılılıqdan azad olurdular. Vergilərin artırılmasına qarşı üsyanlar baş verirdi. Orta və xırda feodallar bu üsyanın qarşısını ala bilmirdilər, onlar bu üsyanı yatırtmaq üçün krala arxalanırdılar. Sənətkar və tacirlər feodal dağınıqlığının aradan qaldırılmasına, şəhərlər senyor zülmündən xilas olmağa çalışırdılar. Şəhərlilər feodaldan xilas olmaq üçün krala müraciət edir, ona pulla, silahlı dəstələrlə kömək edirdilər.

Beləliklə, krallar şəhərlilərə, sənətkarlara və tacirlərə, orta və xırda feodallara, kəndlilərə arxalanaraq ölkəni birləşdirməyə başladılar. Fransa kralı ölkənin birləşdirilməsində İngiltərə ilə toqquşdu. Hələ XI əsrdə Normandiya hersoqu işğalçı Vilhelm İngiltərəni tutdu və onun kralı oldu. Onun varisləri Fransa ərazisinin çoxunu ələ keçirdilər. Lakin XIII əsrin əvvəllərində ingilis kralının Fransadakı mülkləri də, Normandiya, Tuluza qraflığı Fransa kralı tərəfindən tutuldu. Yalnız Akvitaniya hersoqluğunun bir hissəsi İngiltərənin əlində qaldı. Fransa mərkəzləşmiş dövlətə çevrildi. Ölkənin bütün ərazisi kralın hakimiyyəti altında birləşdirildi. Hersoq və qraflar əvvəlki müstəqilliklərini itirdilər. Kralın daimi qoşunu var idi və illik vergi toplayırdı. Nəticədə təsərrüfat da inkişaf edirdi. Bütün bunlar XV əsrdə Fransada yaranmış mərkəzləşmiş dövlətin əsas əlamətləri idi.

Ölkədə hamı kralın təbəəsi idi. Əhali 3 silkə bölünmüşdü. Hüquqları və vəzifələri eyni olan insan qruplarına silk deyilir; silkin hüquq və vəzifələri nəsil-dən-nəslə keçirdi. Fransada mövcud olan 1-ci silkə ruhanilər daxil idi. Onların vəzifəsi ibadət etmək və s. idi. 2-ci silkə zadəganlar daxil idi. Onların vəzifəsi kralı və onun təbəələrini düşməndən qorumaq idi. Ruhanilər və zadəganlar vergidən azad idilər. 3-cü silkə ölkənin qalan əhalisi: kəndlilər, sənətkarlar, şəhərlilər və b. daxil idi. Onları varlı şəhərlilər təmsil edirdi.

XIV əsrdə IV Gözəl Filippin (1285-1314) dövründə Fransanın birləşdirilməsi başa çatdı. Şampan vilayəti və Navarra Kral torpaqlarına birləşdirildi. IV Filipp kilsə torpaqları üzərinə vergi qoydu. Nəticədə kralla Roma papası arasında münaqişə baş verdi. Kralın səfiri Romada papanın qəsrinə girib onu təhqir etdi. Papanın hakimiyyəti zəiflədi, kral hakimiyyəti gücləndi.

Kral IV Filipp papaya qarşı mübarizədə silklərin köməyinə arxalanmaq üçün 1302-ci ildə Baş Ştatları çağırırdı. Baş Ştatlar ruhani, zadəgan və varlı şəhərlilərin nümayəndələrinin iştirakı ilə çağırılırdı. Kral yeni vergi qoyanda Baş Ştatları çağırırdı. Silklər arasında ixtilaflar Baş Ştatların dövlət işlərinə təsirini azaldırdı. XIV-XVI əsrlərdə Fransada silki nümayəndəliyin ali orqanı Baş Ştatlar idi. XIV əsrdə Fransada silki mütləqiyyət (monarxiya) - mərkəzləşmiş feodal dövləti yarandı. Bu dövlətdə kral hakimiyyəti silklərin nümayəndələrinin yığıncağına arxalanırdı. Bu mərkəzləşdirilmiş silki monarxiya dövlətinin birinci mərhələsi idi. Bu mərhələdə kral hakimiyyəti kifayət qədər güclü deyildi. və o, ölkəni silklərin köməyi olmadan idarə edə bilməzdi.

12. İspaniya ərəblərin hakimiyyəti dövründə

Miladi VII əsrin sonunda ərəblər uzun müharibələrdən sonra bizanslıları Şimali Afrikadan sıxışdırıb çıxardılar. Bundan sonra ərəblər İspaniyanı fəth etmək fikrinə düşdülər.

Miladi 711-ci ildə, Əməvi xəlifəsi Vəlid ibn Əbdülməlikin hakimiyyəti dövründə Şimali Afrikada canişinlik edən Musa ibn Nəsir bərbərlərdən təşkil edilmiş 12 min nəfərlik qoşunu İspaniyanın fəthinə göndərdi. Qoşuna Afrikanın müsəlman bərbərlərindən Tariq ibn Ziyad başçılıq edirdi. Müsəlmanlar indi sərkerdə Tariqin adı ilə məşhurlaşmış Cəbəlu't-Tariq boğazını keçib Pireney yarımadasına qədəm basdılar.

Tariq ibn Ziyadın müvəffəqiyyətini görən Musa ibn Nəsir bu uğurda ona şərik olmaq arzusu ilə 12 min ərəb və 8 min bərbər əsgərindən ibarət qoşun toplayıb İspaniyaya adladı.

İslam qoşunu öz yolu boyunca demək olar ki, heç bir ciddi müqavimətlə rastlaşmırdı. Hökumətdən narazı olan xalq və bir-biri ilə didişən əyanlar könüllü surətdə fatehlərə tabe olur, hətta bəzən onlara qoşulurdular.

Ərəblər ispanlara, Şam və Misir əhalisi ilə bir gözdə baxırdılar. Fəth olunan ölkələrdə gözlənilən qanunlar burada da icra olunurdu. Fatehlər yerli xristian əhalinin əmlakına, məbədlərinə toxunmurdular, yerli adət-ənənələr, qanunlar olduğu kimi qalırdı. İspaniyalılara icazə verilirdi ki, mübahisəli məsələlərdə əz hakimlərinə müraciət edib, öz məhkəmələrinin hökmünə əməl etsinlər. Bütün bunların müqabilində əhali o zaman üçün çox cüzi sayılan miqdarda cizyə (vergi) verməli idi.. Buna görə də, yerli hakimlərin zülmündən və saysız-hesabsız töycülərdən cana doymuş yoxsullar könüllü surətdə müsəlmanlara təslim olur, hətta İslam dinini qəbul edərək, vergidən azad edilirdilər.

Aydındır ki, bütün Avropa cəhalət, qardaş qırğını, epidemiyalar, mənasız səlib müharibələri, inkvizisiya caynağında inləyərəkən, İspaniya ərəblərin hökranlığı altında firavan, abad və parlaq inkişaf dövrünü yaşayırdı. Vaxtilə zülmət içində nur kimi parlamış İspaniya elmin, mədəniyyətin inkişafı üçün yaradılmış gözəl şəraitə görə İslam dininə borcludur.

Miladi 711-ci ildə İspaniyanın fəthindən etibarən 756-ci ilə kimi bu vilayət Əməvi xilafətinə tabe idi, xəlifənin təyin etdiyi əmir oranı idarə edirdi. 756-ci ildə İspaniya xilafətdən ayrılıb müstəqil oldu və Kordova xilafəti adlanmağa başladı. Ölkənin paytaxtı da Kordova şəhəri idi. Kordova xilafətinin müsəlman əhalisi mavrlar adlanan ərəblərdən və Şimali Afrikanın bərbər adlanan tayfalarından ibarət idi. Bu dövrdə ərəblər İspaniyanı Əndəlus adlandırırdılar.

Ərəblərin İspaniyada hakimiyyətindən 300 il keçdikdən sonra onların ehtişam və şan-şöhrət ulduzu sönməyə başladı. Kordova xilafətini bürümüş çəkişmələr dövlətin qüdrətini sarsıtdı. Bu zaman şimaldakı xristianlar fürsəti qənimət bilib, intiqam almaq fikri ilə həmlələrə başladılar.

Ərəblərin fəth etdikləri torpaqları geri almaq (ispanca rekonkista) uğrunda xristianların mübarizəsi X əsrdə gücləndi. İspaniya ərazisindən çıxarılmış xristianların toplandığı Asturiya vilayətində Leon və Kastiliya krallıqları yarandı.

XI əsrin ortalarında bu iki krallıq birləşdi. Elə həmin dövrlərdə Navarra, Kataloniya və Araqon dövlətləri birləşib Araqon krallığını meydana gətirdi. XI əsrin sonunda Pireney yarımadasının qərbində Portuqaliya qraflığı meydana gəldi. Az sonra bu qraflıq da krallığa çevrildi. Beləliklə, XI əsrin sonlarında İspaniya xəritəsində Kordova xilafətinin ciddi xristian rəqibləri görünməyə başladı.

1085-ci ildə şimallılar güclü həmlə nəticəsində Toledonu ələ keçirdilər. Onlara Kastiliya və Leon kralı VI Alfons başçılıq edirdi. Öz qüvvələri ilə xristianlara müqavimət göstərə bilməyəcəklərini görən İspaniya müsəlmanları Şimali Afrika bərbərlərindən kömək istədilər. Tunis və Mərakeşdə möhkəmlənmiş əl-Murabitun sülaləsi İspaniyaya keçib, Kordova xilafətini dirçəltməyə cəhd etdi. Əl-Murabitilər 1086-cı ildə VI Alfonsu məğlub edərək, rekonkista hərəkətini müvəqqəti dayandıрмаğa nail oldular. Cəmi yarım əsr sonra onlar siyasət səhnəsinə daxil olmuş yeni sülaləyə - əl-Muvəhhidilərə məğlub oldular. Şimali Afrikada hakimiyyəti ələ keçirmiş əl-Muvəhhidilər İspaniyaya hücum edərək, 1145-ci ildə müsəlman vilayətlərini özlərinə tabe etdilər. Lakin bu dövlət xristianlara layiqli müqavimət göstərə bilmədi. Onlar 1212-ci ildə Las-Navas de Tolosa yaxınlığında birləşmiş xristian ordusuna məğlub olaraq İspaniyanı tərk etdilər.

Öz aralarında yola getməyən ispan krallıqları ərəblərə qarşı müharibədə düşmənçilikləri kənara qoyub birləşirdilər. Müsəlmanlara qarşı yönəlmiş rekonkista hərəkətində Kastiliya, Araqon, Navarra və Portuqaliya krallıqlarının birləşmiş qüvvələri iştirak edirdi. 1236-cı ildə müsəlmanlar Kordova, 1248-ci ildə Sevilyanı, 1229-35-ci illərdə Balear adalarını, 1238-ci ildə Valensiyanı itirdilər. 1262-ci ildə Kadis şəhərini almaqla, xristianlar Atlantik okeanı sahillərinə çıxdılar.

Müsəlmanların əlində yalnız Qranada əmirliyi qaldı. XIII əsrin sonlarında Nəsrilər sülaləsindən olan İbn əl-Əhmər ləqəbli Muhəmməd əl-Qalib İspaniyanın cənubundakı Qranada şəhərinə çəkilərək əl-Həmra (Alqambra) qəsri möhkəmləndirdi. O, Kastiliya kralına bac vermək şərti ilə öz nisbi müstəqilliyini qoruya bildi.

1492-ci ildə ispanların güclü həmləsi qarşısında Qranada təslim olub süqut etdi, müsəlmanların Pireney yarımadasındakı son istinadgahı da ələ keçirildi. Bununla da, bütün İspaniya ərəblərdən geri alındı və rekonkista hərəkəti xristianların qələbəsi ilə başa çatdı.

13. Çexiyada qusçular hərəkəti

XV əsrin başlanğıcında Praqa küçələrinin birindəki kiçik bir kilsə çox adamı özünə cəlb etməyə başlamışdı. Öz çıxışlarında Yan Qus acgöz ruhaniləri amansızcasına ifşa edirdi. O, Romada kilsə vəzifələrinin pula satılmasından hiddətlənərək papanı baş fırldaqçı adlandırır. Yan Qus Çexiyada "cənnət qəbzlərinin" satılmasını kəskin surətdə pisləyirdi. Qus ruhaniləri tənqid etməklə kifayətlənmirdi. O, kilsənin yenidən təşkil olunmasını tələb edirdi. Kilsənin əhalidən qarət edib topladığı sərvəti, yepiskopların və monastirlərin torpaqlarını onların əlindən almağa çağırırdı. Dindarlar üçün saysız hesabsız ruhani ordusu olmamalı, Çexiyanın öz kilsəsi olmalıdır. Həm də bu kilsə Roma papasına deyil, Çexiya kralına tabe olmalıdır. Yan Qus dini ayinlərə görə haqq verilməsi

qaydasının aradan qaldırılmasını tələb edirdi. O, ibadətənin doğma dildə aparılmasını istəyirdi. Qus çex dilinin qrammatikasını işləyib hazırlamışdı. Qus qətiyyətlə öz xalqını yadellilərə qarşı mübarizəyə çağırırdı. Lakin Qus başqa xalqlara nifrət bəsləmirdi. Qus deyirdi ki, onun üçün yaxşı alman pis çexdən daha yaxındır. Qus feodalizm quruluşunun əleyhinə çıxmırdı. Lakin kəndlilərin dilənçi kökündə və hüquqsuz vəziyyətdə yaşamasını ədalətsizlik sayırdı.

Praqa baş yepiskopu Qusa din əleyhinə təbliğat aparmağı qadağan etdi, daha sonra isə onu kafir elan edib lənətləndirdi. Yan Qus 1415-ci ildə tonqalda yandırıldı.

Qusun edam olunması Çex xalqının qəzəbini alovlandırdı. Kəndli izdihamları dağlara qalxır, orada Qusun tərəfdarları olan xalq təbliğatçılarının nitqlərini dinləyirdilər. Onlar çex xalqının öz düşmənlərinə qarşı mübarizə üçün silahlanmağa və hər cür zülmə son qoymağa çağırırdılar. Xalq Qus təlimindən cəsarətli nəticələr çıxardı. Yan Qusun bütün tərəfdarları özlərini qusçular adlandırırdılar. 1419-cu ildə Praqada şəhər yoxsullarının üsyanı oldu. Yoxsullar və sənətkarlar alman varlıqlarını Çexiya şəhərlərindən qovdular. Xalqın qəzəbi katolik kilsəsinə qarşı yönəldi. Xalq hərəkətindən istifadə edən bir çox panlar kilsə torpaqlarını zəbt etdilər.

Xalqın sevimli toplanmış yeri Çexiyanın cənubundakı Tabor dağları idi. Burada onlar şəhər saldılar və onu həmin dağların adı ilə Tabor adlandırırdılar. Çex xalqının düşmənlər üzərində tam qələbəsi uğrunda çarpışan mübarizlər özlərini taborçular adlandırırdılar. Taborçuların əsas qüvvəsi üsyana qalxmış kəndlilər, xırda sənətkarlar və şəhər yoxsulları idi. Onların məqsədi təhkimçiliyi, feodal mükəlləfiyyətləri və vergilərini ləğv etmək, feodal torpaqlarını ələ keçirmək idi.

Qusçuların digər qrupu özlərini mötədillər adlandırırdılar. Varlı ustalar və tacirlər, həmçinin çex feodallarının çoxu bu qrupa aid idilər. Mötədillər Çexiyada yadellilərin zorakılığına son qoymağa, katolik kilsəsinin qüdrətini zəiflətməyə və onun torpaq mülklərini ələ keçirməyə çalışırdılar. Lakin varlı şəhərlilər və feodallar öz xalqından qorxurdular. Buna görə də şəhər varlıları və feodallar taborçular qədər qətiyyətli deyildilər.

Katolik kilsəsi və alman feodalları Çexiyadakı var-dövlətlərini itirmək istəmirdilər. Buna görə də onlar çex xalqının azadlıq hərəkətini boğmaq qərarına gəldilər. Roma papası qusçulara qarşı xaç yürüşləri elan etdi. Çexiyaya yürüş məqsədilə toplanmış qoşun əsasən alman feodallarından ibarət idi. Bu qoşuna Müqəddəs Roma imperatoru başçılıq edirdi.

Qusçu qoşunlarının əsas təşkilatçısı və başçısı yoxsullaşmış cəngavər, təcrübəli döyüşçü olan Yan Jijka idi. Qusçular Praqa uğrunda vuruşmada onun başçılığı ilə qələbə qazandılar.

Yan Jijkanın ölümündən sonra qusçu qoşunlarına yeni istedadlı sərkərdələr başçılıq edirdilər. Qusçular Macarıstana, Avstriyaya və Almaniyaya lap içərilərinə yürüşlər edir, hətta Baltik dənizi sahillərinə kimi gedib çıxırdılar. Onlar qəsrləri və monastırları dağıdır, hər yerə təbliğat xarakterli məktublar yazıb göndərirdilər. Feodallar və ruhanilərin "çex zəhəri" adlandırdıqları taborçu ideyaları bütün Avropaya yayılmışdı. Almaniyaya və Polşada kəndlilərin şəhər yoxsullarının

üsyaları başlanmışdı. Macarıstanda da böyük kəndli üsyanı baş verdi. Feodallar bu üsyanı çoxlu qüvvə toplayaraq yalnız bir ildən sonra yatıra bildilər.

Taborçuların feodal qaydalarına qarşı çıxışları çex feodalları və şəhər varlıqlarını qorxuya salmışdı. Panlar və cəngavərlər qusçu müharibələrinin gedişində kilsə torpaqlarını tutmuşdular. Xaç yürüşlərinin müvəffəqiyyətlə başa çatacağına ümidini itirmiş papa və imperator Çexiyadakı azadlıq mübarizəsini çexlərin öz əli ilə boğmaq qərarına gəldilər. Onlar mötədillərlə danışıqlar aparmağa başladılar. Papa çex feodallarına vəd verdi ki, onların zəbt etdikləri kilsə torpaqlarına toxunmayacaqdır. Panlar və cəngavərlər böyük bir ordu topladılar. Bu qoşunun xərcini papa və imperator ödəyirdi. Beləliklə, mötədillərlə taborçular arasında müharibə başlandı. 1434-cü ildə Praqadan şərq tərəfdə yerləşən Lipani adlı kiçik bir şəhərin yaxınlığında mötədillər taborçulara hücum edərək onları məğlub etdilər.

Çex xalqı 15 il ərzində (1419-cu ildən 1434-cü ilədək) feodal zülmü, yadelli zorakılığı və katolik kilsəsinə qarşı qəhrəmanlıqla mübarizə apardı. Taborçuların mübarizəsi kəndli müharibəsi idi. İngiltərə və Fransada həmin dövrdə baş vermiş kəndli üsyanlarından fərqli olaraq, bu kəndli müharibəsi daha uzun sürmüş, daha yaxşı təşkil olunmuş və bütün ölkəni əhatə etmişdi. Kəndlilər və şəhər yoxsulları məğlub oldular. Lakin onlar, hər halda, müəyyən müddət üçün feodalların istismarı gücləndirmək cəhdlərinin qarşısını aldılar. Üsyana qalxmış xalq katolik kilsəsinə güclü zərbə vurdu. Kilsə itirilmiş torpaqları və dağıdılmış monastırları bütünlüklə bərpa edə bilmədi. Çexiyada yadelli zorakılığı sarsındıldı. Qusçu müharibələrindən sonra şəhərlərin çoxunun əhalisi çexlərdən ibarət oldu. Çex dili müəssisələrdə və məhkəmə işlərində alman dilini sıxışdırdı.

14.Orta əsrlərdə İtaliyada şəhər dövlətlərin yaranması

XI əsrin əvvəllərindən etibarən Avropa qitəsində yerləşən ticarət karvan yolları çox təhlükəli idi. Bu səbəbdən həmin yollar daha təhlükəsiz olan dəniz yolları ilə əvəzlənmişdir. Heç bir dövlətə tabe olmayan və əsasən quldurluq yolu ilə qazanc əldə edən soyğunçuların ticarət karvanlarına hücum etməsi Avropada quru yolla ticarətin həyata keçirilməsini çox təhlükəli vəziyyətə gətirmişdir. Ticarət yollarının dənizlərə köçürülməsindən sonra Aralıq dənizi hövzəsində ticarət kanalları möhkəmləndirmiş və bu ticarət yollarının üzərində yerləşən şəhərlər sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. İtaliyada Orta Əsrlərdə yaranmış və inkişaf etməyə başlamış şəhər dövlətlərindən ən tanınmışları Piza, Genuya və Venesiya şəhər dövlətləri olmuşdur. Bu dövlətlər bir-biri ilə istər iqtisadi istərsədə siyasi baxımdan rəqabət aparır və biri-digərini özündən aslı vəziyyətə salmağa çalışırdı. X-XIII əsrlərdə İtaliya şəhər dövlətləri Aralıq dənizində yerləşən ticarət yollarına nəzarət etmək və ərazidə daha da güclənmək üçün öz hərbi donanmalarını formalaşdırmağa başlamışdılar. Bu baxımdan şəhər dövlətlərinin donanmaları Səlib yürüşlərində iştirak edən hərbi birliklərə çox kömək etmişdir. Səlibçilərin dənizdən dəstəyini Venesiya şəhər dövləti başda olmaqla digər şəhər dövlətləri qarşılayırdı.

Qısa zamanda Venesiya Respublikası və Piza Respublikası kimi şəhər dövlətlərinin güclü ordu yaratması şəhər dövlətlərinin müdafiə vəziyyətindən

hücum vəziyyətinə keçməsi ilə nəticələnmişdir. Şəhər dövlətlərin dənizlərdə əsas rəqibləri Bizans və Ərəb donanmaları idi.

Dövlətçilik quruluşu baxımdan şəhər dövlətləri müstəqil dövlətlər olaraq formalaşmışdılar. Şəhər dövlətlərində əsas kübar sinif kimi tacirlər sinifi qəbul edilirdi. Mühüm ticarət yollarının üzərində yerləşməsi səbəbindən ticarət bu dövlətlərin əsas gəlir mənbəyi hesab olunurdu. Şəhər dövlətlərin tarix səhnəsində görünməsindən sonra Avropanın şərqə doğru yayılma prosesi daha da sürətlənməyə və şərq ölkələrində yeni dayaqların yaradılması yolunda mühüm addımlar atılmağa başlanılmışdı. Müasir İtaliya ərazisində yerləşən şəhər dövlətləri qızıl sikkə pulları yenidən dövriyyəyə daxil etmiş, parça ticarətini genişləndirmiş və eyni zamanda Avropa tarixinin ən böyük kargüzarlıq prosesini başlatmışdılar. Bütün bunlara misal olaraq Bank və Notariat əməliyyatlarının Avropada daha əhatəli və peşəkar şəkildə Venesiya Respublikasının dönəmində aparıldığını göstərmək kifayətdir. Dənizçiliyin inkişaf etməsi eyni zamanda gəmilərdə yeni texnoloji vasitələrin istifadə edilməsinə şərait yaradırdı.

Bu dövrlərə təsadüf edən Səlib yürüşləri şəhər dövlətlərin genişlənmə siyasəti ilə üst-üstə düşürdü. Avropa ölkələrindən yürüşlərə qatılan dövlətlərin silah-sursatları dənizlər vasitəsi ilə, əsasən də bu şəhər dövlətlərinin gəmiləri ilə daşınırdı. Bunun müqabilində müəyyən haqq alan dövlətlər eyni zamanda yeni zəbt edilən ərazilərdə də bəzi üstünlüklər əldə edirdilər.

Əraziləri və siyasi nüfuzları durmadan inkişaf edən Piza, Venesiya və Genuya kimi Respublikalar yeni müstəmləkələrin yaradılması yolunda bir-biri ilə mübarizə aparır, hər biri ticarət baxımdan daha strateji bir bölgəni ələ keçirmək istəyirdi..

Şəhər dövlətlərin ömürləri bir-biri ilə müqayisədə müxtəlif olmuşdur. Venesiya və Genuya kimi dövlətlər Orta Əsrlər boyunca demək olar ki, öz mövcudluqlarını qoruyub saxlaya bilsədə Napoleon Bonapartın hakimiyyətə gəlməsindən sonra işğal edilmişdir. Digər dövlətlər isə əsasən İntibah dövrü boyunca müstəqilliklərini qoruya bilmişdilər. Piza Respublikası Florensiyanın ağalığını qəbul etmək məcburiyyətində qalmış, Ankona Respublikası Papa dövləti tərəfindən işğal edilmiş, Amalfi Respublikası isə Normanların işğalı ilə üzləşmişdir.

15. XI-XV əsrlərdə Avropa mədəniyyəti

Qərbi Avropada insanlar xaç yürüşü zamanı dünyanın müxtəlifliyinə və genişliyinə heyran oldular. Onlar bundan sonra yeni ölkələrlə maraqlandılar. XIII əsrdə Venesiya taciri Marko Polo 25 il Uzaq Şərqdə Çində yaşamış, vətənə qayıdandan sonra gördüklərini qələmə almışdı. «Marko Polonun kitabı» uzun müddət coğrafiya xəritələri çəkmək üçün əsas olmuşdu.

İlk orta əsrlərdə xüsusi məktəblər, şəhər şuralarının dünyəvi məktəbləri və kilsə məktəbləri mövcud idi. Kilsə məktəblərindən fərqli olaraq, xüsusi məktəblərdə və şəhər şurasının məktəblərində yazı, hesab, təbiətşünaslıq haqqında biliklər verilirdi. Ticarət, sənətkarlıq belə biliyə malik olan adamlar tələb edirdi. Bu dövrdə dövlət və şəhərlər üçün də savadlı adamlar lazım idi.

XII əsrdə Avropada ilk ali məktəb olan universitetlər yarandı. Burada dərslər latın dilində keçirilirdi. Dərs deyən müəllimlər birləşib universitetlərə özünü idarə

hüququ aldılar. Fənlərə görə müəllimlər dekanların rəhbərliyi altında fakültələrdə birləşdilər. Ən qədim universitet olan Paris Universiteti 1200-cü ildə öz hüquqlarını qanuniləşdirmək barədə kraldan fərman aldı. XV əsrdə Avropada 65 universitet var idi. İtaliyada XI əsrdə yaranmış Boloniya ali məktəbi 1158-ci ildə Universitet statusu aldı. Avropanın ən məşhur universitetləri Kembric (1209), Oksford, Paris, Paduya, Praqa, Krakov və s. idi. Bu dövrdə feodallar və şəhərlilər arasında təhsil almaq dəb düşmüşdü. Kilsə xadimləri hər şeyi Allahın iradəsi ilə bağlayırdılar. Hər şeyə hazır cavabı dini kitablardan tapmaq istəyirdilər. Bununla belə bu dövrdə əkinçilik, sənətkarlıq, ticarətin inkişafı insanların müşahidəsi nəticəsində bir sıra elmlər yarandı. Orta əsrlərdə münəccimlik (Astrologiya) və Əlkimya elmləri meydana gəldi. Münəccim ulduzların vəziyyətinə görə insanların, dövlətlərin taleyindən qabaqcadan xəbər verən adam deməkdir. Əlkimyaçılar sehri daş axtarır və onun köməyi ilə istənilən metalı qızda çevirməyə çalışırdılar. Onlar bu məqsədlərinə nail olmadılar. Amma astronomiya və kimya sahəsində çoxlu bilik topladılar. Və bir sıra nailiyyətlər qazandılar. Məsələn, əlkimyaçılar boya almaq, metal əridilməsi üsullarını yaxşılaşdırmaq, dərman almaq, kimya cihazları kəşf etməyə nail oldular. XIII əsrdə İngiltərədə Rocer Bekon sübut edirdi ki, biliyi yalnız müşahidə və təcrübələrin köməyi ilə əldə etmək olar. Avropada barıtın reseptini ilk dəfə Bekon tərtib etmişdi.

XI-XV əsrlərdə Avropada memarlıqda 2 üslub var idi: XI-XV əsrlərdə Roma üslubu üstünlük təşkil edirdi. Bu üslubda ən çox kilsələr tikilirdi. Belə kilsələr sərt görkəmli, hündür və əzəmətli olurdu. XII əsrin sonunda Bələdiyyə binaları (Ratuşalar), ticarət, xəstəxana, qonaq evləri tikilirdi.

XII-XV əsrlərdə memarlıqda Qot üslubu üstünlük təşkil edirdi. Qot üslubunda tikilmiş kilsə qüllələrinin hündürlüyü 150 metrə çatırdı. Orta əsrlərdə memarlığın tərkib hissəsi heykəltəraşlıq idi. Kilsələr müqəddəslərin, kralların, yepiskopların təsvir edən şəkillər və heykəllərlə bəzədilirdi. Kilsələrdə yığıncaqlar keçirilir, dövlətlər arasında müqavilələr imzalanırdı. Bu dövrdə Almaniyada Laax monastırı (XII əsr), Fransada Sen-Serpin kilsəsi (XII əsr), Reyms kilsəsi (XIII-XIV əsr) və digər kilsələr məşhur idi.

XII əsrdə Fransada «Roland haqqında nəğmə» yazıya alınmışdı. Fransada təmsillər və nağdlar əsasında «Tülkü haqqında roman» poeması yaradılmışdı.

16. Osmanlı dövləti Yıldırım Bəyazidın hakimiyyəti dövründə

1389-cu ildə I Muradın yerinə (1362-1389) oğlu Bəyazid keçdi. I Muradın ölümündən faydalanmaq istəyən Anadolu hakimləri Aydınoğulları, Saruxanoğulları, Gərmianoğulları, Məntəşəoğulları, Həmidoğulları bəylikləri Osmanlılara qarşı savaş elan etdilər. 1389-cu ildə Yıldırım Bəyazid, onların Anadoludakı hakimiyyətlərinə son qoydu. Bir il sonra isə Qaramanlılarla, Bəyşəhəri Osmanlılara vermək şərtiylə sülh bağlandı. Yıldırım Bəyazid, 1396-cı ildə İstanbulu tutdu. Bu qalibiyyət Xaç Yürüşünə səbəb oldu. Niqboluda baş vermiş döyüş Xaçlı Birliyi məğlub oldu. Sonra İstanbulun işğalına davam edildi. Anadoluhisarı qalası tikdirildi. İstanbulun işğalını vəzir Əli Paşaya tapşırıan

Yıldırım, Anadoluya gedərək Konyanı Osmanlı torpaqlarına qatdı. Qazi Burxanəddinin ölkəsi və Malatya ələ keçirildi. Yıldırım Bəyazid, Anadoluda olarkən "Boucicant" komandası bir donanma ilə İstanbula köməyə gəldi. İstanbulu Türklərin işğalından qurtardı və şəhər yaxınındakı qalaları geri aldı. 1400-cü ildə İstanbulu yenidən işğal etdi. Bu dəfə isə Teymurun Anadoluya girməsi işğalın dayanmasına səbəb oldu. Yıldırım ordusunu topladı və 1402-ci ildə Teymur ilə Ankarada qarşılaşdı. Osmanlı sultanı I Bəyazid Yıldırımın 70 min ordusuna qarşı Teymurləng 150 minlik ordu və 32 fillə çıxdı. 1402-ci ilin yazında Teymur Ankaradan şərqdə yerləşən Sivas şəhəri daxil olmaqla bir neçə şəhəri zəbt etdi. Döyüşü Teymurun yüngül süvariləri başladı. Teymur ağır atlıların ardıcıl hücumları ilə osmanlıların sol cinahında durmuş serblərin cərgələrini pozdu. Osmanlıların sağ cinahında durmuş 18 minlik tatar ordusunun və həmin cinahda duran 18 min Anadolu türkmən bəylərinin xəyanəti və Teymurun tərəfinə keçməsi döyüşün taleyini həlledirdi. Osmanlıların özbəklər tərəfindən Ankara yaxınlığında darmadağın edilməsi onların Avropaya təzyiqini zəiflətdi və Konstantinopolun alınmasını yarım əsr gecikdirdi. Osmanlıların məğlubiyyəti ilə tamamlanan Ankara döyüşü Osmanlı İmperiyasının parçalanmasına və "Səltənət fasiləsi" (1402-1413) olaraq bilinən bir iqtidar boşluğu dövrünün yaşanmasına gətirib çıxardı. Osmanlıların məğlubiyyət xəbərini eşidən Roma papası Avropa ölkələrinin kilsələrində üç gün aramsız, kilsə zənglərinin sədaları altında Teymur üçün şükranlıq duaları oxutdurmuşdu. Teymur Osmanlı dövlətini zəiflətmək üçün bəyliklərin müstəqilliyini bərpa etdi, Osmanlıların hakimiyyəti altında olan əraziləri isə Bəyazidin 4 oğlu arasında bölüşdü. 1403-cü ildə Yıldırım Bəyazid öldü. Onun ölümündən sonra, oğullarından Süleyman Rumelidə, İsa Çələbi Balıkesirdə, Mehmet Çələbi Amasyada və Musa Çələbi Bursada padşahlıq elan etdilər. Bəyazidin oğulları arasında gedən hakimiyyət mübarizəsi Osmanlı dövlətini xeyli zəiflətdi. 1413-cü ildə Mehmet Çələbinin taxta çıxarılması ilə Osmanlı dövləti tarixində "səltənət fasiləsi" sona çatdı. Mərkəzi hakimiyyət bərpa olundu. Mehmet dövlətin qüdrətini yenidən bərpa etdi.

17. Osmanlıların XV əsrdə Balkanlarda yeritdiyi xarici siyasət.

Sultan I Muradın (1359-1389) hakimiyyətə gəlməsindən sonra da Balkanlarla bağlı həyata keçirilən xarici siyasət davam etdirilirdi. Qısa zaman kəsiyində, yəni, 1361-ci ildə Ədirnə, Plovdiv, Sofiya, Şərqi Frakiyanın qonşu rayonları, Şumen, Nis və digər şəhərlər ələ keçirildi. Ədirnə (Adrianopol) Osmanlı dövlətinin paytaxtına çevrildi.

Osmanlıların yeritdiyi xarici siyasət nəticəsində 1370-ci ildə Bizans, sonra isə Bolqarıstan ondan asılılığı qəbul etməyə məcbur oldular.

Həmin dövrdə Balkan yarımadasında türklərə müqavimət göstərə biləcək yeganə güclü dövlət Serbiya idi. Lakin 1371-ci il sentyabrın 26-da Osmanlılar Çirmən döyüşündə serbləri ağır məğlubiyyətə uğrattılar. Serbiya osmanlılardan asılılığı qəbul etməyə, hər il müəyyən miqdarda əsgər və vergi verməyə məcbur oldu. Serb çarı Lazarın başçılığı ilə toplanan 200 minlik serb ordusu 1389-cu il iyunun 25-də Kosovo çölündə Osmanlılarla qarşılaşdılar. Osmanlılar burada misli-

bərabəri olmayan qələbə qazandılar. I İldırım Bəyazid (1389-1402) Serbiyanın müstəqilliyinə son qoydu və nəticədə Osmanlı dövlətinin sərhədləri qərbdən Dunay çayının sahillərinə qədər genişləndirildi.

1393-cü ildə türklər Bolqarıstanın paytaxtı Tırnovo şəhərini ələ keçirdilər. XIV əsrin sonuna yaxın Bosniyanın çox hissəsi də türklərin hakimiyyəti altına düşdü. Türklər Albaniyaya da daxil oldular.

Macar kralı Sigizmund fransız, ingilis, alman və çex cəngavərlərinin iştirakı ilə türklərə qarşı səlib yürüşü təşkil etsə də, 1396-cı il sentyabrın 25-də bolqarıstan ərazisində, Niqbolu (Nikopol) şəhəri yaxınlığında məğlubiyyətə düşər oldu. Niqbolu döyüşü ilə bütün Bolqarıstanın işğalı başa çatdırıldı.

İldırım Bəyazid 1399-1400-cü illərdə əvvəllər Səlcuq imperatorluğunun tərkibinə daxil olan əraziləri - Qaraman bəylərbəyliyi, Sivası, Malatyanı da ələ keçirdi. Türklərin hakimiyyəti Şərqi Avropaya qədər yayıldı və qüdrətli Osmanlı imperatorluğu yaranmağa başladı.

Türklər Bizansın Balkanlardakı sonuncu dayağı olan Konstantinopolu fəth etmək məqsədilə Asiya sahillərində Anadoluhisar qalasını tikdilər.

XV əsrin əvvəllərində Osmanlı imperatorluğunun başı üzərini təhlükə aldı. Digər qüdrətli türk cahangiri Əmir Teymur Kiçik Asiyaya yürüş etməklə bir sıra bəyliklərdə öz müstəqilliklərini bərpa etmək istəyi yaratdı. Əmir Teymurun Sivası və Malatyanı tutması və Dəməşqə qədər irəliləməsi İldırım Bəyazidin Konstantinopolun mühasirəsini dayandırmasına və Şərqi Anadoluya doğru irəliləməsinə təkən verdi. Sivas, Ərcivan, Kemah və Malatya Osmanlılar tərəfindən geri alındı. Bu hadisələr iki qüdrətli türk cahangirini qarşısı alınmaz döyüşə sürüklədi.

İldırım Bəyazidin ordusunun bir hissəsi Konstantinopolun mühasirəsini, bir hissəsi isə Anadolu qalalarının müdafiəsi ilə məşğul olduğundan Teymura qarşı sayca xeyli az qüvvə toplanmışdı. Teymurun ordusunda isə döyüş filləri də var idi.

1402-ci il iyulun 28-də Ankara düzənliyində Orta əsrlərin bəlkə də ən böyük döyüşü baş verdi. Teymur qələbə çaldı. Teymurun qələbəsində öz müstəqilliklərini bərpa etmək istəyən anadolu bəyliklərinin xəyanəti də mühüm rol oynamışdı.

Ankara döyüşü bütün türk dünyasının faciəsi idi. Teymur özü də bilmədən Avropanı Osmanlı imperatorluğundan xilas etdi və bütün türk dünyasının gələcək faciəsi üçün zəmin hazırladı. Təsadüfi deyil ki, bu xəbəri eşidən Roma papası Avropa ölkələrinin kilsələrində üç gün aramsız kilsə zənglərinin sədaları altında şükranlıq duası oxutdurmuşdur.

Tarixində “səltənət fasiləsi” adlandırılan dövrdən sonra Osmanlı dövləti Sultan II Muradın (1421-1451) hakimiyyəti dövründə əvvəlki qüdrətini bərpa etdi. II Murad 1430-cu ildə Saloniki, 1431-ci ildə isə Varna şəhərlərini tutdu. 1444-cü ildə Varna döyüşündə türklər macar və çex səlibçilərini darmadağın etdilər. 1448-ci ildə isə II Kosovo döyüşündə Yanoş Hunyadının başçılıq etdiyi səlibçi qoşunları məğlub edildi.

1451-ci ildə II Murad öldükdən sonra hakimiyyətə oğlu II Mehmet (1451-1481) keçdi. II Mehmet 1453-cü ilin yazında Konstantinopolu qurudan və sudan mühasirəyə aldı və 53 günlük mühasirədən sonra, 1453-cü il mayın 29-da Konstantinopol fəh edildi. Beləliklə, Bizans imperiyasının varlığına son qoyuldu.

Türklərin İstanbul adlandırdıqları Konstantinopol şəhəri Osmanlı imperatorluğunun paytaxtına çevrildi. Sultan II Mehmetə “FATEH” təxəllüsü verildi.

II Mehmet zəifləmiş Trabzon dövlətini və Kiçik Asiya əmirliklərini də tabe etdi. Onun ordusu Krımdakı Genuya koloniyası olan Kəfəni ələ keçirdi.

1475-ci ildə Krım xanlığı Osmanlı dövlətindən vassal asılılığını qəbul etdi.

Fateh II Mehmet Moreya yunan knyazlığını, Afina hersoqluğunu da imperiyanın tərkibinə qatdı. Dunay knyazlıqları olan Moldova və Valaxiya da Osmanlılardan asılı vəziyyətə düşdülər.

Eyni zamanda Osmanlı imperatorluğu Venesiya ilə də uzun sürən müharibə aparmalı oldu. Nəticədə Venesiya ilə sülh müqaviləsi bağlandı. Venesiya Egey dənizindəki bütün adalarını türklərə verməli oldu və hər il 1000 dukat məbləğində bac verməyi öhdəsinə götürdü.

Fateh II Mehmetin vəfatından sonra hakimiyyətə onun oğlu II Bəyazid (1481-1412) gəldi.

18. Osmanlı imperiyasının Avstriya ilə müharibələri.

Avstriyanın Macarıstanda təkbaşına ağalığa nail olmaq cəhdi, 1664-cü ildə Türkiyə ilə müharibəyə səbəb oldu. Avstriyalıların möhkəmləndirmiş olduqları və alınmaz saydıqları Uyyar qalası alındı. Avstriya imperatoru təkbaşına türklərlə vuruşa bilməyəcəyini anlayaraq, Vatikandan və Avropa dövlətlərindən yardım istədi. Lakin türklər bəzi qalaları aldıqdan sonra Avstriya ordusunu darmadağın etdi. Nəticədə Avstriya imperatoru sülh təklif etdi. Osmanlı dövləti ilə Avstriya arasında bağlanmış sülh müqaviləsinə görə Avstriyanın ələ keçirilmiş Uyyar və başqa qalaları geri qaytarıldı.

Avstriya ilə sülh bağlandıqdan bir neçə il sonra Osmanlı dövləti Ukraynada nüfuz dairəsi üstəndə Polşa ilə müharibəyə başladı. Beş il davam edən bu müharibədə türklər qələbə qazandılar. Polyaklar osmanlıların Ukrayna üzərində hakimiyyətini qəbul etdilər.

1681-ci ildə Avstriya ilə münasibətlər yenidən pisləşdi. Türklər Vyana yürüş təşkil etsələr də heç bir nəticə hasil olmadı. Vyana ətrafında türk ordusunun məğlubiyyəti Avropada böyük sevincə səbəb oldu. Bir sıra xristian dövlətləri bu fürsətdən istifadə edərək, türkləri avropadan qovub çıxarmaq planını həyata keçirməyə başladılar. Papa təkidlə bu dövlətləri Osmanlı imperiyasına qarşı birləşməyə çağırırdı. 1684-cü ildə Avstriya, Polşa, Venesiya və Malta “Müqəddəs birlik” adlanan ittifaq təşkil etdilər.

1686-cı ildə ittifaq ordusu şiddətli müqavimətdən sonra Budapeşti tutdu. Bu şəhərin itirilməsi osmanlılar arasında böyük çaxnaşmaya səbəb oldu. Nəticədə, düşmənlər Macarıstanın çox hissəsini, Belqradı, Dalmasiya və Bosniyanın da bəzi hissələrini ələ keçirdilər.

Ağır məğlubiyyətlərdən sonra Osmanlı hökuməti bir neçə cəbhədə vuruşmağın mümkünsüzlüyünü anladı. 1699-cu ildə Belqradın Karlovitsa qəsəbəsində Osmanlı hökumətinin və müttəfiq dövlətlərin nümayəndələri toplandılar. 4 aylıq müzakirələrdən sonra Avstriya, Polşa və Venesiya ilə ayrı-

ayrılıqda 25 il müddətinə müqavilələr imzalandı. Rusiya ilə də 3 il müddətinə saziş imzalandı.

Avstriya ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən bütün Macarıstan, habelə Xorvatiyanın bir hissəsi Avstriyaya keçdi.

Polşa ilə bağlanmış müqaviləyə görə Podolya əyaləti və Ukrayna Polşaya verildi. Polyakların krım xanlarına ödədikləri illik xərac ləğv olundu.

Venesiya ilə bağlanan müqaviləyə görə Moreya yarımadası və Dalmasiya sahilləri venesiyaya keçdi.

Karlovitsa müqavilələri ilə Osmanlı imperiyası tarixdə ilk dəfə olaraq xeyli ərazi itirdi.

Qısa bir müddətdən sonra baş vermiş Osmanlı-Avstriya müharibəsi (1716) isə İngiltərə və Fransanın vasitəçiliyi ilə 1718-ci ildə Pojarevatsk müqaviləsi ilə nəticələndi. Bu müqaviləyə görə Serbiyanın və Bosniyanın şimal hissəsi Avstriyaya verildi. Moreya yarımadası Osmanlı dövlətində qaldı.

Əldə etdiyi ərazilərlə kifayətlənməyib, 1735-ci ildə hərbi əməliyyatlara yenidən başlayan Avstriya bütün Serbiya ərazisini, habelə Bosniya və Hersoqovinanı ələ keçirməyə can atırdı. Düşmən qoşunları türklərin bir sıra yaşayış məntəqələrini ələ keçirdilər. 1739-cu ildə Avstriya ilə Belqrad müqaviləsi bağlandı. Müqavilənin şərtlərinə görə, Avstriya Belqrad şəhərini, Serbiya və Bosniyanın şimal hissəsini geri qaytarmağa məcbur oldu.

Beləliklə, XVIII əsrin ortalarında Osmanlı dövləti Avstriya ilə apardığı uğurlu döyüşlərdən sonra şərəfli bir müqavilə imzalanmasına nail oldu. Fransa bu müharibədə öz iqtisadi maraqları naminə Türkiyəni müdafiə edirdi. Buna cavab olaraq, 1740-cı ildə Fransaya əvvəllər verilmiş kapitulyasiya imtiyazları genişləndirildi.

19. Osmanlı imperiyasının Rusiya ilə müharibələri.

XVIII əsrin ikinci yarısında Avropa dövlətlərinin xarici siyasətində güclənən təcavüzkarlıq meyilləri yeni hərbi münaqişələr olacağından xəbər verirdi.

Avstriya və Fransanın təhriki ilə Türkiyə 1768-ci ildə Rusiyaya müharibə elan edir. Hərbi əməliyyatlar üç cəbhədə: Dunay, Krım və Cənubi Qafqazda aparıldı. 1774-cü ildə Bolqarıstanın Kiçik Qaynarça kəndində Rusiya ilə Osmanlı imperiyası arasında sülh müqaviləsi imzalandı. Buq ilə Dnepr çayları arasındakı ərazilər, Krımdakı Kerç və Yeniqala qalaları, həmçinin Kubana qədərki torpaqlar Rusiyaya keçdi. Rusiya Azov qalasını möhkəmləndirmək imkanı əldə etdi.

Kiçik Qaynarça sülhü Türkiyə və Qara dəniz ətrafı türk xalqları üçün faciəvi oldu. Rusiya Qara dəniz dövlətinə çevrildiyindən Krım xanlığının taleyi ciddi təhlükə altına düşdü. Nəticədə, Krım xanlığı 1783-cü ildə Rusiyanın tərkibinə qatıldı.

1787-ci ildə Türkiyə Rusiyaya 7 tələbdən ibarət ultimatum göndərdi. Ultimatumda Türkiyənin səlahiyyətli nümayəndəsinin Krıma gəlib boğazlardan keçəcək ticarət gəmilərini yoxlaması, rus qoşunlarının Tiflisdən çıxarılması və s. məsələlər daxil edilmişdi. Gözlədiyi cavabı almayan Türkiyə hökuməti 1787-ci ildə Rusiyaya müharibə elan etdi. Dörd il davam edən bu müharibə 1791-ci il

yanvarın 9-da Yassıda sülh müqaviləsinin imzalanması ilə başa çatdı. Cənubi Buq ilə Dnestr arasındakı torpaqlar, Oçakov daxil olmaqla Rusiyanın əlinə keçdi. Dnestr Rusiya ilə Türkiyə arasında sərhəd oldu. Türkiyə Krım barəsindəki iddialarından əl çəkdi və onun Rusiya imperiyasına mənsub olmasını təsdiq etdi. Rusiya Qara dənizdə qəti olaraq möhkəmləndi. XVIII əsrin son rübündə Rusiya ilə Türkiyə arasında baş verən müharibələr Türkiyə üçün ağır nəticələrlə qurtardı.

Yaxın və Orta Şərqdə İngiltərənin mövqeyini zəiflətməyə çalışan I Napoleon 1798-ci ildə Misirə hərbi yürüş təşkil etdi. Ona görə də Türkiyə Fransaya müharibə elan etdi.

Napoleonun Türkiyəyə qarşı işğalçılıq siyasəti Türkiyəni Rusiya ilə yaxınlaşmağa vadar etdi. Nəticədə, 1800-cü ildə İstanbulda Rusiya ilə Türkiyə arasında Fransaya qarşı müttəfiqlik barədə müqavilə imzalandı.

1805-ci ildə imzalanmış digər bir müqavilədə rus hərbi gəmilərinin Bosfor və Dardanel boğazlarından keçmək hüququ təsdiq edilirdi. Lakin Rusiya ilə Türkiyə arasındakı müttəfiqlik əlaqələri uzun sürmədi. Rusiyanın Moldaviya və Valaxiyada ağalığ etməsi Türkiyədə qəzəb oyatdı. Misirdə və Suriyada isə İngiltərənin buna oxşar siyasəti də narazılıq yaratmışdı. Yaranmış bu vəziyyətdən istifadə edən Napoleon Sultan III Səlimi öz tərəfinə çəkmək qərarına gəldi və o, bu məqsədinə də nail oldu. 1805-ci ildə baş vermiş Austerlits döyüşündən sonra III Səlim Rusiyanın darmadağın edildiyini güman edərək, özünün Napoleona qarşı əvvəlki düşmən münasibətini dəyişdi. Türkiyə ilə Fransa arasında dostluq əlaqələrinin yaranması ilə bərabər, Rusiya-Türkiyə münasibətləri pisləşməyə başladı və bu, onların arasında müharibə ilə nəticələndi.

1806-cı ildə rus qoşunlarının Moldaviya və Valaxiyanı tutması səbəbindən Türkiyə 1806-cı il dekabrın 27-də Rusiyaya müharibə elan etdi. Müharibə təxminən 6 il davam etdi. Buxarestdə aparılan sülh danışıqları 1812-ci il mayın 16-da tərəflərin sülh müqaviləsi imzalanması ilə qurtardı. Sülhün şərtlərinə görə Bessarabiya Rusiyaya keçdi və Dunay çayında rus gəmilərinin gediş-gəliş hüququ təsdiq edildi. Moldaviya və Valaxiya Türkiyəyə qatıldı. Serbiyaya isə özünüidarə hüququ verildi.

Rusiya ilə Türkiyənin münasibətləri XX əsrin əvvəllərində yenidən pisləşdi. Rus qoşunları Dunayı keçib Osmanlı torpaqlarına soxuldular. 1828-ci ildə Rusiya ilə yeni müharibə başladı. Osmanlı ordusu müharibəyə hazır olmadığından ruslar Ədirnə şəhərini ələ keçirdilər. 1829-cu ildə Ədirnə sülhü imzalandı. Sülhün şərtlərinə görə Yunanıstan müstəqillik əldə etdi. Dunay mənsəbindəki adalar Rusiyanın əlinə keçdi. Valaxiya, Moldaviya və Serbiyaya daxili muxtariyyət verildi. Şərqi Anadoluda bəzi qalalar Rusiyaya çatdı. Rus ticarət gəmilərinin boğazlardan sərbəst keçmələri təmin olundu. Ədirnə müqaviləsi osmanlıların Kiçik Qaynarça müqaviləsindən sonra imzaladıqları ən ağır müqavilə idi.

Sonrakı bir neçə on ildə Osmanlı dövlətinin Avropa dövlətlərindən siyasi cəhətdən asılı vəziyyətə düşməsi daha da sürətləndi. Buna 1840-cı ildə Londonda bir tərəfdən Türkiyə, o biri tərəfdəndə İngiltərə, Rusiya, Avstriya və Prussiya arasında saziş imzalanmasını və bu sazişə əsasən, “Osmanlı imperiyasının bütövlüyü və istiqlaliyyətini təmin etməyə nəzarət” pərdəsi altında həmin dövlətlərin Türkiyə üzərində qəyyumluğunu təsbit etməsini göstərmək olar.

XIX əsrin II yarısında Balkanlarda vəziyyət daha da gərginləşmişdi. Bolqarıstanda üsyan baş vermiş, Serbiya və Çernoqoriya Türkiyəyə qarşı müharibəyə başlamışdı. Böyük dövlətlərlə, o cümlədən Rusiya ilə münasibətlər kəskinləşmişdi.

1877-1878-ci illərdəki Rusiya-Türkiyə müharibəsi Türkiyənin onsuz da ağır olan iqtisadi vəziyyətini bir az da ağırlaşdırdı və onun beynəlxalq nüfuzuna ciddi zərbə endirdi. 1878-ci ildə keçirilmiş Berlin konqresində sülh şərtlərinə yenidən baxıldı. Bolqarıstan üç hissəyə parçalandı, yalnız Şimali Bolqarıstan müstəqillik əldə etdi. Cənubi Bolqarıstana – Şərqi Rumeliyaya isə sultanın hakimiyyəti altında muxtariyyət verildi. Serbiya, Çernoqoriya və Rumıniya tam müstəqil oldular. Qars, Ərdahan, Batum Rusiyaya keçdi. Makedoniya və Şərqi Bəyazid osmanlılara qaytarıldı. Bosniya və Hersoqovinanın idarəsi Avstriyaya həvalə edildi.

Berlin konqresindən sonra İngiltərə, Fransa, Avstriya, Rusiya və Almaniyanın Türkiyədə hökmranlıq etmək uğrunda apardıqları kəskin mübarizə şəraitində Türkiyə ayrıca bir dövlətdən asılı vəziyyətə düşməsə də, yuxarıda göstərilən dövlətlər qrupunun yarımüstəmləkəsinə çevrildi.

XX əsrin əvvəllərində Osmalı imperiyasının iqtisadi vəziyyəti olduqca pisləşmişdi. Kapitulyasiyadan istifadə edən Avropa tacirlər türk bazarlarında ağılıq edirdilər.

20.Osmanlı imperatorluğunun meydana gəlməsi.

Süleyman paşadan sonra hakimiyyətə oğlu Sultan I Murad (1359-1389) gəldi. O, Osmanlı dövləti tarixində ilk dəfə olaraq sultan titulu qəbul etdi. Sultan I Murad Adrinopola (Ədirnəyə)gədən yolları ələ keçirdi. 1361-ci ildə Ədirnə, Plovdiv, Sofiya, Şumen, Nis şəhərləri və Şərqi Frakiyanın qonşu bölgələri ələ keçirildi. Sultan Murad Ədirnədə abadlıq işlərinə başladı, saraylar, mədrəsələr və məscidlər inşa etdirdi. Bu şəhər Osmanlı dövlətinin paytaxtına çevrildi.

Bu zaman Balkan yarımadasında üçüncü böyük dövlət Bizans idi. Lakin Bizans özünün keçmiş hərbi qüdrətini itirmişdi. Onun dənizsahili vilayətlərindəvenesiyalılar və genualılar ağılıq edirdilər XIV əsrdə Balkan yarımadasındakı dövlətlər həm daxildə gədən feodal ara müharibələri, həm də həmin dövlətlərin öz aralarında gədən mübarizə nəticəsində zəifləmişdilər. 1370-ci ildə Bizans, sonra isə Bolqarıstan osmanlılardan asılılığı qəbul etməyə məcbur olmuşdular. Balkan yarımadasında türklərə müqavimət göstərə biləcək yeganə güclü dövlət Serbiya idi. Serbiya XIV əsrin birinci yarısında xeyli qüvvətlənmişdi. Kral Stefan Duşanın(1331-1335) hakimiyyəti dövründə Serbiya krallığı cənubda Egey dənizinə qədər olan əraziləri əhatə edirdi. Lakin onun ölümündən sonra Serbiya çoxlu feodal mülklərinə parçalanmışdı. 1371-ci ilin sentyabrın 26-da osmanlılar Çirməndöyüşündə serbləri ağır məğlubiyyətə uğratdılar. Serbiya osmanlılardan asılılığı qəbul etməyə, hər il müəyyən miqdarda əsgər və vergi verməyə məcbur oldu. Osmanlılarla serblər arasında 1389-cu il iyunun 25-də baş vermiş I Kosovo döyüşündə türklər misilsiz qələbə qazandılar. Serb çarı Lazar öldürüldü. Lazarın döyüş zaman əsir düşmüş yeznəsi Miloş Obiliç riyakarcasına bildirdi ki, o, İslam dinini qəbul etmək qərarına gəlmişdir. Bu münasibətlə sultanın

ayağını öpmək istəyir. Muradın yanına gəlməyə nail olan Miloş xaincəsinə qəflətən Sultan Muradın üstünə atılaraq, onu ölümcül yaraladı. Öhzünü sultan elan edən I İldırım Bayazid (1389-1402) Serbiyanın müstəqilliyinə son qoydu. Nəticədə Osmanlı dövlətinin sərhədləri qərbdən Dunay çayının sahillərinə qədər genişləndirildi.

1393-cü ildə türklər Bolqarıstanın paytaxtı Tırnovo şəhərini ələ keçirdilər. XIV əsrin sonuna yaxın Bosniyanın çox hissəsi türklərin hakimiyyəti altına düşdü. Türklər Albaniyaya da daxil oldular. Macar kralı Sigizmund fransız, ingilis, alman və çex cəngavərlərinin iştirakı ilə türklərə qarşı səlib yürüşü təşkil etdi. 1396-cı ildə 25-mayın Bolqarıstan ərazisində Niqbolu (Nikopol) döyüşündə türklər qələbə qazandılar. Bununla da bütün Bolqarıstanın işğalı başa çatdırıldı.

1399-1400-cü illərdə Bayazid Səlcuq imperatorluğunun tərkibinə daxil olmuş digər əraziləri-Qaraman bəyliyi, Sivası və Malatyanı da ələ keçirdi. Türk hakimiyyəti Şərqi Avropaya qədər yayıldı və qüdrətli Osmanlı imperatorluğu yaranmağa başladı.

Osmanlı fəthlərini yüngülləşdirən əsas səbəblərdən biri də xristian dövlətlərində feodalizm zülmündən cana doymuş zəhmətkeş xalqın, ilk növbədə kəndlilərin türklərə nəinki müqavimət göstərməməsi, hətta çox vaxt könüllü olaraq onların tərəflərinə keçməsi idi. Türklər vergiləri bir qədər yüngülləşdirir, ayrı-ayrı dini etiqadlara maneçilik törətmirdilər.

XIV əsrin sonlarında Bayazid Bizansın Balkanlardakı sonuncu dayağı olan Konstantinopolu fəth etmək məqsədlə də Asiya sahillərində Anadoluhisar qalasını tikdirdi. XV əsrin əvvəllərində Osmanlı imperatorluğunun başı üstünü təhlükə aldı. Digər qüdrətli türk cahangiri Əmir Teymur Kiçik Asiyaya yürüş etməklə Aydınogullar, Germian, Saruxanogullar və Mentəşə bəyliklərində öz müstəqilliklərini bərpa etmək istəyi yaratdı. Onlar bu məqsədlə Teymura müraciət etdilər. Digər tərəfdən Teymur tərəfindən ölkələri işğal edilmiş Cəlairi hökmdarı Sultan Əhməd və Qaraqoyunlu Qara Yusif İldırım Bayazidə sığınaraq ondan kömək istədilər. Bayazid Konstantinopolun mühasirəsi ilə məşğul olduğu zaman Teymur Şərqi Anadoluya girərək Sivası və Malatyanı tutaraq Dəməşqə qədər irəlilədi. Məmlükləri özünə tabe etdi. Sonra isə Kiçik Asiyanı tərk edib Azərbaycana qayıtdı.

Bayazid Konstantinopolun mühasirəsinə fasilə verib Şərqi Anadoluya gəldi. Sivas Ərzincan və Kemahı geri aldı. Əhməd Cəlairinin və Qara Yusifin köməyinə yeni qüvvələr göndərdi. Bu hadisələr iki qüdrətli türk cahangirini qarşılaşdırdı. Teymur qışı Qarabağda keçirdikdən sonra 1402-ci ildə təkrar Anadoluya yürüş etdi. Bu dəfə hədəf Osmanlı dövlətinin torpaqları oldu İldırımın ordusunun bir hissəsi Konstantinopolun mühasirəsi, bir hissəsi isə Anadolu qalalarının müdafiəsi ilə məşğul olduğundan Teymura qarşı sayca xeyli az hərbi qüvvə toplamışdı. Teymurun ordusunda döyüş filləri də var idi. 1402-ci il iyulun 28-də Ankara düzənliyində orta əsrlərin bəlkə də ən böyük döyüşü baş verdi. Teymur qələbə çaldı. Bayazid və onun iki oğlu əsir düşdü. 1403-cü ilin yazında Teymurun onu Səmərqəndə aparacağından xəbər tutan Bayazid zəhər içərək özünü öldürdü. Teymurun qələbəsində öz müstəqilliklərini bərpa etmək istəyən Anadolu bəyliklərinin xəyanəti də böyük rol oynamışdı.

Teymur Osmanlı dövlətini zəiflətmək üçün bəyləklərin müstəqilliklərini bərpa etdi. Osmanlıların hakimiyyəti altında olan əraziləri isə Bayazidin dörd oğlu arasında bölüşdü. Bayazidin oğulları arasında gedən hakimiyyət mübarizəsi Osmanlı dövlətini xeyli zəiflətdi. Osmanlı tarixində «səltənət fasiləsi» adlandırılan on bir illik dövrdə gedən mübarizə Mehmet Çələbinin qələbəsi ilə başa çatdı.

Ankara döyüşü bütün türk dünyasının faciəsi idi. Teymur özü də bilmədən Avropanı xilas etdi və bütün türk dünyasının gələcək faciəsi üçün zəmin hazırladı. Təsadüfi deyildir ki, bu xəbəri eşidən Roma papası Avropa ölkələrinin kilsələrində üç gün fasiləsiz olaraq, kilsə zənglərinin sədaları altında şükranlıq duası oxutdurmuşdu.

21. Konstantinopolun Osmanlılar tərəfindən fəth olunması.

Konstantinopolun fəthi 6 Aprel-29 May 1453-cü ildə mühasirə nəticəsində Osmanlı hökmdarı II. Mehmet tərəfindən həyata keçirilmişdir. İstanbul, daha əvvəl də dəfələrlə mühasirəyə alınmışdı. VII. -VIII. əsrlərdə Əməvilər və Abbasilər tərəfindən İstanbul mühasirə edildi ancaq müvəffəqiyyətsiz oldu. Osmanlılar da şəhəri daha əvvəllər mühasirəyə almışdılar, Mateos Kantakuzinosun Bizans taxtına keçməsinə təmin etmişlər və mükafat olaraq Çimpe Qalasını alaraq Rumeliyə keçmişlərdi. Rumeliyə keçişlə birlikdə bölgədə sərhədləri genişlənən Osmanlılar, ilk dəfə I. Bəyazidin əmrində 1395-ci ildə İstanbulu mühasirəyə aldılar. Bəzi qaynaqlarda isə 1391-ci il tarixli fərqli bir mühasirədən bəhs edilir. I. Bəyazidin mühasirəsində Macar Krallığı müasir Bolqarıstan torpaqlarına hücum etdi və İstanbulun mühasirəsi sonlandırıldı. Növbəti il mühasirə qalası təkrar başladı və bu səfər dəniz əlaqəsini tamamilə qoparmaq üçün Anadolu Hisarı inşa edildi. Bizans İmperatorunun atəşkəs tələbi üzərinə mühasirə qaldırıldı. Ankara Döyüşüylə birlikdə Osmanlı Dövləti Səltənət fasiləsi dövrünə keçdi, bu dövrdə Bəyazidin oğullarından Musa Çələbi tərəfindən 1412-ci ildə İstanbul təkrar mühasirəyə alındı. Ancaq rəqib şahzadələrdən Çələbi Məmmədin hərəkətə keçməsi səbəbiylə bu mühasirə də qaldırıldı. Dördüncü mühasirə isə II. Murad dövründə oldu; II. Murad elçilər göndərərək Yalançı Mustafanın dəstəklənməməsinə tələb etdi ancaq qarşılıq tapa bilmədi. Üsyan ilə məşğul olan II. Murad, Şahzadə Mustafaya kömək etdiyinə inandığı Bizans İmperatorluğunun üzərinə getdi və mühasirə başladı. Bizans İmperatoru VII. Yoannisın Qaradəniz sahillərindəki bəzi torpaqları və xərac verməyi təklif etməsiylə bu əhatə etmə də qaldırıldı. II. Mehmet taxta keçdiyində ətrafı tamamilə sarılmış bir şəhərlə qarşı qarşıydı.

II Mehmet İstanbulun fəthi qayəsini həyata keçirmək üçün macarlara, serblərə və bizanslılara qarşı yumşaq davranırdı. Məqsədi xristianların birləşməsinin qarşısını almaq, onları təhrik etməmək və vaxt qazanmaq idi. Min illik tarixinin sonuna gəlmiş olan Bizans kiçilə-kiçilə sadəcə İstanbul şəhərinin sərhədləri içərisində hökm sürən bir dövlət halına gəlmişdi. Buna baxmayaraq Bizansın varlığı Balkanlarda müsəlman hakimiyyəti baxımından təhlükə daşıyırdı. Bizans imperatorları Anadoludakı müxtəlif siyasi qüvvələri Osmanlılar əleyhinə təhrik etməkdən geri qalmırdı. Hətta, zaman-zaman Osmanlı şahzadələri arasındakı taxt-

tac mübarizəsinə də qarışaraq daxili nizamı pozmaqda idi. İstanbulun Osmanlı dövləti tərkibinə qatılması iqtisadi və mədəni yöndən də əhəmiyyətli mövqelərin ələ keçirilməsi demək idi. Bununla boğazlar tam mənası ilə nəzarət altına alınacaq və Qara dənizdəki ticarət yolları ələ keçirilmiş olacaqdı. Qaramanoğulları məsələsini həll edən Sultan Mehmet İstanbulun fəthi üçün hazırlıqlara başladı.

Sultan II Mehmet hazırlıqlarını tamamladıqdan sonra Bizans İmperatoru Konstantinə bir elçi göndərərək qan tökülmədən şəhərin təslim edilməsini istəmişdi. Ancaq imperatorun “döyüşə hazırıq” cavabından sonra İstanbulun qala divarlarının önünə gələn Osmanlı ordusu 4 aprel 1453-cü ildə mühasirəyə başladı. Ordu mərkəz, sağ və sol olaraq üç qismə ayrılmışdı. 19 apreldə edilən ilk hücumda təkərli qüllələrdən istifadə edildi və bu hücumla Topqarı qala divarlara qədər irəli gedildi. Osmanlı ordusunda əskərin sayı 150-200 min arasında idi. Bu qüvvələrə Rumeli və Anadolu bəylərinə bağlı müxtəlif qüvvələr də qatılmışdı. Çox şiddətli döyüşlər getməkdə idi. Bizanslılar şəhərin qala divarları zədələnən kimi təmir edirdilər. Venesiyalırlar və s. kimi xristian ölkələr də öz donanmaları ilə Bizanslılara yardım etməkdə idi.

Fateh İstanbulun fəthini asanlaşdıracaq əhəmiyyətli bir qərar verdi: gəmiləri quru yolu ilə gətirib dənizə tökmək. Bunun üçün gəmiləri gətirəcəyi sahəyə şalbanlar düzdürdü. Gəmiləri şalbanların üzərində sürüşdürmək üçün Galatadakı xristianlardan zeytunyağı, sadə yağ və donuz yağı alınaraq şalbanlar yağlanırdı. 21-22 aprel gecəsi 67 (və ya 72) gəmi düzəldilmiş bu yoldan körfəzə endirildi. Buradki toplar İstanbul qala divarlarını vurmağa başladı.

29 mayda ümumi hücum həyata keçiriləcəyinə dair qərar elan edildi. Artıq döyüşlər zamanı Bizansın qala divarlarında bərpa mümkün olmayan yarıqlar açılmışdı. Bəzi hallarda qaladan içəri keçməyə müvəffəq olan Osmanlı əskərləri bizanslılar tərəfindən zorla geri oturdulurdu. 19 aprel, 6 may, 12 may və 29 mayda edilən dörd böyük hücum həmləsindən sonra Şərqi Roma İmperatorluğunun 1125 illik paytaxtı olan İstanbul fəth edildi.

20 yaşında Osmanlı xəlifəsi olan Sultan II Mehmet İstanbulu fəth etməklə 1100 illik Şərqi Roma İmperiyasını ortadan qaldıraraq Fateh ünvanını qazandı.

22. Burjua inqilabı ərəfəsində İngiltərədə sosial-iqtisadi vəziyyət

XVII əsrin ikinci rübündə İngiltərə feodal ölkəsi olaraq qalırdı. lakin ölkə iqtisadi inkişaf dövrü keçirirdi. İnkilab ərəfəsində İngiltərədə manufakturaların sayı artırdı. İngiltərənin cənub-şərq bölgələrində orta və xırda mülkədar-zadəganlar və varlı kəndlilər təsərrüfatlarında mizdlü əmək tətbiq etməyə başlamışdılar. Öz maraq və məsuliyyətlərinə görə onlar burjuaziyaya bənzəyirdilər. Zadəganların bu hissəsini yeni zadəganlar

adlandırıldılar. İngiltərədə təhkimçilik yox idi. Lakin kəndlilərin əsas kütləsi töycünü mülkədarlara pulla, məhsulla və heyvanla ödəyirdilər. Kəndlilərin pul ilə haqq- hesabları getdikcə artırdı.

Kralın ağır vergiləri yeni zadəganlara və bujuaziyaya əldə etdikləri vəsaiti tam şəkildə təsərrüfatın inkişafına yönəltmələrinə mane olurdu.

Hələ XVI əsrdə İngiltərə katolik kilsəsindən çıxmışdı. Müstəqil olan İngiltərə kilsəsi anqlikan kilsəsi adlanırdı. Bu kilsənin katolik kilsəsindən fərqi az idi, onu da keşişlər idarə edirdilər, lakin başçı Roma papası deyil, kral idi. Anqlikan kilsəsi böyük torpaq mülklərinə sahib olmaqla yanaşı, həm də kəndlilərdən onda bir vergi alırdı. Kilsə kral hakimiyyətinin və zadəganların dayacağı sayılırdı.

Xalq kütlələri, yeni zadəganlar və burjuaziya arasında puritan təriqəti yayılmaqda idi. Puritanlar təmtəraqlı məbədlərin və mərasimlərin, din xadimlərinin sərvət topluslarının əleyhinə idilər. Onlar belə hesab edirdilər ki, kilsəni bu israfçılıqdan "təmizləmək" lazımdır. Puritanlar kilsə gəlirinin çox hissəsini ələ keçirən keşişlərin hakimiyyətinə qarşı çıxırdılar. Hələ puritan ideyaları kralın mütləq hakimiyyətinə və feodal quruluşuna qarşı idi.

1603-cü ildən etibarən İngiltərəni yeni sülalə olan Stüartlar sülaləsi (1485-1603) idarə etməyə başladı. Hakimiyyətə gəlmiş andan etibarən Stüartlar sülaləsinin ingilis parlamenti və puritan kilsəsi ilə münasibəti başlanmışdı. Hakimiyyətə gəlmiş I Yakov (1603-1625) vergilərin müəyyən edilməsi hüququnun parlamentə məxsus olmasını qəbul etmək istəmirdi.

I Yakovun ölümündən sonra onun varisi, Uels şahzadəsi I Karl (1625-1649) hakimiyyətə gəldi. Bütün ingilis cəmiyyəti ümid edirdi ki, yeni kral təxirə salınmadan dəyişikliklər həyata keçirəcəkdir.

Lakin I Karl da atası kimi yeni zadəganlar və bujuaziyanın mənafeyi ilə razılaşmaq istəmirdi. Buna görə də hakimiyyətinin ilk üç ilində I Karl parlament arasında kəskin münaqişə baş verdi. 1628-ci ildə parlament, hökumətin çətinlik çəkməsindən istifadə edərək kralı üç dövlətlə-Fransa, İspaniya və Avstriya ilə müharibəyə çağıraraq "Hüquqlar haqqında Bill" və ya "Hüquqlar haqqında Petisiya" imzalamağa məcbur etdi. Həmin sənədin müəllifləri "Böyük azadlıq xartiyası"na əsaslanaraq tələb edirdilər ki, parlamentin razılığı olmadan heç bir vergi qoyulmamalı, məhkəmənin qərarı olmadan həyata keçirilən bütün həbslər qanunsuz hesab olunmalıdır. I Karlın "bill"i pozmasına parlament müqavimət göstərirdi. Ona görə də kral 1629-cu ildə parlamenti buraxdı. Bu hadisədən sonra İngiltərədə I Karl 11 il təkbaşına ölkəni idarə etmişdi. Tacirlər, zadəganlar, mütərəqqi düşüncəli ruhanilər dövlət işlərində iştirak etmək hüququndan məhrum edilmişdilər. Tacirlər, yeni zadəganlar, bütün sadə camaat kral qaydalarından əziyyət çəkirdilər. Mühacirət güclənmişdi. 1640-cı ilin əvvəllərində İngiltərədə inqilabın başlanması üçün şərait yaranmışdı.

23. İngiltərədə "Uzunmüddətli parlament" in islahatları

Yeni vergilərin təyin olunması ümidi ilə I Karl parlamenti çağırmağa məcbur oldu. Parlamentin açılışı 1640-cı il noyabrın 3-də oldu və 13 il fəaliyyət göstərdiyi üçün bu parlament Uzunmüddətli parlament adı ilə tarixə düşmüşdür. Əslində bu, İngiltərədə inqilabın başlanması demək idi.

Parlamentin işə başladığı zaman aydın oldu ki, kralı və onun siyasətini başlıca olaraq krallığın feodal əənələrinin güclü olduğu və katolik dini ardıcılılarının çoxluq təşkil etdiyi nisbətən geridə qalmış bölgələrin nümayəndələri müdafiə edirdilər. İcmalar palatasında isə puritanlar təşkil edirdilər.

Uzunmüddətli parlament bir sıra islahatlar keçirdi. Uzunmüddətli parlamentin islahatlarına aiddir:

- ulduzlu palata və Ali komissiya ləğv edildi;
- kilsə məhkəməsi dünyəvi şəxslərin mühakimə etmək hüququndan məhrum olundu;
- kral yanındakı Məxfi şuranın ali məhkəmə hüququ ləğv edildi;
- həbs olunmuş puritanlar azad olundular;
- faktik olaraq mətbuat azadlığı tətbiq olundu;
- yepiskop senzurası ləğv edildi.

Parlament İcmalar palatasının yalnız onun özünün razılığı ilə buraxılması haqqında çox mühüm qanun qəbul etdi. Vergi və cərimələrinin qanunsuz olaraq alınması dayandırıldı. Kral nazirlərinin məhkəməyə verilməsi Uzunmüddətli parlamentin mütləqiyyətə vurduğu ən ağır zərbə idi. Bir çox yüksək rütbəli məmurlar və yepiskoplar mühakimə edildilər və Tauer qəsrinə salındılar.

24. İngiltərədə əksinqilabi çevriliş

1653-cü ildə respublikaya və inqilaba son qoyan əksinqilabi çevriliş baş verdi. İngiltərə burjua inqilabının 1653-1659-cu illər dövrü Kromvel protektoratlığı dövrü adlanır. Kromvel inqilabın tarixində iki rol oynadı: əvvəlcə inqilabın başçısı sonra isə onun boğucusu oldu. 1653-cü il 16 dekabrda Kromvel respublikanın lord-protektoru (müdafiəçisi) elan olundu. Respublikanın konstitusiyası qəbul edildi. Ölkə başında general-mayor dayanan dairələrə bölündü. Respublikanı Dövlət Şurası və parlament idarə edirdi. 1657-ci ilin mayında protektorluq irsi elan edildi və lordlar palatası bərpa edildi. 1658-ci ilin payızında Kromvelin ölümündən sonra 1658-1659-cu illərdə oğlu Riçard Kromvel lord -protektor oldu. Riçard Kromvelin hakimiyyəti zamanında ölkədə xaos yaranır və Zadəganlar Riçard Kromvelin yerinə taca I Karlın oğlu II Karlı otuzdururlar. 1660-cı ildə II Karl (1660-1685)

İngiltərədə hakimiyyətə gəldi və bu Stüartların restavrasiyası və ya məhdud monarxiyanın bərpası idi. Onun oğlu II Yakov (1658-1688) katolik idi. Onlar Stüartların əvvəlki qeyri-məhdud hüquqlarını bərpa etməyə çalışırdılar. Lakin hər iki kralın yeritdiyi siyasi xətt çox tezliklə İngiltərə parlamentində və hakimiyyət elitasında yeni müxalifətin meydana gəlməsini şərtləndirdi, ölkədə ictimai-siyasi vəziyyət yenidən olduqca kəskin xarakter aldı.

Parlament partiyaları – torilər, viqlər və anqlikan kilsəsi Fransanın dəstəyindən istifadə edərək Stüartların qadın xətti ilə qohumlarından olan II Yakovun qızı Mariyanın əri protestant Oranlı Vilhelmə müraciət edərək onu İngiltərəyə kral taxtına dəvət etdilər. 1688-ci il dekabr ayında Vilhelm (1688-1702) Londona daxil oldu və II Yakov tələsik şəkildə Londonu tərk etmək məcburiyyətində qaldı.

Beləliklə, 1688-ci il «şanlı inqilabı» adlanan bu hadisə ilə də İngiltərə burjuva inqilabı başa çatdı. İngilis tarixşünaslarının «şanlı inqilab» adlandırdığı epizod 1688-1689-cu illərin hadisələri ilə bağlı olmuşdur.

İngiltərə burjuva inqilabının qələbəsi İngiltərənin dünya birinciliyi yoluna çıxmasını təmin etmişdi. İngiltərə tarixşünaslığı belə bir məsələdə həmrəydir ki, XVII əsrin sonları üçün inqilabdan sonra keçən 40 il ərzində İngiltərə dünyanın ən böyük müstəmləkə dövlətinə çevrildi.

25. Fransa burjuva inqilabının ilkin şərtləri və səbəbləri

XVII əsrdə mütləq monarxiyanın mövcud olduğu Fransa Qərbi Avropanın ən güclü dövlətlərindən biri idi. Ölkədə ali hakimiyyət krala məxsus idi. Baş Ştatlar (parlament) qanunvericilik deyil, məhkəmə və inzibati orqan kimi fəaliyyət göstərirdi.

Feodal gerilik onu müstəmləkələr uğrunda İngiltərə ilə mübarizədə məğlubiyyətə uğratmışdı. Yeddiillik müharibənin (1756-1763) gedişində İngiltərə Kanadanı ələ keçirmiş və Hindistanda üstünlüyə nail olmuşdu.

Kral hakimiyyəti və imtiyazlı silklər- zadəganlar və ruhanilər hər hansı islahat keçirilməsinin qəti əleyhinə çıxırdılar. XVIII əsrin ortalarında Fransada sənaye və ticarət xeyli genişlənmişdi. Bu zaman istehsalda manufakturalar həlledici rola malik idi.

XVIII əsrin ikinci yarısında Fransanın kənd təsərrüfatında, sənayesində və ticarətində məhsuldar qüvvələrin artmasına mane olan köhnəlmiş feodal qaydalarını ləğv etmək zərurəti yaranmışdı.

XVIII əsrdə Fransada sosial – iqtisadi inkişafı ləngidən amillərdən biri əhəlinin silklərə bölünməsi idi. Əhali üç silkə (təbəqəyə) bölünürdü:

1. ruhanilər; 2. zadəganlar; 3. burjuaziya, kəndli, sənətkar, fəhlələr.

İngiltərədə hələ inqilabdan əvvəl zadəganların bir hissəsi sənaye və ticarətlə məşğul olur, istehsalda maddə əməkdən istifadə edirdi, mütləqiyyətin məhdudlaşdırılmasında maraqlı idilər. Fransada isə İngiltərədən fərqli olaraq belələri azlıq təşkil edirdi.

XVIII əsrin ikinci yarısında mütləqiyyətə qarşı güclü müxalifət qüvvələri meydana gəlmişdi ki, bunlar da müxtəlif sosial təbəqələri əhatə edirdi. Onların qabaqcıl dəstəsi güclənməkdə olan burjuaziya idi. Burjuaziya, yəni tacirlər, manufaktura sahibləri, bankirlər iqtisadi cəhətdən güclü olsalar da, onlar silki imtiyazlar

sistemindən və hüquqsuzluqdan əziyyət çəkirdilər. Mütləqiyyətə qarşı mübarizədə burjuaziyanın müttəfiqləri kəndlilər, sənətkarlar və fəhlələr idilər. Həmçinin birinci və ikinci silklərdən olan bəzi mütərəqqi nümayəndələr narazı zadəganlar və ruhanilərin aşağı hissəsi də islatların keçirilməsini tələb edirdilər. Üçüncü silkin bütün təbəqələri ruhanilərin və zadəganların silki imtiyazlarının ləğv edilməsinə və kral hakimiyyətinin məhdudlaşdırılmasına çalışırdılar.

Beləliklə, silki quruluşun və mütləqiyyətin ləğv edilməsi yetişməkdə olan burjuva inqilabının qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri idi.

26. "İnsan və vətəndaş hüquqları bəyannaməsi"

Geniş xalq kütlələrinin inqilabi əhvali-ruhiyyəsinin yüksəlişi, burjuaziyanın qazanılmış müvəffəqiyyətləri möhkəmləndirmək cəhdləri tezliklə Müəssislər Məclisi tərəfindən "İnsan və vətəndaş Hüquqları Bəyannaməsi"nin işlənilib hazırlanmasına gətirib çıxartdı. Mühüm əhəmiyyətə malik olan bu sənəd ABŞ-ın "İstiqlaliyyət Bəyannaməsi"(1776) nümunəsi əsasında hazırlanmışdı. Müəssislər Məclisi bu sənədi 1789-cu il avqustun 26-da elan etdi.

Bəyannamədə:

1. Xalq, Millət bütün hakimiyyətin yeganə mənbəyi hesab olunurdu;
2. Söz, vühdan və mətbuat azadlığı elan edilirdi;
3. Silki imtiyazlar və mütləqiyyət rədd edilirdi;
4. Qanunsuz həbslər qadağan edilirdi;
5. Mülkiyyət toxunulmaz və müqəddəs elan olunurdu;
6. Zülmə qarşı mübarizə müqavimət hüquqnu təntənəli surətdə elan edilirdi.

Beləliklə, "Bəyannamə" mövcud quruluşa qarşı mübarizədə çox böyük inqilabi və mütərəqqi əhəmiyyətə malik idi. O, Fransada geniş inqilabi yüksəlişə səbəb oldu və digər ölkələrdəki qabaqcıl adamlar tərəfindən böyük sevinclə qarşılandı.

"İnsan və vətəndaş hüquqları Bəyannaməsi"nin qəbul edilməsi Müəssislər Məclisinin xalq arasındakı nüfuzunu möhkəmləndirdi.

27. Fransada 1791-ci il Konstitusiyası

Konstitusiyaya hələ 1789-cu ilin payızında işlənilib hazırlandı. Lakin konstitusiyaya 1791-ci ilin sentyabrında qüvvəyə mindi.

Bu Konstitusiyaya görə:

1. Fransada konstitusiyalı monarxiya quruluşu bərqərar edilirdi;
2. Kral icraedici hakimiyyətin başçısı elan olunurdu. O, nazirləri təyin edirdi və Nazirlər də ancaq kral qarşısında məsuliyyət daşıyırdı;
3. Ali qanunvericilik hakimiyyət Qanunverici məclisə verilirdi. Lakin kral hər hansı qanunu dayandıra və təxirə sala bilərdi;
4. Ancaq mülkiyyəti olan adamlar seçki hüququna malik olurdular. Milyonlarla yoxsul seçki hüququndan məhrum edilirdi;
5. Senyorlar məhkəməsi andlılar məhkəməsi ilə əvəz olunurdu: əhali tərəfindən seçilən bu andlılar məhbusun günahı olub-olmadığı məsələsini həll edirdi;

6. Daxili gömrükxanalar və sexlər ləğv edildi.Çoxsaylı ölçülər vahid metrik sistemlə əvəz olundu.Yeni inzibati bölgüyə görə ölkə 83 departamentə bölündü.

Qəbul edilmiş konstitusiyaya xalqı razı salmadı.Zəhmətkeş kütlələr Müəssislər Məclisinin mülayim və yarımqıq siyasətindən narazı qaldılar.

28. Yakobinçilərin hakimiyyətə gəlməsi. İnqilabın 3-cü mərhələsi

1793-cü ilin 31 may-2 iyun üsyanı və jirondistlərin Konventdən qovulması Fransa burjua inqilabının ən yüksək mərhələsinin –yakobinçilərin hakimiyyətinin başlanğıcı və inqilabın ikinci mərhələsinin sonu oldu.

1793-cü il 31 may-2iyun - 1794-cü il 27 iyulunadək Fransa inqilabının 3-cü mərhələsi, Yakobinçilərin hakimiyyəti dövrü hesab olunur.

Yakobinçilər hakimiyyətə elə bir vaxtda gəlmişdilər ki, yaranmış vəziyyət yeni inqilabi tədbirlər görülməsini tələb edirdi. Respublika təhlükə qarşısında idi. Fransa düşmən dövlətlər tərəfindən əhatə edilmişdi.

1793-cü ilin iyuluna qədər Dantonun rəhbərlik etdiyi İctimai Qurtuluş Komitəsində jirondistlərə qarşı ciddi tədbir görmək istəmirdilər.Lakin 1793-cü ilin yayında jirondistlərə yaxın olan bir qadın Maratı öldürdü.Onun ölümü inqilab üçün böyük itki oldu. Yakobinçilərin gördüyü qəti tədbirlər respublikanı və inqilabın nailiyyətlərini xilas edə bildi. 1793-cü ilin iyununda Konvent Yeni Konstitusiyaya qəbul etdi.Yakobin hakimiyyəti dövründə qəbul edidiyi üçün bu konstitusiyaya Yakobin Konstitusiyası adlanır.

1793-cü il yakobinçilər konstitusiyası burjua demokratiyasının prinsiplərinin tam və ardıcıl ifadə etdiyinə görə 1791-ci il konstitusiyasını xeyli geridə qoyurdu. Lakin əməli olaraq 1793-cü il konstitusiyası həyata keçirilmədi. Çünki xarici hərbi müdaxilə və vətəndaş müharibəsi şəraitində inqilabi diktatura zəruri idi. Yakobinçilər inqilabi hökumət yaradıldığını elan etdilər. Onlar 1793-cü il konstitusiyasının qüvvəyə minməsinə müharibənin axırına qədər ləngitdilər,sonra isə yakobinçilər diktaturası süqut etdiyi üçün konstitusiyanın həyata keçməsi mümkün olmadı.

Jirondistlər və monarxiya tərəfdarları əks inqilabi terrora başlayanda İctimai Qurtuluş Komitəsi daha sərt və ardıcıl inqilabi tədbirlərə əl atdı.

Yakobinçilər əksinqilabçılara qarşı mübarizə aparmaq və onlara divan tutmaq üçün Ümumi Təhlükəsizlik Komitəsini gücləndirdilər.

Yakobinçilərin tədbirləri:

1. 1793-cü ilin iyulun axırlarında zəruri tələbat malları ilə möhtəklik edənlərə ölüm cəzası verilməsi haqqında qanun qəbul edidi.

2. İnqilabın taleyi zəhmətkeş əhalinin ən çoxsaylı hissəsinin, yəni kəndlilərin mövqeyindən asılı idi. Kəndlilərin əsas hissəsini əksinqilaba qarşı mübarizəyə qaldırmaq üçün 1793-cü ilin iyulun 17-də yakobinçilər feodal vergi və mükəlləfiyyətlərin tamamilə və əvəsiz ləğv edilməsi haqqında dekret verdilər.

3. Kəndlilər hüquqi cəhətdən öz pay torpaqlarının tam mülkiyyətçisinə çevrildilər. Ruhanilərdən və mühacir zadəganlardan müsadirə edilmiş torpaqların kəndlilər tərəfindən satın alınmasını asanlaşdırmaq üçün bu torpaqların kiçik sahələrin şəkildə möhlətlə satışı buraxılması barədə Konvent dekret verməli oldu. Digər bir dekretlə inqilab ərəfəsində senyorlar tərəfindən tutulan icma torpaqları kəndlilərə qaytarılırdı.

Beləliklə, Yakobin diktaturası kənddə feodal münasibətlərini qəti olaraq ləğv etdi və bununla da XVIII əsr Fransa burjua inqilabının əsas məsələsini həll etmiş oldu.

Lakin kənd yoxsullarının pulsuz torpaqla təmin edilməsi və iri icarənin ləğvi həyata keçirilmədi. Torpaqların bərabər bölünməsi və keçmiş zadəganların əlində qalmış mülklərin müsadirə olunması haqqında heç bir söz deyilmədi. Torpağın bərabər bölünməsi xeyrinə çıxış etmək üstündə əvvəlki kimi yenə də ölüm cəzası nəzərdə tutulurdu.

Bütövlükdə yakobinçilərin aqrar qanunvericiliyi hər şeydən əvvəl kəndlilərin orta təbəqələrinin və kənar burjuaziyasını mənafeyini müdafiə etməsinə baxmayaraq qəbul edilmiş aqrar dekretlər bir çox departamentlərdə kəndlilərin inqilabi vətənpəvərliyinin yüksəlməsi və əksinqilabi qiyamların yatırılması ilə nəticələndi.

29. Yakobin Konstitusiyası

Yakobinçilərin gördüyü qəti tədbirlər respublikanı və inqilabın nailiyyətlərini xilas edə bildi. 1793-cü ilin iyununda Konvent Yeni Konstitusiyaya qəbul etdi. Yakobin hakimiyyəti dövründə qəbul edidiyi üçün bu konstitusiyaya Yakobin Konstitusiyası adlanır. 1793-cü il konstitusiyası:

1. Bərabərlik, azadlıq, söz və mətbuat azadlığı, xüsusi mülkiyyətin toxunulmazlığını nəzərdə tuturdu;

2. Ali hakimiyyətin mənbəyi xalqın iradəsi hesab edirdi və xalqın əsarətə qarşı üsyan etmək hüququnu təsdiqləyirdi;

3. Fransa vahid və bölünməz respublika elan edilirdi;

4. Səsvərmə hüququ əmlak vəziyyətindən asılı olmayaraq 21 yaşına çatmış kişilərə verilirdi;

1793-cü il yakobinçilər konstitusiyası burjua demokratiyasının prinsiplərinin tam və ardıcıl ifadə etdiyinə görə 1791-ci il konstitusiyasını xeyli geridə qoyurdu. Lakin əməli olaraq 1793-cü il konstitusiyası həyata keçirilmədi. Çünki xarici hərbi müdaxilə və vətəndaş müharibəsi şəraitində inqilabi diktatura zəruri idi. Yakobinçilər inqilabi hökumət yaradıldığını elan etdilər. Onlar 1793-cü il konstitusiyasının qüvvəyə minməsinə müharibənin axırına qədər ləngitdilər, sonra isə yakobinçilər diktaturası süqut etdiyi üçün konstitusiyanın həyata keçməsi mümkün olmadı.

30. İngiltərənin Şimali Amerikadakı müstəmləkələrində metropoliyaya qarşı azadlıq hərəkatının başlanması.

1775-ci ildə 13 ingilis koloniyasında 2.5 milyon adam yaşayırdı. Şimal şərqdə yerləşən ingilis müstəmləkəsi Yeni İngiltərədə əhali bir sıra istehsal müəssisələri yaratmışdı. Cənub koloniyalarda əhali başlıca olaraq kənd təsərrüfatı ilə məşğul idi.

Şimal və cənub müstəmləkələri arasında fərqlər getdikcə artırdı. Belə ki, şimal müstəmləkələrində fermer təsərrüfatı, sənaye istehsalı inkişaf edir, nüfuzlu burjuaziya təbəqəsi formalaşdı. Cənub müstəmləkələrində isə iri torpaq sahibləri olan plantatorlar ağılıq edirdilər.

1763-cü ildə verilmiş fərmana görə kolonistlərə Qərbə tərəf köçmək qadağan edilirdi. İngiltərə parlamentinin qəbul etdiyi Dönər Pul Qanununa görə bütün koloniyalarda buraxılan kağız pullar ödənc vasitəsi olmaq hüququndan məhrum edilirdi. Möhür Qanunu şərt qoyurdu ki, bütün qəzetlərə, plakatlara, lisenziyalara, müqavilə və digər sənədlərə vergi möhrü vurulsun və rüsum alınsın. Bununla barışmayan müstəmləkələr 1765-ci ildə öz nümayəndələrini Nyu-Yorka qurultaya göndərdilər. Konqres Britaniyadan gətirilən bütün malları boykot elan etdi. Konqresin qəbul etdiyi qətnaməyə görə İngiltərə parlamenti müstəmləkələrin razılığı olmadan onlara vergi qoya bilməzdi. Bundan qorxuya düşən Britaniya parlamenti Gerb rüsümünü ləğv etdi.

Silahlı mübarizə 1775-ci il aprelin 19-da başladı. Vətənpərvərlərlə kralın buradakı tərəfdarları Loyalistlər arasında vətəndaş müharibəsi alovlanmaqda idi. 1775-ci ilin mayında Filadelfiyada bütün müstəmləkələrin nümayəndələrinin ikinci kontinental Konqresinin açılışı oldu. Konqres İngiltərə ilə bütün əlaqələri kəsməyi qərara aldı və partizan dəstələrindən ibarət ordunu öz ordusu hesab etdi. Konqres Virciniya plantatoru Corc Vaşinqtonu bu ordunun baş komandanı təyin etdi.

1776-cı il iyulun 4-də Konqres Filadelfiyada İstiqlaliyyət Bəyannaməsini qəbul etdi. Bu sənəd yeni bir dövlətin yarandığını elan etdi.

Şimali Amerikada İngiltərənin koloniyalarının birləşərək özlərini müstəqil dövlət elan etmələri, İngiltərənin xarici siyasətdə olan maraqlarına ciddi zərbə vurdu. Yeni yaranmış dövlətlə mübarizə aparmaq məqsədi ilə qısa bir zamanda İngiltərədən qoşunlar toplandı.

31. ABŞ-da istiqlalıyyət müharibəsi

1775-ci ilin mayında Filadelfiyada bütün müstəmləkələrin nümayəndələrinin ikinci kontinental Konqresinin açılışı oldu. Konqres İngiltərə ilə bütün əlaqələri kəsməyi qərara aldı və partizan dəstələrindən ibarət ordunu öz ordusu hesab etdi. Konqres Virciniya plantatoru Corc Vaşinqtonu bu ordunun baş komandanı təyin etdi. Bu zaman Şimali Karolinada loyalistlər öz malikanələrindən qovuldular. Nyu-Yorkda və digər şəhərlərdə isə toqquşmalar davam edirdi.

1776-cı il iyulun 4-də Konqres Filadelfiyada İstiqlaliyyət Bəyannaməsini qəbul etdi. Bu sənəd yeni bir dövlətin yarandığını elan etdi.

Şimali Amerikada İngiltərənin koloniyalarının birləşərək özlərini müstəqil dövlət elan etmələri, İngiltərənin xarici siyasətdə olan maraqlarına ciddi zərbə vurdu. Yeni yaranmış dövlətlə mübarizə aparmaq məqsədi ilə qısa bir zamanda

İngiltərədən qoşunlar toplandı. Əsasən İngilislərin üstünlüyü özünü daha çox dəniz donanmalarında göstərirdi. 1776-cı ildə Vaşinqtonun ordusu Bostonu azad edir. Lakin ingilislər Nyu-Yorku ələ keçirirlər. Tərəflər arasında ilk həlledici döyüş, 1777-ci ildə baş vermiş Saratoqa döyüşüdür. Üsyançılar İngilisləri məğlub etdilər, bu qələbə üsyançıların gücünü daha da artırdı, Fransa və İspaniyanın müharibəyə qoşulmasına təkan verdi. Konqres Fransa və İspaniyanı müharibəyə cəlb etmək üçün Bencamin Franklini Avropaya göndərdi. Franklinin diplomatik səyləri nəticəsində həmin dövlətlərlə müqavilə imzalandı. Fransa və İspaniyanın müharibəyə girməsi ingilislərin vəziyyətini çətinləşdirdi. Saratoqa məğlubiyyətindən sonra ingilislər hərbi əməliyyatı cənuba keçirdilər. 1781-ci ilin oktyabrında Corc Vaşinqtonun orduları ingilisləri Yorktoun ətəfında mühasirəyə alaraq, onları təslim olmağa məcbur etdi. Bir il sonra İngiltərə müharibəni dayandırdı və sülh danışıqlarına başladı. 1783-cü il sentyabrın 3-də Versalda sülh müqaviləsi imzalandı. İngiltərə ABŞ-n müstəqilliyini tanıdı. Alleqan dağlarından Missispi çayına qədər olan ərazi ABŞ-ın sərhədlərinə daxil edildi.

36. Fransada inqilabi mühit

1777-ci ildə tamamilə müflisləşmiş adamların rəsmi sayı 1100 min nəfər müəyyən edilmişdir. Kəndli kütlələri müflis olurdu. Kiçik quraqlıq aclığa səbəb olurdu. Ac kəndlilərin kütlələri şəhərlərə axışırdı. O biri tərəfdən, harınlamış zadəganlar illik yüzminlərlə gəlirlərini eyş-işrətə israf edirdilər. Zadəganların bir çoxu da müflisləşməkdə idi, ama onlar bunu birüzə verməmək üçün daha da çox eyş-işrətə qapılırdılar. Lakin əyalətlərdə vəziyyət ikili idi, bəzi kəndlilər əksinə, öz yoxsullaşan qonşularının hesabına varlanırdılar. Kəndlərdə kənd burjuaları yaranırdı, və məhz onlar inqilab ərəfəsində feodal qayadalara qarşı birinci etiraz etdilər. Məhz onlar feodal hüquqların, zadəgan mülklərinin müsadirəsi və bölünməsi yolu ilə, təmənnasız ləğvini tələb edirdilər. 1786-cu ildən kəndli üsyanları getdikcə çoxalmaqda idi. Taxta çıxmasında iki ay sonra **XVI Lüdovik**, yazıçı-iqtisadçı **Türqonu** nazirliyə cəlb etdi, bir aydan sonra isə onu maliyyənin əsas nəzarətçisi təyin etdi. İlk vaxtlar kral hətta israfçı zadəganlara qarşı Türqonun mövqeyini müdafiyyə etdi. 1774-cü ildə azad çörək ticarətinin elan olunması, 1776-cı ildə isə biyarın və şəhərlərdə sex korporasiyalarının ləğv edilməsi xalqda müəyyən ümid yaratmalı idi. Daha varlı kəndlilər isə vergi yığılmasında qarşılıqlı məsuliyyətin ləğv edilməsinə xüsusi ilə sevinirdilər. Nəhayət 1779-cu ildə kralın xüsusi mülklərində **mortmayn** və təhkimçilik hüququ,sonrakı ildə isə 1670-ci ildən cinayət işlərində tətbiq olunan işkəncə praktikası ləğv edildi. Lakin **Türqo** əyalət təmsilçilik yığıncaqları və karlı zümrələrdən seçilənlərin parlamenti haqqında danışımağa başlayanda kral onu istefaya göndərdi. Amma konstitusiyaya məsələsindən qurtulmaq artıq mümkün deyildi və 1777-ci ildə **Nekkerin** nazir təyin edilməsi ilə bu məsələ yenə gündəmə gəldi. **Nekker** qüvvələr arasında müvazinat saxlamağa çalışdı.O,parlament məsələsini uzaq gələcəyin işi olduğunu vurğulayaraq, ilk növbədə əyalət təmsilçiliyi

barədə danışdı, ancaq kral bundan qətiyyətlə imtina etdi^[1] Lüdovik ancaq, **Berri və Yuxarı Qiyendə**(1778-1779) əyalət yığıncaqları kimi, əhəmiyyətsiz güzəştlərə getdi. 4 iyul 1776-cı ildə Şimali Amerika ingilis müstəmləkələri öz müstəqilliklərini elan etdilər, 1778-ci ildə Fransa onların müstəqilliyini tanıdı, və bu İngiltərə ilə 1783-cü ilə qədər çəkən müharibəyə gətirdi. Bunun Fransada inqilab öncəki vəziyyətə təsiri çox güclü idi. Birincisi ona görə ki Amerikan ştatlarında elan olunan "İnsan haqları bəyannaməsi" fransız inqilabçılarına böyük təsir göstərmişdi, o biri tərəfdən isə Fransa iqtisadiyyatı İngiltərə ilə olan müharibə səbəbindən ağır vəziyyətə düşmüşdü. 1775-1777-ci illər arasında, zəif məhsul səbəbindən, bir sıra ac üsyanlar baş vermişdi. Parisdə sex məhkəmələrinin ləğv olunmasından sonra üsyanlar bir sıra əyalətlərə yayıldı. 1782-1783-cü illərdə üsyanlar yenidən qızıdır və bütün ölkəni bürüyür: **Puatye**(1782), **Vizil**(1786), 1783-dən 1787 qədər **Sevenna**, **Vivar** və **Jevadanda**. 1787-ci ildə **Paris parlamenti**, saraya pul verməkdən imtina etdi və bununla populyarlıq qazandı. Bunun əvəzində kral Paris parlamentini Truaya sürgün etdi, lakin Parisdə üsyan başladı və kral zümrə parlamentini geri qaytarmağa məcbur oldu. 1788-ci ildə **Bretanda** üsyan qalxdı. **Dofinedə**, xüsusi ilə **Qrenoblda**, vəziyyət daha da ciddi idi. Qanlı toqquşmalar oldu, çoxlu ölən vardı. Bununla əlaqədar **Mariya-Antuanettanın** 24 avqust 1788-ci ildə qraf Mersiyə, ... onun Nekkeri qaytarmaq haqqında çalışdığı barədə, yazdığı məktubu maraqlıdır. Bu məktubda bəlli olur ki küçə yığıncaqları saraya necə təsir edirmiş

37. ABŞ-da istiqlaliyyət müharibəsi

Müstəmləkələrdə əhali getdikcə artırdı, 1775-ci ildə 13 ingilis koloniyasında 2,500,000 adam yaşayırdı. Şimal şərqdə yerləşən ingilis müstəmləkəsi Yeni İngiltərənin torpağı münbit deyildi və burada qış uzun sürdüyündən **kənd təsərrüfatı** ilə məşğul olmaq hesabına yaşamaq çətin idi. Ona görə də əhali bir sıra istehsal müəssisələri yaratmışdı. Cənub koloniyalarda əhali başlıca olaraq kənd təsərrüfatı ilə məşğul idi. Burada torpaq sahibləri tütün, şəkər qamışı, çəltik, həmçinin pambıq becərirdilər.

Şimal və cənub müstəmləkələri arasında fərqlər getdikcə artırdı. Belə ki, şimal müstəmləkələrində fermer təsərrüfti, sənaye istehsalı inkişaf edir, nüfuzlu burjuaziya təbəqəsi formalaşdı. Cənub müstəmləkələrində isə iri torpaq sahibləri olan plantatorlar ağalığa edirdilər. Koloniyalar kapitalist qaydaları əsasında yaradılsa da, ingilis kralı və torpaq aristokratiyası burada feodal qaydaları tətbiq etməyə çalışırdılar. İngiltərənin hakim dairələri müstəmləkələrə xammal mənbəyi və satış bazarı kimi baxırdılar. Britaniya kralı və parlament manufakturaların açılmasına, dəmir məmulatlarının hazırlanması və parça, xüsusilə yun parçalar istehsalına qadağan qoyulmuşdu. Metal alətlər və parçalar müstəmləkələrə İngiltərədən hazır şəkildə gətirilməli idi. Müstəmləkələrdə parça, şlyapa və dəmir məmulatları istehsalının sürətlə artması ingilis hökumətini daha çox narahat edirdi.

Ona görə də hökumət bu proseslərin genişlənməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər həyata keçirirdi. 1763-cü ildə verilmiş fərmana görə kolonistlərə Qərbə tərəf köçmək qadağan edilirdi.^[10] İngiltərə parlamentinin qəbul etdiyi **Dönər Pul Qanunu**'na görə bütün koloniyalarda buraxılan kağız pullar ödənc vasitəsi olmaq hüququndan məhrum edilirdi. **Möhür Qanunu** şərt qoyurdu ki, bütün qəzetlərə, plakatlara, lisenziyalara, müqavilə və digər sənədlərə vergi möhrü vurulsun və rüsum alınsın.^[11] Bununla barışmayan müstəmləkələr 1765-ci ildə öz nümayəndələrini Nyu-Yorka qurultaya göndərdilər. Konqres Britaniyadan gətirilən bütün malları boykot elan etdi. Konqresin qəbul etdiyi qətnaməyə görə İngiltərə parlamenti müstəmləkələrin razılığı olmadan onlara vergi qoya bilməzdi. Bundan qorxuya düşən Britaniya parlamenti Gerb rüsümünü ləğv etdi. 1773-cü ildə Ost-Hind şirkətinin çayla yüklənmiş bir neçə gəmisi **Boston** limanına gəldi.^[12] Çay gömrük haqqı ödənməlkə nisbətən ucuz qiymətə əhaliyə satılmalı idi. Lakin əhali buna etirazını bildirdi. Çay qutularını suya qərq etdilər. Bu hadisə tarixə Boston çay qonaqlığı adı ilə daxil oldu.^[13] Çay Silahlı mübarizə 1775-ci il aprelin 19-da başladı. Həmin gün bir dəstə ingilis əsgəri partizanların **Boston** yaxınlığındakı silah anbarını dağıtmaq üçün **Konkord** şəhərinə getdi. Dəstə gələncə qədər partizanlar silahların çoxunu çıxarıb aparmışdılar. Anbarı dağıtdıqdan sonra geri qayıdan əsgərləri müxtəlif yerlərdə pusquda duran partizanlar güclü atəşə tutdular. İngilislər çoxlu itki verərək qaçdılar. Vətənpərvərlərin kralın buradakı tərəfdarları Loyalistlər arasında vətəndaş müharibəsi alovlanmaqda idi. 1775-ci ilin mayında **Filadelfiya**'da bütün müstəmləkələrin nümayəndələrinin ikinci kontinental Konqresinin açılışı oldu. Konqres İngiltərə ilə bütün əlaqələri kəsməyi qərara aldı və partizan dəstələrindən ibarət ordunu öz ordusu hesab etdi. Konqres **Virjiniya** plantatoru **Corc Vaşinqton**'u bu ordunun baş komandanı təyin etdi. Bu zaman **Şimali Karolina**'da loyalistlər öz malikanələrindən qovuldular. Nyu-Yorkda və digər şəhərlərdə isə toqquşmalar davam edirdi.

1776-cı il iyulun 4-də Konqres Filadelfiyada **İstiqlaliyyət Bəyannaməsi**'ni qəbul etdi. Bu sənəd yeni bir dövlətin tarandığını elan etməklə yanaşı, həm də bütün dünyada ilk dəfə olaraq insan adadlıqlarının şərhini verdi. Üsyan qaldırmış müstəmləkələr İngiltərədən ayrılıq və yeni müstəqil dövlət olan Amerika Birləşmiş Ştatları halında birləşirdilər. İstiqlaliyyət Bəyannaməsini Amerika inqilabının görkəmli xadimi **Tomas Cefferson** hazırlamışdı. Bəyannamədə göstərilirdi ki, bütün insanlar xalqın zülmkarları devirmək və öz hökumətini təsis etmək hüququ var. Bununla da ilk dəfə olaraq Xalq hakimiyyətin mənbəyi elan edildi. Bəyannamənin məhdud cəhətlərindən biri köləliyi ləğv etməməsi idi. O, hinduları əhv edilməsi və öz torpaqlarından qovulmalarının da dayandırmadı. Seçki məsələsində də əmlak senzi saxlanılmışdı. İstiqlaliyyət Bəyannaməsinin elan edildiyi 4 iyul günü hər il Amerika Birləşmiş Ştatlarının İstiqlaliyyət günü kimi qeyd edilir.

Şimali Amerikada İngiltərənin koloniyalarının birləşərək özlərini müstəqil dövlət elan etmələri, İngiltərənin xarici siyasətdə olan maraqlarına ciddi zərbə vurdu. Yeni yaranmış

dövlətlə mübarizə aparmaq məqsədi ilə qısa bir zamanda İngiltərədən qoşunlar toplandı. Əsasən İngilislərin üstünlüyü özünü daha çox dəniz donanmalarında göstərirdi. 1776-cı ildə Vaşinqtonun ordusu **Boston**'u azad edir.^[15] Lakin ingilislər **Nyu-York**'u ələ keçirirlər. Tərəflər arasında ilk həlledici döyüş, 1777-ci ildə Saratoqa kəndi yaxınlığında baş vermiş **Saratoqa döyüşü**'dür. Üsyançılar İngilisləri məğlub etdilər, bu qələbə üsyançıların gücünü daha da artırdı, Fransa və İspaniyanın müharibəyə qoşulmasına təkan verdi. Konqres **Fransa vəİspaniya**'nı müharibəyə cəlb etmək üçün **Bencamin Franklin**'i Avropaya göndərdi. Franklinin diplomatik səyləri nəticəsində həmin dövlətlərlə müqavilə imzalandı. Fransa və İspaniyanın müharibəyə girməsi ingilislərin vəziyyətini çətinləşdirdi. Saratoqa məğlubiyyətindən sonra ingilislər hərbi əməliyyatı cənuba keçirdilər. 1781-ci ilin oktyabrında Corc Vaşinqtonun orduları ingilisləri Yorktoun ətəfında mühasirəyə alaraq, onları təslim olmağa məcbur etdi. Bir il sonra İngiltərə müharibəni dayandırdı və sülh danışıqlarına başladı. 1783-cü il sentyabrın 3-də Versalda sülh müqaviləsi imzalandı.İngiltərə ABŞ-n müstəqilliyini tanıdı.Alleqan dağlarından Missispi çayına qədər olan ərazi ABŞ-ın sərhədlərinə daxil edildi. Ölkədə hakimiyyəti möhkəmləndirmək üçün güclü mərkəz yaradıldı. 1787-ci ildə ştatların nümayəndələrinin xüsusi məclisi ABŞ konstitusiyasını qəbul etdi. Konstitusiya respublika quruluşu təsbit edilərək,fedativ dövlət forması yaradıldı.Ali qanunverici orqan iki palatadan ibarət Konqres idi. Yuxarı palata Senat,aşağı palata isə Nümayəndələr palatası adlanırdı. Konstitusiya görə icra hakimiyyətinin başında 4 ildən bir seçilən Prezident dururdu. O, silahlı qüvvələrə komandanlıq və hökumətə rəhbərlik edirdi. 1791-ci ildə konqres Konstitusiya 10 düzəliş etdi. Bu düzəlişlərdə vətəndaşlara söz,mətbuat,yığıncaq,vicdan azadlığı,şəxsiyyət,mənzil və xüsusi mülkiyyət toxunulmazlığı hüquqları verilirdi. Məhkəmənin qərarı olmadan özbaşına həbslər qadağan edilirdi. İstiqlaliyyət müharibəsi nəticəsində kapitalizmin inkişafına mane olan amil, ingilis müstəmləkə hökmranlığı aradan qaldırıldı. Feodal qaydalarına bir dəfəlik son qoyuldu. ABŞ Konstitusiyası dünyada ilk dəfə olaraq ölkədə hakimiyyətin qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətlərinə bölünməsinə təsbit etdi.

38. Fransız İnqilabından əvvəlki siyasi mühit

Fransız inqilabı "Keçmiş dünyada" 25 il qarışıqlıq ortaya çıxarmışdır. Siyasi mənada , liberalizmin əsası hökumətlə cəmiyyət arasında qarşılıqlı və qırılmaz əlaqələrin qurulmasıdır. İngilis konstitutyası hərəkətlərində və Amerika inqilabında olduğu kimi, Fransa inqilabının da əsasını monarxın aşırılıqlarından axtarmaq lazımdır. Monarxın saray xərcləri vergi ilə əldə edilən gəlirdən daha çox idi.

Belə bir siyasi mühitdə, varlılar, din xadimləri və xalqın təşkil etdiyi 3 kameralı parlament toplandı. Beləliklə, Fransa inqilabında ilk təşkilatlanmada soylular əsas rolunu oynayırdılar. Kral hər şeyi diktator üsullarla həll edir, istehsalla məşğul olan burjuaziya və kəndliləri iqtidara yaxın buraxmırdı. Ancaq Fransanın 1713-1789-cu illərdə xarici

ticarətinin 5 dəfə artması burjuaziya və tüccarların artan güclərinin ən bariz nümunəsidir.

39. Soyuq müharibə zamanı ABŞ-ın xarici siyasəti

Almaniya və Yaponiya üzərində 1945-ci ildə çalınan qələbənin sevinci çox keçmədi ki, qorxu ilə əvəz olundu. Belə ki, Amerikanın müttəfiqi olan Sovet İttifaqı birdən-birə dönüb onun düşməninə çevrildi və Soyuq Müharibə qırx ilə qədər çəkdi.

Soyuq Müharibə amerikan cəmiyyətinə, onun dövlət siyasətinə böyük dəyişmələr gətirdi. Bu müharibə amerikan xalqına, çətin də olsa, öz münasibət və baxışlarına yenidən nəzər yetirməyi tələq etdi. Axı amerikalılar özlərinin xarici siyasətində yalnız ağ və qara rəngi görməyə alışmışdılar: hər hansı dövlət ya dostdur, ya da düşmən; yaxşı siyasət ya da pis siyasət, udulan, ya da uduzulan müharibə; Soyuq Müharibə dövründə amerikan xarici siyasəti mahiyyətə Harri Trumən tərəfindən düşünülmüş "cilovlama siyasəti" (containment policy) söykənirdi. Bu siyasətin əsas məqsədi Sovet İttifaqının nüfuz dairəsini Şərqi Avropa çərçivəsində cilovlamaq idi; kommunist qüvvələri daha uzağa gedəcəyi təqdirdə, Birləşmiş Ştatların əsas vəzifəsi Sovet İttifaqını yalnız öz yerində oturtmaq idi...

Soyuq Müharibə amerikalılara imkan yaratdı ki, Marşall planını əldə rəhbər tutub səxavət göstərsinlər, həm də ölkənin öz daxili siyasətində ciddi dəyişmələr aparsınlar. Koreya müharibəsinin tən ortasında o qədər də rəğbət qazanmayan prezident, məşhur generalı tutduğu vəzifədən azad etməklə, mülki rəhbərliyin hərbiçilərdən bir baş yuxarı olduğunu sübuta yetirdi. Ali Məhkəmə öz hərbi səlahiyyətlərindən istifadə etmiş prezidentin bu təşəbbüsünü antikonstitusion hərəkət kimi qiymətləndirdi; amerikan tarixində Vətəndaş müharibəsindən bəri indiyə qədər belə bir məqama rast gəlinməmişdi. Elə bu məqamda makkartizm öz üzünü göstərdi; qısa, ancaq dəhşətli bir zaman kəsiyində kütlə şüuru – demokratiyanın astar üzünü meydan suladı.

40. XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq münasibətlər

XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq münasibətlər dünyada ABŞ-ın rolunun artması ilə səciyyələnir. Bu dövrdə ABŞ-ın xarici siyasət fəaliyyətində **Latın Amerikasını** mərkəzi yer tuturdu. ABŞ Latın Amerikasını regionunda nüfuzunu artırmaq və öz ətrafında region dövlətlərini birləşdirmək siyasəti yürüdüdü. Bu illərdə ABŞ çəkəcək Panama kanalı üzərində tək əgəllik etmək istəyirdi. O, bu istəyinə 1901-ci ildə İngiltərə ilə imzaladığı müqavilə ilə çatmış oldu. Bu müqaviləyə görə, kanalı ABŞ hökuməti və ya onun istəyinə uyğun olaraq xüsusi şirkətlər tikə bilərdilər.

1902-ci ildə ABŞ kanalın tikintisinə dair konsessiya hüququnu fransız şirkətindən satın aldı. 1903-cü ildə ABŞ və **Kolumbiya** hökumətləri müqavilə imzaladılar. Müqaviləyə görə, Kolumbiya hökuməti öz ərazisində Sakit okeandan Atlantik okeana qədər ərazidən çəkilən zolağı 99 il müddətinə ABŞ hökumətinə icarəyə verməli idi. Lakin Kolumbiya konqresi bu müqaviləni rədd etdi. Belə olduqda ABŞ Kolumbiyaya təzyiqlər göstərərək orada dövlət çevrilişi etdi. ABŞ-ın yardımı ilə Panama respublika elan edildi. ABŞ Panama Respublikasının müstəqilliyini tanıyaraq onunla münasibətlər qurdu. Kanal 1914-cü ildə istifadəyə verildi.

XX əsrin əvvəllərində ABŞ-ın nüfuzu Karib dənizi hövzəsi ölkələrində genişləndi. ABŞ hökuməti bu ölkələrin iqtisadi, siyasi və hərbi inkişafı üçün onlara kreditlər ayırdı. ABŞ-ın bu siyasəti "**dollar diplomatiyası**" adını aldı.

XX ərin əvvəllərində maliyyə və diplomatik yardımlar hesabına **Yaponiyanın** Uzaq Şərqdə fəallığı artdı. 1904-cü ildə Yaponiya Rusiya ilə müharibəyə başladı. Müharibədə rus hərbi-dəniz donanması darmadağın edildi və Rusiya acınacaqlı məğlubiyyətə uğradı. Rusiyanın məğlubiyyətinin əsas səbəbləri çarizmin çürüklüyündə, iqtisadi, siyasi, hərbi, diplomatik və mənəvi cəhətdən müharibəyə hazır olmamasında idi. Rusiya 1905-ci ildə ABŞ-ın *Portsmut* şəhərində Yaponiya ilə sülh müqaviləsi imzalamağa məcbur oldu. Müqavilənin şərtlərinə görə, Rusiya Lyaodun yarımadasını, Port-Arturu, Cənubi Mancuriya dəmiryolunu, onunla birlikdə bütün Cənubi Mancuriyanı, Saxalin adasının cənub hissəsini Yaponiyaya verdi və Koreyada Yaponiyanın üstün nüfuzunu qəbul etdi. Beləliklə, Uzaq Şərqdə Rusiyanın nüfuzu xeyli aşağı düşdü.

XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq münasibətlərdə mühüm yer tutan məsələlərdən biri də **Mərakeş böhranıdır**. Afrikanın bölüşdürülməsi nəticəsində Fransa Mərakeşin qərb hissələrinə sahib oldu. Fransa-İtaliya danışıqları nəticəsində Cəbəllütariq boğazı İspaniyaya, Mərakeşin qalan hissəsi isə Fransaya verilməli idi. Almaniya Mərakeşin müstəqilliyini qorumaq adı ilə 1905-ci il martın 31-də Mərakeşin Tancer limanına gəmilərini göndərdi, II Vilhelm Mərakeşin müstəqil olduğunu bildirdi. Mərakeş məsələsinə dair beynəlxalq konfrans 1906-cı ilin əvvəllərində İspaniyanın *Alxesiras* (Əl-xəsiras) şəhərində keçirildi. Konfransda Almaniyanın iddiaları rədd olundu. Mərakeşin polis orqanlarının yaradılması Fransa və İspaniyaya tapşırıldı. Mərakeş boğazlarına nəzarət Fransa, İngiltərə, Almaniya və İspaniyanın təsiri altına düşdü. Lakin Almaniya bu nəticələrdən razı qalmadı.

41. I Dünya müharibəsinin siyasi nəticələri

1918-ci il noyabrın 11-də Kompeyn barışığının imzalanması ilə 34 ölkənin iştirak etdiyi **Birinci Dünya Müharibəsi başa çatdı**. Bu müharibədə 10 mln. nəfər öldürüldü, 20 mln. nəfər yaralandı. Müharibə külli miqdarda xərclərə səbəb oldu.

Müharibə nəticəsində dünyanın siyasi xəritəsində ciddi dəyişikliklər baş verdi. Avstriya-Macaristan, Osmanlı, Rusiya imperiyaları dağıldı və yeni müstəqil dövlətlər meydana gəldi.

Müharibə bütün dövlətlərin iqtisadiyyatına dərin təsir göstərdi, onların iqtisadi və siyasi cəhətdən qeyri-bərabər inkişafını sürətləndirdi. Müharibə bir sıra ölkələrin iqtisadiyyatını dağıdaraq 10 illərlə geri saldı, digər ölkələrin isə yüksək inkişafına və varlanmasına şərait yaratdı.

Sənayecə inkişaf etmiş bütün dövlətlər fəal hərbi əməliyyatlarda iştirak edirdilər. Əmək qabiliyyətli əhali iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində çalışırdı. Avropa və Yaxın Şərq ölkələrinin əksəriyyətinin xalqlarının əməyi məhv edildi. Müharibə bütün döyüşən dövlətlərin iqtisadiyyatına böyük maddi ziyan vurdu. Müharibə nəticəsində 2 dövlət – **ABŞ** və **Yaponiya** varlandı. 1914-cü ilə qədər dünya bankirləri hesab olunan və maliyyə zəncirini öz əllərində saxlayan İngiltərə, Fransa və Almaniya müharibə illərində xarici kapitallarının xeyli hissəsini itirdilər.

Müharibə başlanana qədər Avropa dövlətlərinə borclu olan ABŞ müharibənin gedişində İngiltərə, Fransa, İtaliya və digər Avropa dövlətlərinə külli miqdarda borc verərək dünyanın maliyyə mərkəzinə çevrildi.

Dünya müharibəsi **müstəmləkə və yarımüstəmləkə dövlətlərinin** iqtisadiyyatında mühüm dəyişikliklər etdi. Müharibə ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət edən Avropa dövlətlərinin müstəmləkələrə və yarımüstəmləkələrə sənaye malları ixrac etməsi xeyli azaldı. Bunun əvəzində metropoliyalar öz hərbi qüdrətlərinin artırılması üçün müstəmləkə və yarımüstəmləkələrdə emal və yüngül sənaye sahələrinin qurulmasına şərait yaratdılar. Fabrik və zavodların tikilməsi müstəmləkə və yarımüstəmləkələrdə kapitalizmin inkişafına təkan verdi. Bu ərazilərdə millətin formalaşması prosesi bir sıra yerlərdə milli-azadlıq hərəkatı başlandı.

42. Paris sülh konfransı (1919) və onun qərarları

Antanta dövlətləri qələbə çaldıqdan sonra müharibədən sonrakı dünyanın taleyini müəyyənləşdirmək məqsədilə sülh konfransı çağırmaq qərarına gəldilər. Uzun diplomatik mübahisələrdən sonra konfransın Parisdə çağırılması barədə razılıq əldə edildi.

Almaniya və digər məğlub dövlətlərlə sülh müqaviləsinin hazırlanması üçün 1919-cu il yanvarın 18-də **Parisdə** Versal sarayında **sülh konfransı** açıldı. 27 dövlətin iştirak etdiyi konfrans Fransanın baş naziri *Klemanso*, Böyük Britaniyanın baş naziri *Lloyd Corc* və ABŞ prezidenti *Vudro Vilson* tərəfindən idarə olunurdu.

Rəsmi nümayəndə heyətləri 4 kateqoriyaya bölünmüşdü:

1. *Döyüşən və qalib gələn iri dövlətlər*: ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya və Yaponiya. Bu dövlətlər konfransın bütün iclaslarında və komissiyalarda iştirak edirdilər. Onlar ümumi xarakterli maraqlara malik idilər.
2. *"Müəyyən xarakterli maraqları olan" döyüşən dövlətlər*: Belçika, Braziliya, Böyük Britaniya dominianları, Hindistan, Rumıniya, Portuqaliya, Serbiya, Çexoslovakiya, Yunanıstan və s. Bu dövlətlər yalnız onlara aid olan məsələlər müzakirə edilən icaslarda iştirak etmək hüququna malik idilər.
3. *Almaniya ilə diplomatik əlaqələri kəsmək vəziyyətində olan dövlətlər*: Peru, Boliviya, Ekvador və Uruqvay. Onlar da özlərinə aid məsələlər müzakirə ediləcəyi icaslarda iştirak edə bilirdilər.
4. *Bitərəf dövlətlər və yeni yaranmış dövlətlər*: Onlar ölkələrinə aid məsələ müzakirə ediləndə ya yazılı, ya da şifahi çıxış edə bilirdilər.

Paris sülh konfransının başlıca məqsədi Almaniya və onun müttəfiqləri ilə sülh müqaviləsi bağlamaq idi. Konfransda qalib dövlətlər arasında dünyanı bölmək uğrunda ziddiyyətlər üzə çıxırdı. ABŞ dünya ağalığına, mənəvi rəhbərliyə can atırdı. O, Almaniya və Türkiyədən alınmış ərazilərin yaradılması nəzərdə tutulan Millətlər Cəmiyyətinin nəzarəti altına verilməsini tələb edirdi. ABŞ Millətlər Cəmiyyətini özünə tabe etməyə ümid bəsləyirdi.

1919-cu il iyunun 28-də Sarayevo qətlinin il dönümündə **Parisdə** Versal sarayında Almaniya ilə **sülh müqaviləsi** imzalandı. Müqaviləyə görə, Almaniya və

onun müttəfiqləri müharibə təqsirkarları elan edildilər. Onlar vurulan ziyana görə təzminat ödəməli idilər.

Paris sülh müqaviləsinin şərtlərinə görə:

Almaniyanın Elzas və Lotaringiya vilayətləri, Saar kömür hövzəsi Fransanın mülkiyyəti elan olundu. Fransa həmçinin Almaniyanın Toqo və Kamerun müstəmləkələrinin bir hissəsini, Suriya və Livanı aldı.

Saar kömür mədənləri 15 il müddətinə Millətlər Cəmiyyətinin nəzarətinə verildi. Bu müddət bitdikdən sonra onun taleyi yerli əhalinin sorğusu ilə həll olunmalı idi.

İngiltərə Toqonun digər hissəsini və Tanqanikanı, Şərqi Akrikadakı alman mülklərini, Fələstini, İraqı aldı.

İtaliya Triyesti aldı, Avstriya ilə sərhəd zolağına yiyələndi.

Belçika Eyren dairəsini və Malmedi aldı, həmçinin Ruanda və Urundini, Almaniyanın Cənub-Qərbi Afrikadakı müstəmləkələrini ələ keçirdi.

Danimarka Şlezviqin şimal hissəsinə sahib oldu.

Yaponiya Sakit okeandakı Marşal, Marian və Karolin adalarına sahib oldu.

Polşa Poznan, Pomeraniya, Qərbi və Şərqi Prussiya və Sileziyanın yuxarı hissəsinə yiyələndi. Almaniya Poşanın müstəqilliyini tanıyaraq Dansiqdən əl çəkdi. Bu liman Millətlər Cəmiyyətinin himayəsi altında azad şəhər elan olundu.

43. Vaşinqton konfransı (1921)

İri dövlətlər quruda beynəlxalq münasibətləri tənzimləsələr də, sularda nüfuz dairələri uğrunda mübarizə gedirdi. ABŞ bu sahədə xüsusi fəaliyyət göstərirdi. Bu da səbəbsiz deyildi. Çünki ABŞ dünya müharibəsindən qüdrətli bir dövlət kimi çıxmışdı. Avropanın bir sıra dövlətləri ABŞ-a 11.6 mlrd. dollar borclu idilər. ABŞ-İngiltərə ziddiyyətləri Çində və Latın Amerikasında kəskinləşirdi. Lakin ABŞ qarşıdurmadan qaçaraq İngiltərə ilə əməkdaşlığa üstünlük verirdi. Yaponiyanın Uzaq Şərqdə, Fransanın Avropada hegemonluğa can atması ingilis-amerikan diplomatiyasını yaxınlaşdırırdı.

1921-ci il noyabrın 12-də **Vaşinqtonda** bu məsələləri həll etmək üçün konfrans açıldı. Konfransda 14 dövlət iştirak edirdi. Konfransda müzakirə edilən Çində siyasət, silahların məhdudlaşdırılması, sularda nüfuz dairələri məsələsi və digər məsələlər üzrə 28 saziş, bəyanat, qətnamə qəbul olundu. Konfransda “dördlər”, “beşlər” və “doqquzlar” müqavilələri imzalandı.

1921-ci il dekabrın 13-də ABŞ, Fransa, İngiltərə və Yaponiya **“4 dövlət”** müqaviləsini imzaladılar. Tərəflər Sakit okeanda bir-birilərinin hüquqlarına və mülklərinə hörmət edəcəklərini bildirdilər.

1922-ci il fevralın 6-da ABŞ, İngiltərə, Yaponiya, Fransa və İtaliya dəniz silahlarının məhdudlaşdırılması haqqında müqavilə imzaladılar. Bu müqavilə **“5 dövlət”** müqaviləsi adlandırıldı. Müqaviləyə görə, hərbi donanmanın ölçüsünün nisbəti yuxarıdakı ölkələr üçün müvafiq olaraq 5 : 5 : 3 : 1.75 : 1.75 kimi müəyyənləşdirildi. Bu saziş Sakit okeanda dəniz qüvvələrinin yenidən bölüşdürülməsi məsələsini həll etdi.

Vaşinqton konfransı Çin məsələsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Məlum olduğu kimi, Çin Versal müqaviləsini imzalamamışdı. Çin hökuməti ərazisində olan alman mülklərinin özünə deyil, Yaponiyaya verilməsindən narazılıq edirdi. Konfransda Çin

nümayəndə heyəti həmin ərazilərin qaytarılmasını tələb etdi. ABŞ Çini müdafiə etməli oldu. Nəticədə Yaponiya Sindaodan və Şandun əyalətlərini Çinə qaytardı.

1922-ci il fevralın 6-da Vaşinqton konfransının iştirakçıları Çində siyasət haqqında müqavilə imzaladılar. Bu müqavilə "**9 dövlət**" müqaviləsi adını aldı. Müqaviləyə görə, dövlətlər Çinin suverenliyinə hörmət etmək, açıq qapılar və bütün dövlətlərin ticarəti və sənayesi üçün bərabər imkanlar prinsipinə hörmət etmək barədə öhdəlik götürdülər.

Beləliklə, Vaşinqton konfransı sularda beynəlxalq məsələləri həll etməklə Versal sülh müqaviləsini tamamladı. Vaşinqton konfransı beynəlxalq məsələlərdə ABŞ-ın rolunun sürətlə artmağa başladığını göstərdi.

mülkiyyətin qaytarılması tələbi və Rusiyanın iddiaları konfransın işini pozdu. Razılıq qəbul olunmadı.

44. Lozanna konfransı və boğazlar məsələsi

Milli azadlıq mübarizəsinin gedişində qələbə qazanan türklər Qara dəniz boğazlarına dair konfrans çağırılmasını tələb etdilər. 1922-ci il noyabrın 20-dən 1923-cü il iyulun 24-dək İsveçrənin **Lozanna** şəhərində **konfrans** keçirildi. Konfransda İngiltərəni *Lord Kerzon*, Fransanı *Puankare*, İtaliyanı *Mussolini* təmsil edirdi. Bundan başqa konfransda Yaponiya, Türkiyə, Yunanıstan, Yuqoslaviya, Bolqarıstan, Rumıniya və müşahidəçi rolunda ABŞ iştirak edirdi.

Konfransda müzakirə olunan əsas məsələlərdən biri *Türkiyə məsələsi* idi. Bu dövrdə mühüm hadisələr Türkiyə ətrafında cərəyan edirdi. İsmət İnönü başda olmaqla türk nümayəndə heyəti 1913-cü il Türkiyə sərhədlərinin bərpa edilməsini tələb edirdi.

Konfransda *Mosul məsələsi* də geniş müzakirə obyektinə çevrildi. Əbdülhəmidin varisləri öz mülkləri olan Mosulu ABŞ-a konsessiyaya vermişdilər. İngiltərə isə bu əraziyə öz iddialarını irəli sürürdü. O, Mosula ya özü sahib olmaq, ya da onu Millətlər Cəmiyyətinin müzakirəsinə verməyə çalışırdı. ABŞ isə Mosulu "açıq qapılar" prinsipi ilə həll etməyi təklif etdi.

Konfransda müzakirə olunan əsas məsələ **boğazlar məsələsi** idi. Türkiyə bütün ərazilərində işğal rejiminin ləğv olunmasını tələb edirdi. 1923-cü ildə Lord Kerzon İngiltərə, Fransa və İtaliya adından boğazlar məsələsinə dair saziş layihəsini türk nümayəndə heyətinə təqdim etdi. Türklər də öz növbəsində şərtlər irəli sürdülər:

Türkiyənin suverenliyi təmin olunsun;

Sevr müqaviləsi və işğal rejimi ləğv edilsin;

Türkiyənin əsas əraziləri özünə qaytarılsın.

Türkiyə ona verilən şərtləri qəbul etmədiyindən konfransı işi pozuldu.

Konfransdan sonra İtaliya və Fransa Türkiyə ilə münasibətləri yaxşılaşdırmaq xətti götürdülər. 1923-cü il aprelin 9-da Lozanna konfransı yenidən işə başladı. Yunanlar türklərdən, türklər isə müttəfiq dövlətlərdən təzminat tələb etməyə başladılar. İngiltərə belə kəskin vəziyyəti görüb kompromis təklif etdi: Türkiyə təzminatdan imtina edir, əvəzində Qarağac ərazisini alırdı. Türklər güzəştə getdiklərini bildirdilər.

Müzakirələrdən sonra 1923-cü ilin iyulun 24-də *Lozanna protokolu* imzalandı. Protokola görə:

Türkiyə Ərəbistan, Sudan, Tripolitaniya, Mesopotamiya, Fələstin, Tripolotamiya, Suriya və başqa əraziləri itirdi. Bununla belə, Türkiyənin əsas əraziləri saxlanıldı.

Kipr Türkiyəyə, Dodekanes adaları İtaliyaya, Egey dənizində bir sıra adalar Yunanıstana güzəştə gedildi.

Türkiyədə işğal rejimi, beynəlxalq maliyyə nəzarəti, türk ordusu üzərindəki məhdudiyətlər ləğv edildi.

Boğazlar açıq elan edilirdi. İstanbul və Çanakkala boğazları hərbsizləşdirildi. İstanbulda türk nümayəndəsinin sədrliyi ilə beynəlxalq boğazlar komissiyası təsis olundu.

Ermənilərin Türkiyə ərazisində dövlət yaratmaq arzuları puça çıxdı. Uydurma erməni məsələsi Lozannada dəfn edildi.

45.Paris sülh konfransı (1919) və onun qərarları

Antanta dövlətləri qələbə çaldıqdan sonra müharibədən sonrakı dünyanıntaleyini müəyyənləşdirmək məqsədilə sülh konfransı çağırmaq qərarına gəldilər. Uzun diplomatik mübahisələrdən sonra konfransın Parisdə çağırılması barədə razılıq əldə edildi. Almaniya və digər məğlub dövlətlərlə sülh müqaviləsinin hazırlanması üçün 1919-cu il yanvarın 18-də Parisdə Versal sarayında sülh konfransı açıldı. 27 dövlətin iştirak etdiyi konfrans Fransanın baş naziri Klemanso, Böyük Britaniyanın baş naziri Lloyd Corc və ABŞ prezidenti Vudro Vilson tərəfindən idarə olunurdu. Rəsmi nümayəndə heyətləri 4 kateqoriyaya bölünmüşdü:

1. Döyüşən və qalib gələn iri dövlətlər: ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya və Yaponiya. Bu dövlətlər konfransın bütün iclaslarında və komissiyalarda iştirak edirdilər. Onlar ümumi xarakterli maraqlara malik idilər.

2. "Müəyyən xarakterli maraqları olan" döyüşən dövlətlər: Belçika, Braziliya, Böyük Britaniya dominianları, Hindistan, Rumıniya, Portuqaliya, Serbiya, Çexoslovakiya, Yunanıstan və s. Bu dövlətlər yalnız onlara aid olan məsələlər müzakirə edilən icaslarda iştirak etmək hüququna malik idilər.

3. Almaniya ilə diplomatik əlaqələri kəsmək vəziyyətində olan dövlətlər: Peru, Boliviya, Ekvador və Uruqvay. Onlar da özlərinə aid məsələlər müzakirə ediləcəyi icaslarda iştirak edə bilərdilər.

4. Bitərəf dövlətlər və yeni yaranmış dövlətlər: Onlar ölkələrinə aid məsələ müzakirə ediləndə ya yazılı, ya da şifahi çıxış edə bilərdilər. Paris sülh konfransının başlıca məqsədi Almaniya və onun müttəfiqləri ilə sülh müqaviləsi bağlamaq idi. Konfransda qalib dövlətlər arasında dünyanı bölmək uğrunda ziddiyyətlər üzə çıxırdı. ABŞ dünya ağalığına, mənəvi rəhbərliyə can atırdı. O, Almaniya və Türkiyədən alınmış ərazilərin yaradılması nəzərdə tutulan Millətlər Cəmiyyətinin nəzarəti altına verilməsini tələb edirdi. ABŞ Millətlər Cəmiyyətini özünə tabe etməyə ümid bəsləyirdi. 1919-cu il iyunun 28-də Sarayevo qətlinin il dönümündə Parisdə Versal sarayında Almaniya ilə sülh müqaviləsi imzalandı. Müqaviləyə görə, Almaniya və onun müttəfiqləri müharibə təqsirkarları elan edildilər. Onlar vurulan ziyana görə təzminat ödəməli idilər. Paris sülh müqaviləsinin şərtlərinə görə: Almaniyanın Elzas və Lotaringiya vilayətləri, Saar kömür hövzəsi Fransanın mülkiyyəti elan olundu. Fransa həmçinin Almaniyanın Toqo və Kamerun müstəmləkələrinin bir hissəsini, Suriya və Livanı aldı. Saar kömür

mədənləri 15 il müddətinə Millətlər Cəmiyyətinin nəzarətinə verildi. Bu müddət bitdikdən sonra onun taleyi yerli əhalinin sorğusu ilə həll olunmalı idi. İngitərə Toqonun digər hissəsini və Tanqanikanı, Şərqi Akrikadakı alman müliklərini, Fələstini, İraqı aldı. İtaliya Triyesti aldı, Avstriya ilə sərhəd zolağına yiyələndi. Belçika Eyren dairəsini və Malmedi aldı, həmçinin Ruanda və Urundini, Almanıyanın Cənub-Qərbi Afrikadakı müstəmləkələrini ələ keçirdi. Danimarka Şlezviqin şimal hissəsinə sahib oldu. Yaponiya Sakit okeandakı Marşal, Marian və Karolin adalarına sahib oldu. Polşa Poznan, Pomeraniya, Qərbi və Şərqi Prussiya və Sileziyanın yuxarı hissəsinə yiyələndi. Almanıya Poşanın müstəqilliyini tanıyaraq Dansiqdən əl çəkdi. Bu liman Millətlər Cəmiyyətinin himayəsi altında azad şəhər elan olundu.

46. 1920-ci illərin əvvəllərində beynəlxalq münasibətlərin səciyyəvi cəhətləri

Ziddiyyətlərlə dolu olan Versal müqaviləsi faktiki olaraq müharibə dövründə imzalanmış müttəfiqlik haqqında müqavilələri ləğv etdi. Versal sülh konfransından sonra yaranan ziddiyyətlər yeni problemlər meydana çıxartdı. Bu vəziyyətdən istifadə edən Almanıya hər vasitə ilə Versal sülh müqaviləsinin şərtlərinin həyata keçirilməsinə mane olmağa başladı. Yaxın Şərqdə də siyasi vəziyyət gərginləşməyə başlamışdı. Belə vəziyyətdə Fransa və İngitərə bu problemləri həll etmək üçün birləşmək qərarına gəldilər. Təzminat məsələsi və Yaxın Şərq problemini həll etmək məqsədilə konfrans çağırmaq qərara alındı. 1921-ci il fevralın 21-dən martın 14-nə kimi keçirilən I London konfransında təzminat və Yaxın Şərq məsələləri müzakirə edildi. Konfransda Türkiyənin tələbi aşağıdakılardan ibarət idi: Türkiyənin 1913-cü il sərhədlərinin bərpa edilməsi; İzmirin yunanlardan azad edilməsi və türklərə qaytarılması; Boğazlardan sərbəst keçid şəraitində Türkiyənin suverenliyinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

Türkiyəyə özünü müdafiə etmək üçün hərbi dəniz donanmasının saxlanması hüququnun verilməsi.

Martın 3-də İngitərə və Fransa Almanıyaya bəyannamə təqdim etdilər. Bu bəyannamədə Almanıyadan Versal sülhünün şərtlərinə əməl olunması tələb olunurdu. Əgər Almanıya martın 7-ə qədər şərtləri qəbul etməsəydi, müttəfiqlər Reyn çayının sağ sahilindəki əraziləri tutmalı idilər. Almanıya qoyulan müddətlə razılaşmadığından müttəfiqlər onun bir sıra ərazilərini tutub Almanıyaya qarşı iqtisadi sanksiyalar tətbiq etdilər. Almanıya şərtləri qəbul etməyə məcbur oldu. Martın 11-də Fransa və İtaliya Türkiyəyə, İngitərə isə Yunanıstana bəzi təkliflər etdilər: Müttəfiq qoşunları Türkiyədən çıxarılır.

Müttəfiqlərin Türkiyədəki beynəlxalq maliyyə nəzarət komissiyasında türklər də iştirak edir.

Yunan qoşunları İzmirdə qalmaq şərti ilə burada türk suverenliyi bərpa olunur. Nə türklər, nə də yunanlar bu şərtləri qəbul etmədi. Konfrans uğursuzluqla nəticələndi. Yunanlar hərbi əməliyyatlara başladılar, türklər isə ruslarla danışıqlara başladılar. 1921-ci il aprelin 29-dan mayın 5-nə qədər keçirilən II London konfransında Almanıyanın təzminat ödəməsi məsələsi müzakirə edildi. Müttəfiqlər Almanıyadan 132 mlrd. qızıl

marka təzminat ödəməyi, tərksilah keçirməyi və müharibə canilərini təhvil verməyi tələb etdilər. Almaniya müqavimət göstərsə də, mayın 11-də bütün şərtləri qəbul etdi. Yunanlar Sakarya döyüşündə türklərə məğlub olduqdan sonra 1921-ci il oktyabrın 20-də Fransa ilə Türkiyə arasında Ankara müqaviləsi imzalandı. Bu müqaviləyə görə, hərbi əməliyyatlar dayandırılır, fransız qoşunları Kilikiyadan çıxarılır, türk dəmir yollarında fransızlar konsessiya alır. Bu müqavilə İngiltərənin böyük narazılığına səbəb oldu. Beləliklə, Versal sistemində ilk çatlar meydana gəldi. Avropada gərgin beynəlxalq münasibətlər iri dövlətlərdən başqa digər dövlətlər arasında da baş verirdi. Belə ki, Almaniya, Çexoslovakiya, Avstriya, Polşa və Macarıstan arasında da kəskin ziddiyyətlər yarandı. Fransa Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrini Almaniya qarşı qoymaq üçün onların ittifaqını yaratmaq qərarına gəldi. 1921-1922-ci illərdə Rumınyə, Çexoslovakiya və Yuqoslaviya ayrı-ayrılıqda müqavilələr imzalayaraq "Kiçik Antanta" ittifaqı yaratdılar. Bu ittifaqı yaratmaqla Fransa Avropada hegemonluğa nail olmağa və məğlub dövlətlərin Avropadakı iddialarının qarşısını almağa çalışırdı.

47. I Dünya müharibəsindən sonra Avropada siyasi vəziyyət

1922-1923-cü illərdə Versal sistemində əsas qoyulan cəbhələşmə meyillərinin əleyhinə gedən mübarizə Millətlər Cəmiyyətinin adı altında aparılırdı. Belə ki, Millətlər Cəmiyyətinin 1922-ci ilin sentyabrında keçirilmiş asambleyasının 14-cü qətnaməsində Millətlər Cəmiyyətinin üzvləri arasında kollektiv təhlükəsizlik müqaviləsinin bağlanması nəzərdə tutulurdu. Bu ideyanı inkişaf etdirmək üçün 1923-cü ildə qarşılıqlı yardım müqaviləsinin layihəsini müzakirə obyektinə çevirdilər. Lakin müqavilə iştirakçıları arasında bir-birinə qarşılıqlı yardım mexanizmi ətrafında kəskin ziddiyyətlər meydana çıxdı. Lakin Rur böhranından sonra və Böyük Britaniya və Fransada yeni siyasi qüvvələrin hakimiyyətə gəlməsilə beynəlxalq vəziyyətdə kəskin dəyişiklik baş verdi.

Fransanın baş naziri Erriyo Millətlər Cəmiyyətinin əsas fəaliyyəti kimi dünya siyasətinin partsivist cərəyanını formalaşdırmışdır və bunu digər dövlətlərə qəbul etməyi təklif etdi. **Partsivizm** beynəlxalq münasibətlərdə qlobal və hərtərəfli sistem kimi qəbul edilərək bütün ölkələrin bərabərhüquqluluğuna və güc tətbiq olunmamasına əsaslanır. Millətlər Cəmiyyətinin nəzarəti ilə beynəlxalq arbitr kollektiv təhlükəsizlik formalaşdırılır. Effektiv tərksilah sistemi təmin olunurdu. Bu ideyaların həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq münasibətlərin dinc vasitələrlə həll edilməsi haqqında Cenevrə protokolunun layihəsi hazırlandı. Bu layihəyə əsasən bütün dövlətlər mübahisəli məsələləri həll etmək üçün onu beynəlxalq məhkəmənin daimi orqanına verməyi öz öhdələrinə götürməli idilər. Bu arbitrajdan imtina edən hər bir dövlət işğalçı kimi qəbul olunurdu. Millətlər Cəmiyyətinin şurasında üzvlərinin 2/3 hissəsinin razılığı ilə bu dövlətə qarşı lazımi tədbirlər həyata keçirilməli idi.

1924-1925-ci illərdə bu layihə iri dövlətlər arasında müzakirə obyektinə çevrilmiş oldu. Nəticədə ingilis diplomatiyası onu qəbul etmədi. Böyük Britaniya hökuməti partsivist siyasətini Avropada "bərabər səviyyə" və "qüvvələrin idraki nisbəti" sistemi kimi qəbul edirdi.

Avropada "bərabər səviyyə"li sistemin yaradılmasında və mübahisəli problemlərin nizamlanmasında atılmış ilk addımlar "rus və alman məsələləri"nin həll

edilməsi oldu. 1924-cü ildə SSRİ-nin tanınma dövrü başlandı. Sovet ittifaqı ilə ilk rəsmi diplomatik münasibət yaradan Böyük Britaniya Makdonaldın leyborist hökuməti oldu. Bu dövrdə bir sıra dövlətlər SSRİ-ni tanıdılar. Bu tanımaların ardınca SSRİ-nin iqtisadi əlaqələri də genişləndi. Lakin 1930-cu ilin əvvəllərinə qədər SSRİ beynəlxalq münasibətlər inkişafında əsas rol oynamadığı üçün onu Millətlər Cəmiyyətinə qəbul etməmişdilər.

Rur münaqişəsindən sonra Fransanın Böyük Britaniya ilə ziddiyyətləri daha da kəskinləşdi. Hər 2 dövlət bir-birlərinin xarici siyasətini tənqid atəşinə tuturdular. Fransa Reyn və Bavariyada yaranan separatçı hərəkatları müdafiə etməyə başladı. 1923-cü ilin oktyabrında Fransa müstəqil Reyn Respublikasını tanıdı. Almaniya gərgin ictimai siyasi vəziyyət yarandı. Ölkədə solçu və nasional sosialist təşkilatlarının fəaliyyəti gücləndi. 1923-cü ilin noyabrında Bavariyanın mərkəzi Münhendə A.Hitlerin rəhbərliyi ilə nasional sosialist təşkilatının "pivə qiyamı" adlanan hadisəsi baş verdi. Fransa Rur sənayeçiləri ilə 1923-cü ilin noyabrın 23-də müqavilə imzaladı. İlk baxışdan bu Fransanın qələbəsi olsa da, o, özü də ağır iqtisadi çətinliyə düşmüş oldu. Ağır vəziyyətə düşmüş Almaniya təzminatı ödəməkdən imtina etdi. 1923-cü ilin avqustunda Almaniyanın borcu 1300 bilion markaya çatmışdı.

48. Lokarno sazişləri

Fransa Ruru işğal etdikdən sonra Avropada təhlükəsizlik üçün etibarlı təminat yaradılması məsələsi böyük dövlətlər arasında müzakirə obyektinə çevrildi. Fransanın beynəlxalq mövqeləri getdikcə zəifləyirdi. Onun mövqələrinə təsir edən məsələlərdən biri də Fransanın Suriyada yerli əhaliyə qarşı apardığı hərbi əməliyyatlar idi. 1925-ci ildə Millətlər Cəmiyyətinin Mosul rayonunu İraqa verməsi Türkiyə tərəfindən böyük narazılıqla qarşılandı. Belə bir şəraitdə təminat qərarının imzalanması məsələsi böyük zərurətə çevrildi.

Təminat məsələsinə həsr edilmiş **Lokarno konfransı** 1925-ci il oktyabrın 5-16-da keçirildi. Konfransda Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, İtaliya, Belçika, Polşa və Çexoslovakiya nümayəndələri iştirak edirdi. Konfransın sədri *Ostin Çemberlen* idi.

Lokarno konfransı aşağıdakı sənədləri qəbul etdi:

- ✓ Konfransın yekun aktı;
- ✓ Almaniya, Belçika, Fransa, Böyük Britaniya və İtaliya arasında təminat müqaviləsi və ya Reyn paktı;
- ✓ Almaniya ilə ayrı-ayrılıqda Belçika, Fransa, Polşa və Çexoslovakiya arasında arbitraj müqaviləsi;
- ✓ Fransa ilə Polşa arasında saziş;
- ✓ Fransa ilə Çexoslovakiya arasında saziş.

Reyn təminat paktını imzalayan dövlətlər Versal sülh müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş ərazilərdə status-kvoya hörmət edəcəklərini bildirərək, bir-birlərinə qarşı müharibələrdən imtina etmək və sərhədlərinin toxunulmazlığına dair öhdəlik götürürdülər. İngiltərə və İtaliya arbitraj sazişlərinin təminatçıları oldular. Lokarno sazişləri ilə Almaniya 1926-cı il sentyabrın 10-da Millətlər Cəmiyyətinə üzv qəbul olundu.

Lokarno konfransından sonra böyük dövlətlər, xüsusən də İngiltərə ilə Fransa arasında ziddiyyətlər xeyli kəskinləşdi. Fransanın Avropada hegemonluğunun qarşısını almaq üçün İngiltərə Almaniya və İtaliya ilə əməkdaşlığa başladı. 1925-ci ildə *Rapolloda* Çemberlen ilə Mussolini arasında saziş imzalandı. 1926-cı ildə İngiltərə ilə İtaliya arasında hərbi borclar məsələsinə dair sazişlər imzalandı. İngiltərənin bu addımına cavab olaraq Fransa Rumıniya ilə müqavilə imzaladı. Fransa və İngiltərə Balkanlarda nüfuz uğrunda mübarizə apararaq 1926-cı ildə Türkiyə ilə ayrı-ayrılıqda dostluq müqavilələri imzaladılar.

49. Brian-Kelloq paktı

1920-ci illərin sonunda dövlətlərarası münasibətlərdə müharibələrdən imtina edilməsi məsələsi ön plana keçmiş oldu. Fransanın xarici işlər naziri **Brian** 1927-ci ildə ABŞ-a dostluq münasibətlərini bildirərək onunla istənilən qarşılıqlı öhdəlik götürmək və müharibəni qanundankənar elan etmək haqqında saziş bağlamağı təklif etdi.

İyunun 20-də Brian Amerikanın Parisdəki səfirinə "*Əbədi dostluq haqqında Fransa-Amerika müqaviləsi*"nin layihəsini təqdim etdi. Fransa bu addım ilə frankın dəyərini möhkəmləndirmək, ABŞ qarşısında olan borclarını tənzimləmək və Avropada öz mövqelərini gücləndirmək niyyətində idi.

Amerika diplomatiyası bu təklifdən öz daxili və xarici siyasət məqsədləri üçün bacarıqla istifadə etdi. ABŞ-ın dövlət katibi **Kelloq** bu müqavilənin yalnız Fransa ilə bağlanmasını mümkünsüz sayaraq bütün başlıca dövlətlərlə belə bir müqavilə imzalamasını təklif etdi. Fransanın ikitərəfli müqavilə bağlamaq əvəzinə ABŞ-ın çoxtərəfli müqavilə bağlamaq təklifi Parisdə narazılıq yaratdı. Belə şəraitdə ingilis-fransız yaxınlaşması üçün addımlar atıldı. Bunu görən ABŞ 1928-ci ildə Lokarno sazişlərini imzalayan dövlətlərə müharibədən imtina etmək haqqında müqavilənin layihəsini göndərirdi. Layihə bütün dövlətlər tərəfindən qəbul olundu.

Brian-Kelloq paktının imzalanması mərasimi 1928-ci il avqustun 27-də Parisdə keçirildi. Bu mərasimdə Böyük Britaniya, Belçika, Almaniya, İtaliya, Polşa, Fransa, Çexoslovakiya və Yaponiyanın nümayəndələri iştirak edirdilər. Pakt 3 maddədən ibarət idi:

1. Tərəflər qarşılıqlı münasibətlərində mübahisə və müharibələrdən imtina edirdilər.
2. Mübahisələri və münaqişələri dinc yollarla həll etməli idilər.
3. Bu pakt bütün dövlətlər üçün açıq elan edilirdi.

50. II Dünya müharibəsi ərəfəsində beynəlxalq münasibətlər

1938-ci ilin əvvəlində Avropa müharibə astandasında idi. Bu dövrdə faşist dövlətləri işğalçı planlarını həyata keçirməyə başladılar. Almaniya "*Vahid xalq, vahid dövlət, vahid fəhr*" şüarı altında bütün almanlar yaşayan torpaqları birləşdirmək uğrunda mübarizəyə başladı. İlk hədəf Hitlerin vətəni olan **Avstriya** oldu. Almanlar Avstriya sərhədlərini keçdilər. Avstriyanın müstəqilliyinə son qoyuldu. Avstriyanın müstəqilliyi məsələsinə dair plebisit keçirildi. Plebisistin nəticəsinə görə, Avstriya əhalisinin əksəriyyəti Almaniya ilə birləşmək qərarını qəbul etdi. Beləliklə, 1938-ci il martın 13-də Avstriya dinc yolla Almaniya imperiyasının tərkibinə qatıldı. *Avstriyanın anşlüsü*

Avropa dövlətləri tərəfindən birmənalı qarşılınmadı. İtaliya onu bəyəndi, İngiltərə və Fransa isə ona etiraz etdi. Lakin sonradan sakitləşərək bunu qəbul etməyə məcbur oldular.

Həbəşistan, İspaniya və Avstriyanın ardınca **Çexoslovakiya** gəlirdi. Almaniya Çexoslovakiyanın almanlar yaşayan Sudet vilayətini özünə birləşdirməyə çalışırdı. 1938-ci il sentyabrın 29-30-da Münhendə Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa və İtaliya nümayəndə heyətlərinin konfransı keçirildi. Konfransda Hitler, Çemberlen, Daladye və Mussolini iştirak edirdilər. *Münhen sövdələşməsinə* görə, Çexoslovakiyanın almanlar yaşayan bütün sərhəd rayonları Almaniya verildi. Maraqlıdır ki, Çexoslovakiya konfransa dəvət olunmamışdı. Sudet vilayətini birləşdirdikdən sonra Almaniya bütün Çexoslovakiyanı işğal etdi.

1939-cu il mayın 22-də Almaniya-İtaliya arasında qarşılıqlı yardım haqqında müqavilə imzalandı. Bu müqavilə "*Polad pakt*" adlanırdı. İtaliya **Albaniyanı** da işğal etdi.

Almaniyanın təcavüzkarlıq hərəkətlərinə qarşı Fransanın Avropa dövlətlərini birləşdirmək cəhdləri heç bir nəticə vermədi. 1939-cu ilin mart-avqust aylarında keçirilən ingilis-fransız-sovet danışıqları uğursuzluqla nəticələndi. Çünki danışıq aparən tərəflər eyni zamanda seperat şəkildə Almaniya ilə də danışıqlar aparmağa cəhd edirdilər.

1939-cu ilin mayında Yaponiya Monqolustana hücum etdi. SSRİ-nin yardımı nəticəsində bu hücumun qarşısı alınmış oldu. Belə bir gərgin şəraitdə Almaniya SSRİ-yə hücum etməmək haqqında müqavilə imzalamağı təklif etdi. 1939-cu il avqustunda SSRİ ilə Almaniya arasında iqtisadi və ticarət yardımı haqqında saziş, 10 il müddətində bir-birlərinə hücum etməmək haqqında pakt və əlavə gizli protokollar imzaladılar. Müqaviləni Almaniyanın xarici işlər naziri Ribbentrop və SSRİ Xalq Xarici İşlər komissarı Molotov imzaladılar. *Molotov-Ribbentrop* adını almış bu müqaviləyə görə, tərəflər bir-birlərinə qarşı hər cür zorakılıqdan, təcavüzkarlıq hərəkətlərindən və hücum etməkdən imtina edirdilər. SSRİ ilə Almaniya gizli protokollara görə, Polşanı və ətraf əraziləri öz nüfuz dairələrinə bölürdülər. Bu sənədlər Almaniya və SSRİ-nin işğalçı hücumlarına əsas vermiş oldu.

Beləliklə, dövlətlərin siyasəti, beynəlxalq münasibətlərin kəskin və ziddiyyətli inkişaf meyilləri nəticəsində dünya müharibə astandasında idi.